TOPLUMSAL

Tarih

180
ARALIK
2008

EĞİTİM BÜLTENİ İLE BİRLİKTE

Krikor Kumaryan ve İlk Matbu Felsefe Kitabı

Mehmet Ö. Alkan

Jön Türklerde Devrim Algısı "Barışçıl Devrim"

Özgür Adadağ

François Georgeon ile Söyleşi

Jön Türklerin Paris'i

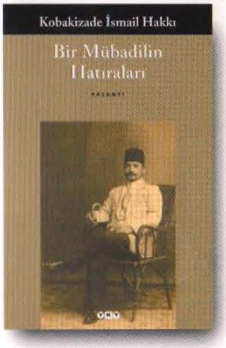
Ece Zerman, François Georgeon ile Paris'te siyasi sürgün olan Osmanlıların yaşamı, Paris'in onlar için ne ifade ettiği ve ihtilale zemin hazırlayan ortam üzerine konuştu.

18. Sayfada

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Mübadelenin, İstanbul kiliselerinin ve Bizans'ın tarihinde...

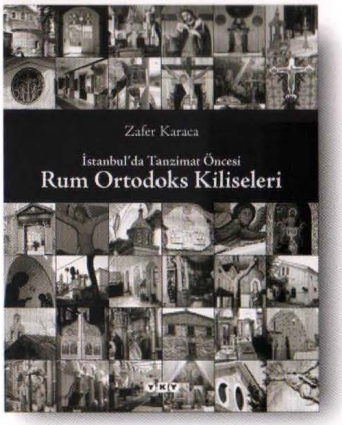
Kobakizade İsmail Hakkı'nın hatıralarında, "Lozan mübadillerinin meşakkatli yaşamının sade bir özeti"... Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımıyla, alanındaki tek yetkin kaynak... Mevcut literatürle hesaplaşan, yeni sorular soran zengin bir başucu kitabı...

Bir Mübadilin Hatıraları
Kobakizade İsmail Hakkı

1883'te, Yunanistan'ın Kavala ilinin Drama ilçesinin Sarışaban köyünde doğan, avukat, tütün tüccarı ve vergi toplayıcısı olarak çalışan Kobakizade İsmail Hakkı, 1922-1924 yıllarında mübadeleyi idare eden bir Lozan mübadili olarak 1924'te önce İstanbul'a, sonra Samsun'a yerleşti. Türkiye'de de tütün tüccarlığı ve avukatlık yapan İsmail Hakkı Kobakoğlu, hayatını, Türkiye'ye yerleşen Lozan Mübadilleri'nin haklarını savunmaya adamıştı. **Bir Mübadilin Hatıraları, "**Lozan mübadillerinin meşakkatli yaşamının sade bir özeti" niteliğinde...

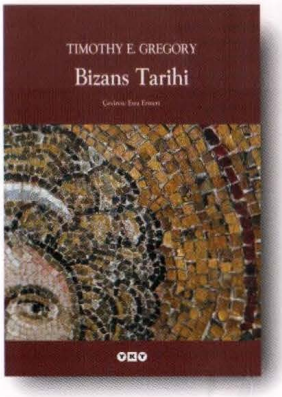
88 sayfa, 6 YTL

İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri
Zafer Karaca

Zafer Karaca'nın 1995'te yine YKY'den çıkan **İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri** başlıklı önemli çalışması, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımıyla, yine YKY'de: **İstanbul 'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri**... Verdiği kapsamlı bilgilerle, ayrıntılı anlatımı ve bilgilendirici fotoğraflarıyla alanındaki tek yetkin kaynak olan kitap, 1856 tarihli Islahat Fermanı'na kadar olan dönemde, "Osmanlı" kavramı çerçevesinde adeta aynı reçeteyle oluşturulmuş, özgün nitelikte ve sanat tarihi bağlamında bütünlük gösteren bu yapıları inceliyor.

680 sayfa, 80 YTL

Bizans Tarihi
Timothy E. Gregory

Ohio State Üniversitesi'nden Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**'nde, imparatorluğun tarih içindeki serüvenine, en parlak dönemlerine ve gerileyişine ışık tutuyor. Bizans İmparatorluğu'nu Constantinus döneminden Konstantinopolis'in 1453'teki düşüşüne dek izleyen kitap, geleneksel siyasi anlatımı çarpıcı kültürel öğelerden kesitlerle harmanlamayı başarıyor: Mevcut literatürle hesaplaşırken, gelecekteki çalışmalar için gündem oluşturacak sorular da soruyor.

360 sayfa, 21 YTL
Çeviren: Esra Ermert

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 252 47 00 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen,
çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için
yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren
Kurumsal Tarih Dostlarımıza
ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bekay Emlak İnş.ve Tic. A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

KONE Asansörleri

MUDO

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

180. SAYIMIZLA MERHABA

2008 kapanırken, modern Türkiye tarihiyle ilgili tarihçiler açısından bu yılın adeta 1908 II. Meşrutiyet'ini hatırlama ve tekrar düşünme yılı olduğunu söyliyebiliriz. Toplumsal Tarih olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de 1908'le ilgili neredeyse 10'dan fazla sempozyum, konferans, toplantı izledik; bunlardan ikisinin düzenleyicileri arasında Tarih Vakfı da vardı. "1908 devrimdi, değildi" tartışmaları bir yana, sadece bu ilgi bile esasen 1908'de yaşananların Türkiye tarihi açısından önemli olduğu görüşünü destekler bir olgu: Resmi görüşün bayram veya hatırlanmaya değer önemli bir olay olarak öne çıkarmayı tercih etmediği bir tarih, tarihçiler tarafından 100 yıl sonra yoğun olarak tartışılıyor, üstünde düşünülüyor.

Bu tartışmalara 2008 Temmuz'undan beri 6 sayıdır Aykut Kansu analizleri-çevirileri, Zafer Çeler, Volkan Çıdam ve Efecan İnceoğlu çevirleri ile önemli katkıda bulundular. Mehmet Ö. Alkan, Erol Üyepazarcı ve Cengiz Yolcu dönem gazeteleri *Kalem* ve *Karagöz*'den seçtikleri karikatürler ve bunlar için kaleme aldıkları sunuş yazılarıyla dönemin havasını yansıtmaya çalıştılar.

180. sayımızda da Aykut Kansu'nun hazırladığı serinin devamı olan bölümden başka, 1908 ile ilişkilendirilebilecek bir söyleşi ve bir makalemiz var. Ece Zerman'ın François Georgeon ile gerçekleştirdiği söyleşi, Jön Türklerin Paris'te geçirdikleri yılları merkeze alıyor. Aralık 2008 sayımızda bu söyleşiyi kapağa aldık. Georgeon'un da belirttiği gibi, Jön Türklerin Paris dönemi şimdiye dek tarihçilerin pek ilgisini çekmemiş. Georgeon'un bu dönemle ilgili çalışmaları ve Edhem Eldem ile birlikte Osmanlı Bankası'nda açtıkları "Osmanlıların Paris'i" sergisi, II. Meşrutiyet'i gerçekleştiren ve daha sonraki dönemlerde imparatorluğu yöneten kadroyu tanımamızı kolaylaştırıyor.

Özgür Adadağ'ın makalesi de esasen Jön Türklerin Paris yıllarıyla doğrudan ilgili. Adadağ, araştırmasında Ahmed Rıza'nın Paris'te Fransızca olarak çıkardığı *Mechveret* gazetesindeki yazıları esas alarak Temmuz 1908 olaylarının bir "barışçıl devrim" olduğunu ve Jön Türklerin Avrupa kamuoyunun desteğini sağlamaya uğraşırken nasıl da Sultan ile uzlaşmaya hazır olduklarını ortaya koyuyor.

Ocak 2009'da görüşmek üzere, iyi seneler.

Ahmet Akşit

İÇİNDEKİLER

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 İTTİHAD VE TERAKKİ İLE HALK FIRKASI ARASINDA
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU
Alimiot Kuyaş

07 BİR DEVRİMİN SİYASAL ANALİZİ
Ahmet Akşit

08 İLHAN TEKELİ: ÇOĞULCU BİR TARİH ANLAYIŞIYLA MUSTAFA KEMAL'İ KUŞATMALIYIZ

09 ADANA VE ÇEVRESİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİHİ KONFERANSI
Eren Özalay

10 TARİH VAKFI AYLIK KONUŞMALAR DİZİSİ BAŞLADI - MURAT GÜVENÇ
İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM

11 "SESSİZ BİR GEÇMİŞTEN SESLER" PROJESİNİN WEB SİTESİ YAYIN HAYATINA BAŞLADI
WWW.AFROTURK.ORG
Gülay Kayacan

12 19 HAZİRAN 1847
TOPKAPI SARAYI (II)
Hazırlayan: Edhem Eldem

16 İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA
1908 KARİKATÜRLERİ
Hazırlayan:
Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan

18 FRANÇOIS GEORGEON İLE SÖYLEŞİ
"JÖN TÜRKLERİN PARİS'İ"
Söyleşi: Ece Zerman

26 BULGAR BİLİM VE SİYASET ADAMI
BOGDAN FİLOV'UN (1883-1945) BALKAN SAVAŞLARI'NDA TUTTUĞU TRAKYA GÜNLÜKLERİ
Hüseyin Mevsim

34 GEÇ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SAVAŞ KARŞITI HİSSİYATIN AÇIK VE ÖRTÜK DIŞAVURUMLARI
"ÖLDÜRMEDEN UTAN, ÖLMEDEN USAN!"
Nazan Maksudyan

42 İLK MATBU FELSEFE KİTABI VE KRİKOR KUMARYAN
Mehmet Ö. Alkan

48 JÖN TÜRKLERDE DEVRİM ALGISI
"BARIŞÇIL DEVRİM"
Özgür Adadağ

54 YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ ARALIK 1908
MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI
Aykut Kansu

62 TEK PARTİLİ DÖNEMDE
İLK KİTAP SERGİLERİ
Gökhan Akçura

68 ZONGULDAK'TA İLK YASAL GREV
ANKARA YÜRÜYÜŞÜ
Mustafa Yüce

74 MÖ 1. BİNYILDA KAHRAMANMARAŞ
GURGUM KRALLIĞI
Erkan Konyar

80 TEBRİZ'DE BİR MAVİ CAMİ
GÖK MESCİT
H. Banu Konyar

84 GAZİANTEP MÜZESİ'NDEKİ
ZEUGMA TETRADRAHMİ DEFİNESİ
Oğuz Tekin

86 ANNALES OKULU'NUN SOSYAL TARİHİ
FRANÇOIS DOSSE, *UFALANMIŞ TARİH*: ANNALES OKULU'NDAN "YENİ TARİH"E
Erdem Sönmez

26 BOGDAN FİLOV'UN TUTTUĞU GÜNLÜKLER

Hüseyin Mevsim, Bulgar bilim ve siyaset adamı Bogdan Filov'un Balkan Savaşları sırasında Trakya gezisinde tuttuğu günlükleri gün ışığına çıkarıyor.

54 MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

Aykut Kansu, 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılışının yabancı basında nasıl yankılandığını inceliyor.

62 TEK PARTİLİ DÖNEMDE İLK KİTAP SERGİLERİ

Gökhan Akçura, tek partili dönemde açılan kitap sergilerinin tarihini yazdı.

74 GURGUM KRALLIĞI

Erkan Konyar, Kahramanmaraş civarında Hititler döneminde kurulan Gurgum Krallığı'nın tarihini ele alıyor.

80 GÖK MESCİT

H. Banu Konyar, Karakoyunlular dönemi İran'ından bir başyapıt olan Tebriz'deki Gök Mescit'in tarihi ve mimari üslubu hakkında bilgiler veriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 180 Aralık 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa II. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Zafer Çeler

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Tuğba Yıldırım

DERGİ YE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
zceler@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Stil Matbaacılık Yayıncılık A.Ş. Seyrantepe Mah. İbrahim Karaoğlanoğlu Cad., Yayıncılar Sok. No:5 Seyrantepe 4. Levent Tel: (0 212) 281 92 81

BASKI TARİHİ
28 11 2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (faks)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

İsmail Mahir Paşa'nın Katli

3 ARALIK 1908

SERVET-İ FÜNUN 2423

Devr-i istibdadın en müthiş, en hain hafiyelerinden biri olan İsmail Mahir Paşa dün gece saat dört buçukta Sultan Mahmut Türbesi önünden geçerken kim olduğu mechûl kalan bir kimse tarafından katl ve itlâf edilmiştir. Refakatinde bulunan uşağı Yanyalı Mehdi de iki yerinden yaralanmıştır.

Adalet-i rabbâniye imhâl etse de (süre verse de) ihmâl etmez. Şu hakikat-ı âdile bu vâkıada da sabit oldu. İsmail Mahir Paşa Fehim Paşa'nın bir mesîli (benzeri) idi. Hâtime-i hayatı da (ölümü de) ona bir nazire gibi oldu.

İsmail Mahir Paşa'nın bilhassa istirdâd-ı hürriyete karib zamanlarda Üçüncü Ordudaki mücâhidîn-i hürriyete karşı ne gibi tezvirat ve tedâbir-i melanet-kârâneye teşebbüs etmiş olduğu mechûl değildir.

Katle ve suret-i vukuuna dair bazı malumat ve tafsilât istlhsal ettik. Kâriin-i kirâma arz eyliyoruz.

Bu malumat mecrûh uşağı ile hanesindeki hizmetçi kızının ve diğer bazı şühûdun ifadelerine müsteniddir.

İki gün evvel İsmail Mahir Paşa'nın Divanyolu'ndaki hanesine güya mâbeyinden bir telgraf gelmiş. Kendisi mâbeyne davet ediliyormuş. Fakat devre-i meşrutiyette yegâne merci olarak Harbiye Nezareti'ni tanımak istediğinden davet-i vâkıaya icabet etmemeyi münasip görmüş. Sonra da doğru Harbiye Nazırı Paşa'nın nezdine giderek keyfiyeti beyan eylemiş, telgrafnameyi de göstermiş. Harbiye Nazırı Paşa bu telgrafnamenin sahte olduğunu teşhis ile icâbet etmediğine isabet eylediğini kendisine söylemiş.

Dün akşam, hizmetkar Mehdi'nin beyanına göre asker elbisesi lâbis bir adam haneye gelerek Harbiye Nazırı Paşa'nın imzasını havi şöyle bir tezkere getirmiş :

Saadetlü efendim

Geceki mesele için görüşmekliğimiz lâzımdır teşrifinize muntazırım.

19 Teşrinisani 324 (2 Aralık 1908)

Harbiye Nazırı : Ali Rıza

İsmail Mahir Paşa hemen hizmetkarını alıp Harbiye Nazırı'nın evine gitmek üzere takriben saat dörtte yola çıkmış Sultan Mahmut Türbesi önüne geldikleri sırada karşılarına çıkan bir şahıs rovelver ile evvela uşak Mehdi'yi kalçasından kolundan yaralanmış, sonra tabancasını Mahir Paşa'ya tevcih, sol memesinin altından cerh eylemiştir. Kurşun mühlik (öldürücü) bir yara açtığından, cârih de tekrar ateş ettiğinden Mahir Paşa yere serilivermiş, fiil-i katli ika eden de Fazlıpaşa'ya doğru firara başlamıştır.

Zaptiye Nezareti keyfiyetten haberdar olur olmaz mahall-i vak'aya memurin-i mahsusa i'zâm edilmiş, müddei-i umumiliğe de haber verilmiştir.

İsmail Mahir Paşa yere düştükten sonra orada bulunan Rauf Bey'in İstikamet Eczahanesine naklolunarak tedavisine çalışılmış ise de dört dakika sonra harf-i vâhid (hiçbir şey) söylemeye muktedir olmaksızın terk-i hayat eylemiştir.

Mahir Paşa'nın cenazesi ba'de'l-muayene hanesine gönderilmiş, mecrûh uşağı da ifadesi alındıktan sonra bera-yı tedavi hastahaneye isâl edilmiştir.

Maktûl paşanın hanesinden celp edilen hizmetçi kızı yukarıda beyan ettiğimiz gibi tezkereyi getirenin asker olduğunu iddia ediyor ve başında asker püskülü olduğunu söylüyor ise de yüzünü güzelce göremediğini de beyan eyliyor ki karanlıkta başındaki püskülün şekli görülebildiği hâlde eşkâl-i vechiyyenin (yüz şeklinin) kısmen olsun müşâhade edilememesi kabil olmadığından şu ifade pek de şâyân-ı itimat olamaz.

Diğer taraftan uşağın da ifadesi buna yakındır. Bunlardan başka mahall-i vak'a civarında bulunmuş olan kimselerden şahit olarak bekçi Ibiş, Balcı Kardeşler Mağazası'nda müstahdem İbrahim, Matbaa-i Osmaniye abone memuru Feyzi Efendi dahi istic'vap edilmişlerdir. Bunlar altı el silah sesi işitmelerini müteakip sırtında askeri avniye, belinde kılınç hüviyeti mechûl bir adamın elinde rovelver bulunduğu hâlde Fazlıpaşa cihetine doğru firar ettiğini bir az sonra memurin-i zabıta etrafa koşarak taharriyata başlayınca bu şahsın tekrar Divanyolu'na çıkarak Kadırga'ya doğru gittiğini gördüklerini beyan etmişlerdir.

Zabıtaca lâzım gelen tahkikat icra edilmekte ve telgrafla tezkereyi getirenin veya getirenlerin hüviyeti anlaşılmak üzere takibat-ı mukteziyeye tevessül olunmaktadır.

Hamiyetli Hamallar

5 ARALIK 1908

TANİN 9904

Şehrimiz gümrük hamalları dün ictimâ ederek boykotajda kat'iyen sebat edecekleri hakkında karar ittihâz etmişler, hamiyet-perverane nutuklar irâd eylemişler badehu hür ve hamiyet-perver gazeteleri alkışlayarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne gelmişlerdir.

Aferin hamiyetli hamallara. Hükümet boykotajı resmen men edebilir. Fakat hiçbir Osmanlıyı Avusturya eşyası almağa, hiçbir hür hamalı cebren vaporlardan Avusturya malı çıkarmaya icbar edemez.

Sosyalist Fırkası

8 ARALIK 1908

İKDAM 3746

Gevgili'den Jurnal de Salonin gazetesine yazıldığına göre Gevgili'de Bulgarlar tarafından bir sosyalist partisi teşkil olunmuştur. Bu memalik-i Osmaniye'de birinci sosyalist fırkası oluyor. Bu fırkanın programı din ve mezhep davaları ve ihtilâfâtı ile uğraşmayarak hürriyet ve meşrutiyet-i Osmaniye'nin muhafazasına çalışmak esasına müstenit olacaktır. Bu partinin riyasetini meb'ûsânımızdan Vlahof Efendi derühte eylemiştir.

İslam Kadınlarının Bir Teşebbüsü

16 ARALIK 1908

SERVET-İ FÜNUN 2451

Evvelki gün İslam kadınları İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkezi'ne

müracaatla Meclis-i Meb'usâ'nın resm-i küşâdıyla ictimââtında hazır bulunmak istediklerini söylemişler ve eğer Hıristiyan kadınlarının hazır bulunmalarına müsaade edilirse kendilerinin de behemehâl kafes arkasında müzâkerâtı istimâlarına müsaade edilmesini, Hıristiyan kadınlarına müsaade verilip de kendilerine verilmese, geçenlerde İngiltere Parlamentosu önünde İngiliz kadınlarının yaptığı gibi nümayişler icra edeceklerini dermeyan eylemişlerdir.
Muhadderât-ı İslamiye'nin terakki-perverliğine ve fikr-i terfide Avrupa kadınlarından geri kalmadıklarına dâll olan (gösteren) şu teşebbüsü takdir eder ve hükümetin teshilât-ı lâzıme ibraz etmesini iltimas eyleriz.

Sabah-ı Hürriyet ve Hükümet

17 ARALIK 1908
TANİN 6821

Sabah-ı Hürriyet namıyla bir müddetten beri bir piyesin mevki-i temâşâya vaz' edilmekte olduğu İstanbul ahalisince elbette malumdur. Bu oyun şimdiye kadar bilâ mâni oynanmakta, bir hükümet memurunun göremeyeceği bazı sahneler hemen her akşam alkışlanmakta idi. Piyesin en ziyade alkışlanan noktası ahiren hoşa gitmemiş olduğundan men'ine teşebbüs olunuyor. Evvela Kadıköyü'nde men' ediliyor, ondan sonra Beyoğlu'nda, Beyoğlu'ndaki kışlık tiyatrosuna bu memnûiyet teşmil edilmek isteniliyor.
Beyoğlu'nda oyun verilmeden evvel tiyatro müdürü Reşat Rıdvan Bey ben gelmeden bir işe başlamayın talimatını verir. Tam perdenin açılması esnasında Reşat Bey yetişir ve bir mânî-i mücbir üzerine Sabah-ı Hürriyet'in oynanamayacağını ve yerine başka oyun vereceğini ve arzu edenlere verdikleri ücretler iade olunacağını tebliğ eder.
Ahali dağılmaz behemehâl Sabah-ı Hürriyet'in oynanmasını isterler. Zabıta oyunu men' için emr-i kat'i almış olduğundan müdahale eder ahali büsbütün galeyana gelir. Hep birden Galatasarayı'na kadar giderek tehdit-âmiz bir nümayiş icra ederler. Beyoğlu Mutasarrıfı işin vahametini nazar-ı dikkate alarak ve her türlü mesuliyeti deruhte ederek oyunun oynanmasını emreder ve bu suretle temâşâya gidenler saat onlara kadar kalırlar.
Fakat bu Sabah-ı Hürriyet meselesi bir türlü hallolunamaz.
Şehzadebaşı vakası
Dün Zaptiye Nezareti tarafından Şehzadebaşı'ndaki oyunun da oynanmaması hakkında tiyatro direktörlüğüne emir veriliyor bunun üzerine akşamüzeri Sabah-ı Hürriyet Oyunu'nun bir (mazeret-i mücbire) üzerine vakt-i âhire talik edilerek bu akşam (Nasıl Oldu) oynanacaktır diye ilân tebdil olunur. Bu ilân üzerine ahali saat on birden itibaren toplanmaya başlayarak bu mazeret-i mücbirenin sebebini araştırmış. Sonra bu ictimâ git gide tezâyüd ederek saat bire doğru bunlardan kırk elli kişi Hasanpaşa Karakolu'na gitmişler oyunun sebeb-i men'i hakkında izahat talep etmişler. Zabıta da Zaptiye Nezareti'nin emri ve iş'ârı vechile men' olunmuştur yolunda cevap verir. Ve ahali dahi Zaptiye Nazırı ile Polis Müdürü'nü görmeye gitmişler. Vak'a her tarafa şâyi olunca kalabalık çoğalmış ve herkes İstibdatta mıyız yoksa hürriyette miyiz nidalarıyla oyunun oynanmasını istemişler, bir bahriye yüzbaşısı ahaliyi teskine çalıştığı sırada mümâileyhin sözlerini sû-i telâkki eden diğer bir zabit ahaliyi heyecana ne için düşürüyorsun? Diye itâb eder (azarlar). Ahali de müstebitlere lanet olsun, yaşasın hürriyet sözleriyle büsbütün daire-i heyecanı tevsi ederler bunun üzerine mümâileyh zabit bahriyeli yüzbaşı için "hafiyedir derdest ediniz" diye askerlere emir verir ve askerler tarafından mümâileyh tutularak götürülmek istenildiği zaman ben hafiye değilim ne yaptım nereye götürüyorsunuz diye feryat eder ahali mümâileyhi bırakmamak istemişler ve kendisini karakola götürmüşlerdir. Hâl bu merkezde iken borular çalınıp askere süngü tak kumandası verilmiş ve millet de büsbütün havf ve heyecana gelerek kaçışmaya başlamışlardır. Mamafih saat dörde kadar ufak tefek nümayişler vukua gelmiştir.
Diğer taraftan Zaptiye Nezareti'ne giden ahaliden elli kişi kadar elinde bayraklar olduğu halde mahall-i vak'aya avdet etmişler ahali tekrar ictimâ ile oyunun oynanmasını istemişler müteakiben Avcı Taburu gelerek ahaliyi dağıtmaya ibtidar etmiş. İş büsbütün alevlenerek ahali fikrinde ısrar etmiş. Süvari askeri de gelmiş. Ahali yine fikirlerinden vaz geçmemişler. Bunun üzerine tekrar süngü tak emri veriliyor. Asker süngü takarak ahali üzerine hücum eder. Bi't-tabi ahali de kaçar.
Mahall-i vakaya Merkez Kumandanı Yaver Paşa da gitmiştir.

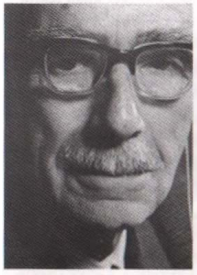
Veliahd-ı Saltanat Reşat Efendi Hazretlerinin Dairesinde Bir Vak'a

17 ARALIK 1908
TANİN 9903

Veliahd-ı saltanat Reşat Efendi Hazretleri Salı gecesi Beşiktaş Sarayı'nda daire-i mahsusalarında denize nazır bulunan yatak odasında yattıkları sırada garip bir vak'a meydan almıştır. İpten bir merdiven fırlatılır. Merdiven ilişir. Merdivenden yukarı birisi tırmanmaya başlar. Fakat dışarıdan görülür. Feryat edilir. Teşebbüs-i vâkıanın akim kaldığını gören şahs-ı mechul kaçmaktan başka çare-i necat göremez hatta ayakkabılarını bile bırakır.
Bu adam kimdi? Nereden geliyordu? Saraya ip merdiven fırlatmaya nasıl imkân bulunuyordu ? Buraları henüz bir sır halindedir. Mütecaviz olan şahsın veya eşhâsın saray rıhtımı üzerinden kemâl-i emniyetle gelmeleri ve sonra yine firara muvaffak olmaları insanı hayrette bırakıyor. Nöbetçi de mi yoktu? Vak'a saray-ı hümâyûna aksedince Zat-ı Hazret-i Padişahi memurîn-i mahsusa i'zâm buyurmuşlardır. Memurîn-i mümâileyhüm tetkikat ve tahkikatta bulunmuşlardır.
Herhalde zabıtanın bu vak'a-i garibe üzerindeki perde-i esrarı yırtıp atmaya muvaffak olması bir büyük vazifedir.

İTTİHAD VE TERAKKİ İLE HALK FIRKASI ARASINDA

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU

Yakup Kadri Karaosmanoğlu.

AHMET KUYAŞ

30-31 Ekim tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen "1908 Meşrutiyeti, Sanat ve Edebiyat" konulu sempozyumda dinlediğim birçok tebliğ beni sanatçılarımızın siyasetle olan ilişkileri konusunda epey düşündürdü. Özellikle M. Kayahan Özgül'ün, bazı şairlerimizin siyasal ve maddi nedenlerle nasıl çabucak saf değiştirebildiklerini, ayrıca bunların birçoğunun siyasal koşulların değişmesiyle nasıl eski saflarına hemen geri dönüverdiklerini anlatan, milli edebiyat akımına ilişkin konuşması çok ilginçti. Daha sonra Abdullah Uçman'ın özetlediği Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın yaşamöyküsü de, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeliğinden Sèvres Antlaşması'nı imzalamaya giden olağanüstü bir savrulma tarihçesi olarak, ibret vericiydi.

Benim burada tartışmak istediğim şey de, Rıza Tevfik'in savrulmasına pek benzememekle birlikte, II. Meşrutiyet'ten cumhuriyete Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nda görülen ve açıklanması belki daha zor olan sürüklenmedir. Bilindiği gibi Yakup Kadri Bey, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılardan bir hayli uzak, buna karşılık Ahrar Fırkası kurucularıyla birlikte görülen, ama arkadaşı Ahmet Samim gibi siyasal yazılar yazmadığı için iktidarın gazabına da uğramayan biridir. Yazar, 1926 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edildikten sonra ertesi yıl kitap halinde yayınlanan ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni neredeyse bir siyasal şiddet şebekesi gibi gösteren *Hükûm Gecesi* romanında, kendisine bir hayli benzeyen kahramanı Ahmet Kerim'e çok ilginç bir şey düşündürmüştür.

Ünlü 1913 tutuklamaları sonrasında yargılanan muhalif gazeteci Ahmet Kerim, kendisi hakkında verilecek hükmü beklemektedir. Yaşamını ve kendisini bekleyen korkunç olasılıkları gözden geçirirken, bir de iç hesaplaşma yapar ve iktidardaki İttihad ve Terakki Cemiyeti ile alıp veremediğinin ne olduğunu düşünür. Dünya görüşü açısından aslında İttihatçılara yakın olduğunu söyleyen arkadaşlarının sözlerinden yola çıkarak, gerçekten de İttihatçıların yapmak istediklerini beğendiğini, ama kullandıkları şiddet yöntemlerine karşı olduğunu içinden geçirir. Kanımca bu fikir herhangi biri tarafından herhangi bir zamanda ileri sürülmüş olsaydı, üzerinde fazlaca durulmadan geçilecek bir fikir gibi görülebilirdi. Ama bir Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekili tarafından ve Cavit Bey gibi siyasal şiddet olaylarına hiç karışmamış bir İttihatçının, sonucu belli olan, tümüyle siyasal bir mahkemeden sonra asıldığı yıl dile getirildiğinde, II. Meşrutiyet döneminin birçok karanlık safhasında rol oynamış Hasan Amca'nın anılarını anlatırken yaptığı gafa benzer bir gaf ya da en azından ciddi bir tutarsızlık gibi görülmesi gerekir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti diktatörlüğünün en sert yergilerinden biri olan *Doğmayan Hürriyet* başlıklı anı kitabının[1] yazarı Hasan Amca, askeri eğitimini tamamlayamadan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş bir hürriyet aşığıdır. Ancak, kendi ifadesine göre, muhalif gazeteciler Hasan Fehmi ve Ahmet Samim beylerin İttihad ve Terakki Cemiyeti tetikçileri tarafından öldürülmesi üzerine bu cemiyetten ayrılıp Ahrar Fırkası'na geçmiştir.[2] Yine kendi söylediklerine bakacak olursak, yeni kurulduğu partideki görevi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin belki de en önemli adamı olan, geleceğin Talât Paşa'sının ortadan kaldırılmasıdır. Bu suikastı gerçekleştirecek adamı da bulur, ama kırk liraya anlaşıp bir de silah verdiği kiralık katil Talât Bey'e kıyamaz ve aldığı rabıtaca ile parayı iade eder.[3]

Hasan Amca'nın düştüğü trajikomik durumu, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılış nedenleri konusunda doğruyu söylemediğini varsayarak açıklayabiliriz belki. Ama Yakup Kadri Bey'in durumu daha karışık. 1923'te ilk kez milletvekili olduğunda, ortada faili meçhul üç, belki de dört siyasal cinayet vardı. Ayrıca Hasan Fehmi ve Ahmet Samım beylerin on küsur yıl önceki ölümleri, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, bunların öldürülmesinde kullanılan Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in ve bu son cinayeti neden ve nasıl işlediği öğrenilemeden öldürülen Topal Osman Ağa'nın ölümlerinden daha iyi, daha ayrıntılı bilinen olaylar değildi. Milletvekili seçilmesinden *Hükûm Gecesi*'nin tefrika edilmesine kadar geçen üç yıl içinde ise İstiklal Mahkemesi bir dizi siyasal yargılamada bulunmuş, Ankara'da Cavit Bey'in asılmasıyla sonuçlanan yargılamadan önce, ilk olarak İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'i mahkûm etmiş, daha sonra hemen hepsi Yakup Kadri Bey'in yakın arkadaşı olan bir yığın gazeteciyi Şark İstiklal Mahkemesi adı altında haftalarca süründürmüş, sonra da İzmir'deki suikast girişimi dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nın en önemli isimlerinden birçoğunu sanık sandalyesine oturtmuştu.

Yakup Kadri Bey'in bu körlüğünü nasıl açıklarız? Birçokları gibi 1922 zaferinin ardından fırsatçılık mı yapmıştır Halk Fırkası'ndan milletvekili olmakla? Belki bir dereceye kadar. Ama unutmamak gerekir ki, gazeteci olarak geldiği Ankara'ya katılmamış ve İstanbul'da kalmış olmasına karşın, *İkdam* gazetesinde yayınladığı makaleleriç Ankara'yı başından beri destekleyenler safında olmuştur. Bu destek ise aniden ortaya çıkan duygusal bir tepki değildir. Nitekim Yakup Kadri Bey, Niyazi Akı'nın söylediği gibi, çok değişmiştir 1914 ile 1922 arasında.[4] Artık aristokrat ve entelektüel ukalalığıyla sanatçı duyarlılığının sarmaladığı bireycilığından sıyrılmıştır. Belki de *Kiralık Konak*'ın baş kahramanlarından Hakkı Celîs'in Çanakkale'de ölmesi, Yakup Kadri Bey'in 1914 öncesindeki, yerini bulamamış, inariz yalnızlığının sona erişinin sembolüdür. Niyazi Akı, Yakup Kadri Bey'deki bu değişikliği yazarın ulusçuluk ideolojisine doğru kaymasıyla açıklar.[5] Ancak, Ankara sevgisini açıklayabilen ulusçuluk, Halk Fırkası üyeliğini ve İttihad ve Terakki yergisini açıklamaya yetmez kanımca. İstanbul'da, İttihatçılardan uzak durdukları kadar Halk Fırkası'ndan da uzak duran birçok ulusçu vardır. Ayrıca, yukarıda İstiklal Mahkemesi'nde süründükleri söylenenlerin yahut tek bir bakanlar kurulu kararıyla kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşaların ulusçu olmadıkları da öne sürülemez. Milli İktisat akımını başlatanların başında gelen Maliye Nazırı Cavit Bey'in ve partisi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ulusçuluktan nasibini alamayanlardan sayılmaları ise düpedüz saçmalık olur.

Kanımca Yakup Kadri Bey'in Halk Fırkası'nın İttihad ve Terakki'nin devamı olduğuna ve 1926 yılına kadarki Halk Fırkası diktatörlüğünün İttihad ve Terakki diktatörlüğünden hiçbir farkı olmadığına ilişkin körlüğü, radikal devrimcilerin, en önemli özelliği tarihsel unutkanlık olan zihin yapılarıyla ilişkilidir. Gerçekten de Yakup Kadri Bey, radikal bir devrimcidir. 1927'de, İş Bankası'nın Cavit Bey'in İtibar-ı Milli Bankası'nı yutması, yeni bir meclisin toplanması ve *Nutuk*'un okunmasıyla yakın geçmişin üzerine ölü toprağı

serpilmesi sonrasında başlayan durgunluk döneminden o kadar rahatsızlık duymuştur ki, ertesi yıl *Ergenekon* başlığı altında kitaplaştırdığı Kuruluş Savaşı yazılarının sonuna eklediği "Son söz"de, "Bu yeni hava, bu yeni muhit içinde kendimi o kadar yalnız ve garip hissediyorum ki, geçmiş zafer günlerinin coşkun sevinç sesleri arasında neden ölmediğime yanıyorum," diye şikayet etmiştir.[6] Birkaç yıl sonra *Kadro* hareketine katılacak olan Yakup Kadri Bey, II. Dünya Savaşı sonrasında ise çokpartililiğe dönüşe muhalefet edenler safında yer alacaktır.

Sonuç olarak, Yakup Kadri Bey'in Halk Fırkası ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne ilişkin olarak 1926'da sergilediği körlüğün nedeninin, iradeciliğin en aşırı ucu olan radikal devrimcilik olduğunu söyleyebiliriz. İradecilik, başarılı olduğu takdirde, yani iktidarı ele geçirip gerçekten de radikal bir dizi değişiklik gerçekleştirmesi halinde, bellek kaybına benzeyen, tarihsel bilinç kaybı diye adlandırabileceğimiz bir hastalık geliştirir. Eline geçirdiği sonsuz hareket özgürlüğü, iradeci düşünceyi önceli olmayan, yepyeni bir dünya yarattığı yanılsamasına götürür. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, şapka giyilmesine ilişkin kanun, Medeni Kanun gibi değişiklikler birlikte ele alındıklarında o kadar radikal bir dünya yaratırlar ki, öncelerindeki kazanımların bu dünyaya herhangi bir katkılarının olmuş olması düşünülemez bile. Devrim el değiştirmiştir ve siyasal şiddet yenilerin elinde sözü bile edilmeyen meşru bir etkinlik biçimine girerken, devrimi gerçekleştirememiş olan öncekilerin eline de çıplak bir suç aleti olarak yapışıverir.

Bu zihniyetin başka bir ilginç yanı da, yalnızca cumhuriyeti kuranlara özgü olmamasıdır. Nitekim Ziya Gökalp ve Necmettin Sadık gibi cumhuriyet dönemini de yaşayan aydınlar, henüz II. Meşrutiyet döneminde yazdıkları yazılarda zamandaşları reformcuları "tanzimatçı" adlandırmasıyla, yani Tanzimat dönemini de küçümseyerek eleştiriyorlardı. Aynı tarih dışı yaklaşım, Tanzimat reformcularını kınayan Namık Kemal gibi Yeni Osmanlıların yazılarında da görülür. Neyse ki Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, 1940'ların başlarından itibaren Osmanlı-Türk modernleşme tarihindeki saygın yerlerine yerleştirilebildi. Hem İttihatçıların hem de cumhuriyetçilerin kötü adamı Sultan II. Abdülhamid de yirmi küsur yıldır modernleşme tarihimizde hakkı olan yere yerleştiriliyor. Umarım sıranın II. Meşrutiyet ve İttihad ve Terakki'ye gelmesi için onlarca yıl beklememiz gerekmez.

DİPNOTLAR

1 Bkz. Hasan Amca, *Değişmeyen Hürriyet* (İstanbul, 1958).
2 Mufid Ekdal, *Eski Bir İttihatçıdan Dinlediklerim* (İstanbul, 2003), s. 16.
3 Ekdal, s. 18-19.
4 Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, 2. baskı (İstanbul, 2001), s. 30-46.
5 Akı, s. 44-46 ve 193-195.
6 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ergenekon*, 2. baskı (İstanbul, 1973), s. 227.

BİR DEVRİMİN SİYASAL ANALİZİ

AHMET AKŞİT

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 05.11.2008 günü Tarık Zafer Tunaya anısına "Bir Devrimin Siyasal Analizi" başlıklı bir toplantı düzenlendi. Moderatörlüğünü Mehmet Ö. Alkan'ın yaptığı toplantıya Masis Kürkçügil, Bilge Seçkin ve Doğan Çetinkaya konuşmacı olarak katıldı. Mehmet Ö. Alkan giriş konuşmasında 23 Temmuz 1908'den sonra artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını vurgulayarak, Jön Türklerin temel amacının 1876 anayasasını tekrar yürürlüğe koymak ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasını sağlamak olduğunu söyledi. Jön Türklerle İTC arasındaki farklılıklara dikkat çeken Alkan, siyasal bir devrim olan 1908'in aynı zamanda toplumsal bir değişimin başlangıcı olduğunu ifade etti. Dernekler patlamasının örgütlenme isteğinin, gazete ve dergilerdeki artışın ise kendini ifade arzusunun dışa vurumu olduğunu belirten Alkan, bu dönemde sosyalizm, milliyetçilik gibi ideolojilerin Türkiye'de taraftar bulmaya başladığını söyledi.

İlk konuşmacı Masis Kürkçügil sunumunda, 1870 doğumlu, doktor, Enternasyonal içinde de aktif olan, belli bir tarihten sonra Osmanlı hakkında Enternasyonal'de raporlar yazan ve ilginç bir kişilik olarak öne çıkan Hristian Georgiyeviç Rakovski'yi tanıttı. Kürkçügil, Rakovski'nin, Osmanlı İmparatorluğu bütün halkların haklarının tanındığı, reformlarını tamamlamış federatif bir yapıya kavuşsa, kendi bölgesinde ve Avrupa'da barışa hizmet eden bir duruma geleceğini savunduğunu ve onun, Troçki'nin Balkanlar'da bulunduğu dönemde en önemli haber kaynaklarından biri olduğunu da söyledi. Kürkçügil, Rakovski'nin Lozan'da Sovyet delegesi içinde Çiçerin'in yanında bulunduğunu, ayrıca kadınların durumunu ele alan yazılarının olduğunu da belirtti. Kürkçügil Rakovski'nin bildiği diğer dillerin yanı sıra Türkçe de bildiğini, 1908'in ardından Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra tutuklanınca sosyalist milletvekillerinin baskısı sonucu serbest bırakıldığını, bir şekilde Enver Paşa ile de tanıştığını, hatta Rakovski'nin elinden çıkma karakalem bir Enver portresinin bulunduğunu da sözlerine ekledi.

İkinci konuşmacı Bilge Seçkin, 1908'in tıpkı 1917 devrimi gibi arkasından bir tiyatro furyası getirdiğini, tiyatronun kitleleri mobilize etmekte önemli bir araç olduğunun altını çizdi.

Soldan sağa Y. Doğan Çetinkaya, Bilgi Seçkin, Mehmet Ö. Alkan, Masis Kürkçügil.

Seçkin, 1908 sonrasında birçok Müslüman oyuncunun sahneye adım attığını ve tiyatronun okuma yazma bilmeyen yoksul kesimler için yegâne bilgi edinme kaynağı olduğunu söyledi.

Y. Doğan Çetinkaya, konuşmasında Türk tarihyazımında toplumsal ve kültürel tarih çalışmalarının politik ve düşünce tarihi çalışmalarının yanında cılız kaldığına değinerek, bunun 1908 devrimi tartışmalarında olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtti. Literatürün birkaç ileri gelen politik figüre odaklandığını söyleyen Çetinkaya, İTC gibi en fazla sözü geçen bir politik aktörün toplumsal kökenleri ve temsiliyeti üzerine dahi elimizde ciddi bir çalışma olmadığını dile getirdi. Bundan dolayı 1908 devriminde rol oynayan farklı toplumsal aktörlerin, sınıfların, politik grupların, etnik cemaatlerin tarihsel anlatıya dahil edilmediğinden yakındı. Bu tutumun altında ise kaynaklara illşkin sorunlardan çok, tarihi yazanların zihniyetinin olduğunu söyledi.

Çetinkaya bu bakış açısının aslında Türkiye'ye özgü olmadığını, farklı devrimlere ilişkin tartışmalara ve devrim çalışmaları yazınına atıfla belirtti. Devrim çalışmalarında revizyonist ekolün etkileri üzerinde duran konuşmacı iki noktaya dikkat çekti ve bunlardan bir tanesinin burjuva devrimi teorisinin sorgulanması olduğunu dile getirdi. Çetinkaya yeni çalışmalarla siyasi burjuva devrimlerinden ve evresel-demokratik-özgürlükçü burjuva değerlerinden bahsetmenin artık mümkün olamayacağının altını çizdi. Ancak revizyonizmin devrim olgusunun kendisini reddeden, devrimin mantıksal sonucunun totalitarizm olduğunu iddia eden görüşlerin arkasındaki muhafazakâr mantığın da sorgulanması gerektiğini dile getirdi. Devrimleri devrim yapan hususun çok farklı toplumsal aktörlerin farklı saiklerle seferber olmaları olduğuna dikkat çeken Çetinkaya, devrimlerin tek bir toplumsal veya politik aktörün niyetleri ile açıklanamayacağını belirtti. Devrimleri ve demokrasiyi ortaya çıkaranların, aşağıdakilerin mücadeleleri olduğunu dile getirdi.

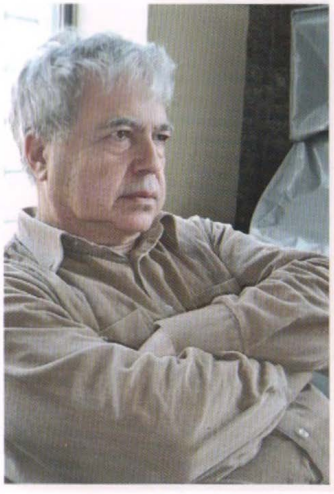
İLHAN TEKELİ: ÇOĞULCU BİR TARİH ANLAYIŞIYLA MUSTAFA KEMAL'İ KUŞATMALIYIZ*

Türk siyasetinin en büyük iki hastalığı, "Mustafa" filmine verilen tepkilerde de görüldü. İlki, herkesin Dündar'ı iyi adam mı, kötü adam mı diye tasnif etmeye çalışması. Bu tutum, yani işi tartışmak yerine adamı tartışma kolaycılığı, bizim bütün siyasetimize hâkim. İkinci hastalık ise bir şey üretemeyen kişilerin, siyasetlerini ötekileştirme üzerine kurma hastalığı.

Her ülkenin kurucusuna gösterdiği belli bir saygı vardır. Hatta insanlar kurucularını kalplerinde kutsallaştırırlar ki bu da çok normaldir. Bunu tartışmak bile anlamlı değildir. Türkiye'de de insanların kurucusuna büyük bir sevgi duyduğu gayet açık. Siyasetin merkezine konmadığı sürece Mustafa Kemal'e belli bir kutsiyetle yaklaşmakta hiçbir sakınca yok. Ona yapılan haksız eleştirilerden rahatsız olunması da gayet normal. Bu kadarlık bir hassasiyet Mustafa Kemal'in putlaştırıldığı anlamına gelmez, asıl bunun aksi tuhaf olur. Bu açıdan "Mustafa" filmi izlendikten sonra, Can Dündar'a ayıp edildiği anlaşılıyor. Dündar'ı eleştirenler, aslında Mustafa Kemal'i araçsallaştırıyor. Ona halkla ilişkilerde kullanılabilecek bir öğe gibi bakıyorlar. Oysa Dündar, belli ki büyük bir samimiyetle ve sevgiyle bakıyor Mustafa Kemal'e. Bunu da az kişi yapabiliyor çünkü Türkiye, kurucusuyla vatandaşların ilişkisinin nasıl kurulması gerektiğini hâlâ bilmiyor. Böyle bir model olmadığı için de eleştiriler hayal meyal yapılıyor.

* 10 Kasım 2008 tarihli *Milliyet* gazetesinde yer alan söyleşiden kısaltılarak alınmıştır.

İlhan Tekeli.

MUSTAFA KEMAL'İ KUŞATMAK

Bir dehayla nasıl ilişki kurmak gerektiğine bakmalıyız. Genel çoğunluk olarak kabul ediyoruz ki, Mustafa Kemal bir deha. Madem bu insan bir deha, o zaman *mediocrity*'nin (alelade) kalıpları içinde kontrol edilemez. *Mediocrity*'de kontrol etmeye çalıştığınız anda bir dehayı kendi düzeyinize düşürürsünüz, anlayamazsınız. İkincisi, zannediliyorlar ki dâhi olan kişi her şeyde mükemmeldir. Oysaki her şeyde mükemmel olan Tanrı oluyor, her şeyde mükemmel olmayan ise dehadır. Bu tam olarak anlaşılamayınca da ortada bir komedi yaşanıyor. Üçüncüsü, insanların kendisine şunu sorması lazım: Böylesine önemli bir kişilik, büyük bir lider nasıl açıklanabilir? Böyle tarihsel kişilikler açıklanamaz, ancak kuşatılabilir. Yani dehayı tek boyutlu değil, çok boyutlu anlatırsın. Böylece değişik yönlerden kuşatır, yargıyı da insanlara bırakırsın. Can Dündar, "Mustafa" filminde bir deha olarak Mustafa Kemal'i kuşatamamış ama kuşatmanın kollarından birini yapmış.

"MUSTAFA" FİLMİ

Filmin ilk bölümünün resmi tarihten pek farkı yok. Asıl eleştirilen bölüm antrakttan sonra başlıyor. Orada da gayet açıkça görülüyor ki, Dündar başına gelecekleri bilerek çok temkinli davranmış, çok az noktada risk almış. Dündar, Mustafa Kemal'in hocası Kaymak Hafız'dan yediği dayağın intikamını hilafeti kaldırarak aldığı yorumu için, "İntikam ifadesi maksadını aşan bir cümle oldu. Keşke koymasaydım," diyerek aldığı risklerden birisini söyledi. Çünkü bu ifade tarih yazıcılığı bakımından problemli ama zaten bizde, bütün sosyal bilimlerde böyle bir sapma var. Biz aşırı deterministi açıklamalar yapıyoruz. Halbuki tarih olumsal açıklamalar alanıdır. Nedensel ilişkiler deterministi olarak değil, olumsal olarak kurulur. Bu intikam meselesinde olduğu gibi, bir olay olmuş ama Dündar geriye gidip bir açıklama bulmuş. Bu, bireyin psikolojisine dayanarak yaptığı deterministi bir açıklama. Halbuki burada bir olay olduğunda, bunun gerisinde yüzlerce olay vardır ve o yüzlerce olayın etkileşimiyle burada bir şey olur. Tarihsel olan da budur. Tarihsel olan deterministi bir bilim yaklaşımıyla kestirilemez. Bir olaya tarihsel dersek, o aynı zamanda kestirilemez demektir. Örneğin bir plan yapıp hedefleri koyduğumuzda ve bu hedefleri gerçekleştirmek için nedenleri bulduğumuzda plan gerçekleşiyor mu? Gerçekleşmiyor. Çünkü deterministik değil. Hayat çok daha karmaşık ve açıklanamaz. Her şeyden önce açık bir sistem, laboratuvarda olduğu gibi denetlenerek kapatılamaz. Zaten bu yüzden bilgesel yapılamamasının yanı sıra, tam anlamıyla nesnel bir tarih bile yazılamaz, tarihsel olaylara ancak kuşatma yapılabilir. Bu, Türk tarih yazıcılığının genel problemlerinden birisidir. Tarihe çok meraklıyız ama tarih yazıcılığı metodolojisi üzerinde hiç düşünmeyiz. O zaman da tarih yorumlarımız yanlış oluyor.

Ne yazık ki Türk siyasetinin en büyük iki hastalığı, "Mustafa" filmine verilen tepkilerde de görüldü. İlki, herkesin Dündar'ı iyi adam mı, kötü adam mı diye tasnif etmeye çalışması. Bu tutum, yani işi tartışmak yerine adamı tartışma kolaycılığı, bizim bütün siyasetimize hâkim. İkinci hastalık ise bir şey üretemeyen kişilerin siyasetlerini ötekileştirme üzerine kurma hastalığı. Oysa ötekileştirme üstünden siyaset yapmak kadar kötü bir şey yok. "Mustafa" filmi, bize Türkiye'deki toplumun değil ama toplumun üstündeki paternalistik (devlet baba anlayışı) iddialar taşıyan bir grubun hazımsızlık derecesini gösterdi.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Mustafa Kemal'e yaklaşımı; bir tek ve tartışılmaz bir Mustafa Kemal belirlemek yerine, Mustafa Kemal'i değişik yerlerden kuşatmaya çalışmak olmalı ki çoğulculuk da budur. Biz çoğulcu bir tarih anlayışıyla Mustafa Kemal'i kuşatmalıyız ki eksik olmayan yargılar geliştirelim ve onu da demokratik olarak yapalım.

ADANA VE ÇEVRESİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİHİ KONFERANSI

EREN ÖZALAY

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü ve Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı'nın birlikte organize ettikleri "Adana ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi" isimli konferans 21 Kasım 2008 Cuma günü Boğaziçi Üniversitesi Büyük Toplantı Salonu'nda yapıldı. Türkiye'den ve çeşitli ülkelerden Adana bölgesi hakkında uzun süredir araştırma yapan önemli isimlerin konuşmacı olarak katıldığı konferans genç araştırmacıların yönelebileceği konu, metot ve arşivlere ışık tutması açısından büyük önem arz ediyor. Çalıştayın konusunu belirleyen bilim komitesi üyeleri Prof. Dr. Zafer Toprak, Prof. Dr. Çağlar Keyder, Prof. Dr. Ayhan Aktar ve Dr. Cengiz Aktar, Adana ve çevresinin Türkiye'nin özellikle Batı bölgelerine oranla çok daha az araştırmaya konu olduğu ve bu nedenle bölgenin Türkiye'deki bilim çevreleri ve uluslararası akademik çevreler tarafından daha yoğun olarak ele alınması gerektiği görüşündeler. Konferansta dinleyicilerin de aktif olarak katıldıkları tartışmalarda ise bölgesel -mikro- tarih çalışmalarının genel tarihsel perspektifler -makro- ışığında yapılmasının olumlu ve olumsuz yanları üzerine konuşuldu.

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. Meltem Toksöz'ün "Adana'da Göçebe Yaşam'dan Ticari Tarım'a: Bölgesel bir Ekonomi'nin Doğuşu" başlıklı sunumuyla başlayan konferansta Toksöz'ün çalışmasını ilginç kılan nokta, araştırmacının Adana bölgesini merkeze alan bakış açısı idi. Osmanlı döneminde çeşitli cemaatlerin üyelerinden oluşan sermayedarların yerini cumhuriyet döneminde yeni iktidarla işbirliği yapan Müslüman sermayedarların aldığını ve bu ailelerin bölgenin ve daha sonra Türkiye'nin en önemli sermayedarları olduklarını aktaran Toksöz'ün sunumundan sonra, doktora tezini Alman Levanten Pamuk Şirketi üzerine yapmış Alman akademisyen Dr. Hilmar Kaiser'in sunumu dinlendi. Kaiser'in Çukurova bölgesindeki farklı cemaatlere sahip büyük toprak sahipleri ile yabancı şirketler ve bankalar arasındaki ilişkileri inceleyen kapsamlı araştırmasının bir kesitini aktardığı sunumu, Osmanlı toplumunun 19. yüzyılı için benimsenen birbirinden tamamen izole cemaat yapıları anlayışına karşı çıkar nitelikteydi. Kaiser'e göre Çukuruova'da Ermeni, Rum ve Müslüman toprak sahipleri arasındaki ekonomik çıkar ilişkileri bu cemaatlerin aslında birbiriyle çok daha canlı ilişkiler kurmuş olduklarını gösteriyor. Sunumdan sonraki tartışma bölümünde Toksöz de Kaiser'in bu tezini cemaatler arasındaki evlilik ilişkilerini örnek göstererek destekledi.

Atölye çalışmasına Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisat bölümünden katılan öğretim üyesi Prof. Dr. Halis Akder'in Ege ve Çukurova yöresindeki pamuk üretimini karşılaştırdığı araştırması da Çukurova bölgesindeki insan faktörüne çok farklı bir bakış açısı sunuyordu. Prof. Akder'e göre Çukurova bölgesinde nüfus yoğunluğunun yetersizliği ve bu sebeple bölgeye yapılan göçler Çukurova'daki pamuk tarımını Ege bölgesindekinden çok farklı kılıyordu. Yaşam koşullarının çok ağır olduğu 19. yüzyıl Çukurova'sında sağlık nedenleri ile gerçekleşen ölümler bölgede tarım gelişirken insan yaşamının ne kadar değersiz olduğunu gözler önüne seriyor.

Londra Gomidas Enstitüsü'nden konferansa katılan Ara Sarafian ve Berlin Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Merkezi'nden çalışan Dr. Vahe Tachjian'ın sunumları, Adana Ermenilerinin hem Türk hem de Ermeni tarihyazımında yeterince yer almamasını eleştirir nitelikteydi. Sarafian ve Tachjian, sunumları ile daha çok Adana tarihindeki kültür ve kimlik sorunsallarına işaret ettiler. Ara Sarafian, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sisteminde yapılan yeni düzenlemelerin Ermeni cemaati ve Adana'daki Ermeniler üzerindeki etkileri hakkındaki çalışmasını sundu. Sarafian, Ermeni kaynaklarından faydalanarak hazırladığı çalışmasında, Ermeni milletinin 1830 ve 1860 yıllarında toplanan milli konseyler sayesinde Ermeni dil politikasını ve Ermeni eğitim politikasını belirlediğini ve bu yapısal değişikliğin, yani bu kültürel değişimin, Adana bölgesindeki Ermenileri de etkilediğini ve Adana Ermenilerinin Ermeni milletinin aktif bir üyesi olduklarını ama aynı zamanda da Osmanlı toplumunun bir parçası olmaktan vazgeçmediklerini kaydetti. Vahe Tachjian, çoğunlukla Türkçe konuşan ve isyan faaliyetlerine uzak duran Adana Ermenilerinin tehcirden sonra yaşadıkları Beyrut'taki Ermeni yerleşimlerini konu alan incelemesini sundu. Bu sunum, Adana bölgesinden gelen Ermenilerin Ortadoğulu Ermeni kimliğinin oluşumundaki katkılarını anlatması açısından önemliydi.

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden Prof. Dr. Zafer Toprak, Tarım ve Ticaret Vekaleti'nin 20. yüzyılın başındaki kayıtlarından ve cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen 1. ve 2. Uluslararası Pamuk kongrelerinden yola çıkarak Adana bölgesindeki işçi ve sermaye hareketleri üzerine yaptığı araştırmayı sundu. Pamuğun ekilmesi, toplanması ve işlenmesi süreçlerine de detaylı olarak değinen araştırmada işgücü ve sermaye yetersizliğinden dolayı başvurulan metotlardan söz edildi. Bu metotlar arasında Ermeni, Çerkez, Kürt, Türkmen, Arap ve muhacirlerden oluşan mevsimlik pamuk işçileri, zirai kredi veren bankalar ve tefeciler incelendi.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

"AŞAĞIDAKİLER VE YUKARIDAKİLER"

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Ulusal Lisansüstü Öğrenci Konferansı, üniversitelerde eleştirel bilgi üretme yükümlülüğü duyanları buluşturmak, bilginin daha geniş kesimlerin sorunlarına yanıt olabilmesini sağlamak, akademideki daralmışlığı, iletişimsizliği aşmak gibi ortak kaygılardan hareketle doğmuştur. "Aşağıdakiler ve Yukarıdakiler" konferansı 26-27-28 Mart 2009 tarihlerinde gerçekleşecek. Konferansta ezilen-ezen, kadın-erkek, işçi-sermayedar, kır-kent, yoksul-zengin, azınlık-çoğunluk gibi, karşılaştığımız her türlü eşitsiz ilişki ve çelişkiye yönelik fikir üretmeyi, paylaşmayı, tartışmayı hedefliyor. Türkiye'nin gerek akademik gerekse de kamusal gündeminde öne çıkan temel sorunlara odaklanmak istiyoruz. Eleştirel bir bakış açısına ve tarihselleştirme hassasiyetine sahip çalışmaları bir araya getirmesi hedeflenen oturumlar için makale özetlerinizi 15 Aralık 2008 tarihine kadar bekliyoruz. Aşağıda sıralanan genel başlıkların konferansın muhtemel kapsamına ilişkin fikir verebileceğini düşünüyoruz.

İdeoloji/Devlet, Irkçılık/Milliyetçilik, Toplumsal cinsiyet, Sınıf, Gıda/Tarım/Ekoloji, Yoksulluk/Maduniyet çalışmaları, Kapitalizm/Kriz/Ekonomik Gelişmeler, Sosyal Politika, Savaş/Şiddet, Göç-Kentleşme, Kürt sorunu, Kültür/Tüketim, İnsan hakları/İşkence/Cezaevleri, Ordu/Polis/Güvenlik, 400-500 kelime aralığında olmasını beklediğimiz sunum özetlerinin en geç 15 Aralık 2008 tarihine kadar, kısa özgeçmiş ve iletişim bilgileriyle birlikte atakonferans@gmail.com adresine gönderilmesini rica ederiz.

ORGANİZASYON KOMİTESİ

TARİH VAKFI AYLIK KONUŞMALAR DİZİSİ BAŞLADI - MURAT GÜVENÇ

İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM

Murat Güvenç demografinin, konut sunum biçimlerinin "ulaşım örgütlenmesinin" işyeri coğrafyasının ve planlama ve yönetişim biçimlerinin kentten kente kayda değer biçimde değişebildiğini, bu farklara duyarsız ele alış biçimlerinin aşırı genel, dolayısıyla yetersiz kalacağını vurguladı.

Tarih Vakfı, "İstanbul'da" temalı bir aylık konferanslar dizisi başlattı. 17 kasım 2008 günü Bilgi Belge Merkezi'nde Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği Toplantı salonunda yapılan ilk sunuşta Murat Güvenç, İstanbul'da kentsel dönüşümü tartıştı. İki bölümden oluşan sunuşun ilk bölümünde İstanbul'un Doğu Akdeniz kıyı kentleri içindeki özgül konumu ve kentsel dönüşüm problematikleri üzerinde duruldu. Konuşmacı, kentlerin görece zengin arşiv malzemesinin çekiciliğine kapılınmaması gerektiğini, kent tarihçiliği sorunsalının toplumsal tarihin diğer dallarındaki temel problemlerinden ve temsil sorunundan çok farklı olmadığını vurguladı. Konuşmacıya göre sorun, küresel süreçlere-zamanlara ve yerel olumsallıklara duyarlı bir kent tarihi anlatısı kurmakla ilgiliydi. Makro süreçlere ağırlık veren değerlendirmeler yerel failler, olumsallık ve özgünlükler, yerel aktörlere ve özgünlüklere duyarlı kapsamlı monografilerinin ise (kent biyografileri) küresel dinamiklere duyarlı olamama riski taşıdığı vurgulandı. Tekeli'nin eleştirel gerçekçi bir düşünsel çerçevede hazırladığı modernleşme sürecinde Anadolu Kentleri Historiografisi için önerdiği yeni paradigmanın bu çetin ve müzmin temsil sorununu hafifletebileceğini, bu düşünsel arka planın, kentsel dönüşüm incelemeleri için yeterince esnek olduğunu savundu. Tekeli'nin Anadolu kent tarihçiliği için önerdiği "utangaç, radikal, popülist ve neo-liberal" moderleşme dönemleri Akdeniz havzasındaki diğer pek çok ülke için de geçerli bir tarihsel düşünsel arka plan oluşturabilecektir.

Bu çerçeve askeri darbeler, devalüasyonlar, kültürel muhalefet vb. yerel olumsallıkları massedebilecek kadar esnek ve ufuk açıcı olsa da, kentsel dönüşüm için daha fazlasına gerek var. Konuşmacı demografinin, konut sunum biçimlerinin, "ulaşım örgütlenmesinin," işyeri coğrafyasının ve planlama ve yönetişim biçimlerinin kentten kente kayda değer biçimde değişebildiğini, bu farklara duyarsız ele alış biçimlerinin aşırı genel, dolayısıyla yetersiz kalacağını vurguladı. Güvenç'e göre kent tarihi yazımında ve kentler arası karşılaştırma bilmecelerinin büyük bölümü Tekeli'nin "kentlerin mekânsal ve meşruiyet çerçeveleri" kavramları yardımıyla hafifletilebilecektir. Konuşmacı yeni araştırma programının düşünsel arka planı ve yerel bağlamda ne anlama geldiği birikim rejimlerinin sıralarda, yerel olumsallıkların sütunlarda basit bir matrisin hücreleri doldurularak kurulabileceğini söyledi. Bu matriks farklı kentler için doldurulduğunda yerel olumsallıkların küresel zamanlara (süreçlere) duyarlı çok temsili mümkün olabilecektir.

Güvenç, günümüzde bu yeni kentsel araştırma paradigmasını bölgesel, ulusal, metropoliten ve tek kent düzeyinde hayata geçirmekte her zamandan daha avantajlı olduğumuzu vurgulayarak İstanbul kentsel dönüşüme ilişkin bazı örnekler sundu. İstanbul'un 1990-2000 dönemi kentsel dönüşümü, ilk örnekte ulusal, metropoliten ve mahalle düzeyinde istihdam profili değişimleri üzerinden incelendi. 1990-2000 dönemi il istihdam profilleri üzerinden yapılan uygulamada, İstanbul'un 1990'daki "sanayi kenti" kimliğinin geride kaldığı, toptan perakende ticaret, kişi, toplum ve üretici hizmet alanındaki uzmanlaşmanın derinleştiği görüldü. İlçe düzeyindeki uygulamada İstanbul'da yerel istihdam profillerinin Mavi-yakalı / Beyaz yakalı, Merkez /Çeper eksenlerinde farklılaşığı, istihdam profili birbirine benzer ilçelerin birbirine yakın, benzemeyen ilçelerin ise istihdam mekânının karşıt kutuplarında konumlandıkları gösterildi. 1990-2000 döneminde mavi yakalı istihdam alanlarından uzaklaşıldığı, beyaz yakalı istihdamın yükseldiği, merkezi/çeper istihdam profilleri arasında gözlenen karşıtlığın tedricen azaldığı gösterildi. Güvenç, bulguların beyaz yakalı servis istihdamının yükselişi ve kenar kentleşme yoluyla çeperin merkezileşmesi süreçlerine açıklanabileceğini vurguladı. Nihayet mahalle düzeyindeki çözümlemelerde mahallelerin bu dönüşümden aynı biçimde etkilenmediği, servis istihdamına geçiş sürecinin Beyoğlu ve Anadolu yakasının kuzey kesiminde yaygın, İstanbul yakasında, E5 yolunun kuzeyindeki düzensiz konut alanında seyrek olduğu, bu karşıtlığın İstanbul'un sanayi coğrafyasındaki farklılaşmalardan kaynaklandığı ve bu örüntüleri yeniden ürettiği vurgulandı. İkinci örnek, İstanbul'un 20. yy başındaki dönüşümüyle ilgiliydi. 1910'dan sonra kente elektrik verilmesi, atlı tramvaydan elektrikli tramvaya geçişin tetiklediği kentsel desantralizasyon, sofalı-müstakil ev planlarından "apartmanlı ev"lerin yaygınlaşmasının yerlerin toplumsal profilleri üzerindeki dönüştürücü etkileri, Doğu Yıllıkları'ndan sokak profilleri ve görseller eşliğinde tartışıldı.

"İstanbul'da" dizisinin ilk sunuşu, dinleyici soruları yorum tartışmalarıyla sona erdi.

Murat Güvenç

"SESSİZ BİR GEÇMİŞTEN SESLER" PROJESİNİN WEB SİTESİ YAYIN HAYATINA BAŞLADI

WWW.AFROTURK.ORG

GÜLAY KAYACAN

Tarih Vakfı, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Delegasyonu tarafından desteklenen "Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli 'Türk' Olmanın Dünü ve Bugünü Üzerine" adlı projenin web sitesini kullanıcılara açtı.

Barış ve demokrasi kültürünün önemli bileşenlerinden birinin karşılıklı anlayış ve farklı kültürel grupların birbirini iyi tanımaları olduğu görüşünü benimseyen Tarih Vakfı, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini, çokkültürlülüğünü vurgulayan çalışmalarına bir yenisini daha ekledi. "Batı Ege'de yaşayan Afrika kökenli 'Türkler', Sessiz Bir Geçmişten Sesler" projesi, web sitesiyle görünür kılınmaya çalışılıyor.

İzmir, Balıkesir, Aydın ve Muğla'nın çeşitli ilçe, belde ve köylerinde yaşayan ve anne ya da baba tarafından Afrika kökenli olan farklı yaş ve mesleklerden kadın ve erkeklerin yaşamöyküleri tematik olarak düzenlenmiş web sitesinde yer alıyor. İnternet kullanıcıları, yaşam öykülerinden alınmış anlatılara (video ya da ses), eski ve güncel fotoğraflara, 19. yüzyıl sonunun yerel gazete haberlerine web sitesinin "arama" motorunu kullanarak ulaşabilecekler.

İki temel eksen çevresinde düzenlenen web sitesinin birinci eksenini, sitenin ana sayfasında da görüleceği üzere, Yerleşim Yerleri; Toplumsal ve Ekonomik Yaşam; Köken, Kimlik, Aidiyet ve 'Öteki' ile Benim Öyküm olmak üzere dört ana tematik bölüm oluşturuyor. Her ana temanın kendi içinde alt temaları var. Ana ve alt temaların kapsam ve içeriği temel olarak sözlü tarih araştırması sırasındaki gözlemlerle yaşamöykülerinin ortaya çıkardığı sonuçlar ışığında belirlendi. Bunların yanı sıra tarihi, sosyolojik, antropolojik ve güncel (gazeteler, konuyla ilgili web siteleri, dergiler vb) kaynaklardan da yararlanıldı. "Benim Öyküm" adlı etkileşimli bölüm, Batı Ege Bölgesi dışından yeni öykülere ulaşmayı ve bunları proje kapsamında derlenmiş 100 yaşamöyküsüyle bir araya getirerek veritabanını zenginleştirmeyi amaçlıyor.

İkinci eksende ise projenin araştırma yöntemine, sürecine ve sonuçlarına ilişkin bilgi verilen "Proje Hakkında" bölümü; araştırmanın

tarihi arka planına ışık tutan "Osmanlı'da Kölelik"; romanlarda, filmlerde siyah karakterlere yönelik farkındalık oluşturmayı amaçlayan "Müzik, Edebiyat, Sinema ve Radyo'da Karakterler"; atletizm, futbol vb. spor alanlarında başarılı olan Afrika kökenlileri ele alan "Sporcular" ve konuya ilgi duyan araştırmacı, akademisyen ve öğrenciler için başvuru kaynaklarını derleyen açıklamalı "Bibliyografya" bölümleri bulunuyor.

Projenin araştırma alanının büyük bölümü internet kullanıcılarının kentlere göre daha az olduğu kırsal yörelerde gerçekleştirildi. Bu nedenle ve bilginin kaynağına dönüşünü sağlama kaygısıyla, web sitesinde yer verilen bilgilerden yola çıkılarak, özellikle köylerde yaşayanlara dağıtılmak üzere bir kitapçık hazırlandı. 5000 adet basılan kitapçığın dağıtımına alan çalışmasında kapsanan yerleşimlerden başlandı. Araştırmanın yürütüldüğü bölgede internet kullanımı konusunda dezavantajlı bir başka toplum kesimi de yaşlı kuşak olduğu için, kitapçığın bu bağlamda da işlevsel olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, orta dereceli okullarda eğitim araç gereci olarak da kullanılabileceği düşüncesiyle, kitapçık vakfın iletişim ağında yer alan okul kulüplerine de gönderilmiştir.

OKUYUCULARIMIZIN DİKKATİNE!

HOLLANDA'DAN BİR MEKTUP

7 Kasım'da, aşağıda çevirisini sunduğum İngilizce bir e-mail mesajı aldım. Bu konuda bilgisi olanların **tuncay@bilgi.edu.tr** adresine yazmalarını dilerim.

Sayın Mete Tuncay,

Kendimi tanıtayım. Hollandalı bir tarihçiyim. Halen, Hollanda Ordusu Özel Kuvvetleri'nin eski komutanlarından Raymond Paul Pierre Westerling'in hayatı hakkında bir kitap yazıyorum.

Westerling 1919'da, babasının ailesinin beş kuşaktır yaşadığı İstanbul'da doğmuş. Kendisi de 1941'de Nazi Almanya'sına karşı dövüşmek üzere Hollanda ordusuna katılmak için İngiltere'ye gidinceye kadar İstanbul'da yaşamış. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Endonezya Milli Devrimi sırasında güney Selebes'teki bir gerilla hareketini bastırmak amacıyla oraya gönderilmiş. Endonezya'nın bağımsızlığından sonra, yeni Endonezya hükümetine karşı 1950 yılında Bandung'ta bir darbe örgütlemiş. Westerling'i Hollanda'da solcular bir savaş suçlusu diye görür ve menfur sayarlar, sağcılar ise sertliğinden ötürü ona bir kahraman gözüyle bakarlardı. Zamanın Hollanda gazetelerinde, onun Türkiyeli kökenine çok dikkat çekilmiştir. Cesaretinin bundan geldiği ileri sürülmüş ve kendisine "Türk" takma adı verilmiştir.

Westerling 1987'de Hollanda'da öldüğünde, İstanbul'daki ailesini bir daha hiç görmemişti.

Ne yazık ki Türkiye'deki gençliği hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Ben Türkçeye aşina olmadığım için, doğrusunu söylemek gerekirse, araştırmaya nereden başlamam gerektiği hakkında hiçbir fikrim yok. Acaba siz bana Raymond Westerling'in çocukluğu hakkında daha fazla bilgi edinmem için yardım edebilir misiniz? Ben sadece onun 1925-1936 yıllarında St. Michel ve St. Jozef okullarına gittiğini biliyorum. (Her iki okula da e-mail gönderdim; St. Jozef'in müdürü onun bir çocukluk fotoğrafını buldu, ama hepsi bu. Öteki okuldan ses çıkmadı.)

Raymond, babası Paul Rou Westerling, annesi Sofia Moutzatzou ve kız kardeşi Palmira ile Beyoğlu'nda, Cadde-i Kebir'de oturmuş. Babası antikacıymış. Pendik'te de bir yazlık evleri varmış. Nereden bilgi bulabileceğim hakkında bana tavsiyelerde bulunabilir misiniz? Sizin yardımınızla, Hollanda-Türkiye historiyografisindeki boşluğu doldurabilirsem, çok müteşekkir olacağım.

Frederik Willems

19 HAZİRAN 1847

TOPKAPI SARAYI (II)

Avlunun sol tarafında bulunan demir kapının ardındaki bir terastan geçerek sarayın bahçelerine inilmektedir. Bu terasta, İstanbul'da bu tarzdaki tek bina olan Arap üslubunda eski bir cami bulunmaktadır.[1] Bugün bir atölye veya mahzen olarak kullanılmaktadır. Saraydan sorumlu paşanın izniyle de olsa, bu binanın resmini çizmeye ne kadar uğraştımsa da her defasında daha çizmeye başlamadan yobaz bir bekçi tarafından oradan kovuldum. Aya İrini avlusunun en dibinde mazgal ve mazgal delikleriyle kaplı, iki kule arasında yer alan, bir şatonun girişini andıran ve boya ve yazılarla zarif bir şekilde süslenmiş bir kapı göze çarpar. Bu kapının adı Babüsselam, yani Selamlama Kapısı'dır. Bu kapının boşluğunun altındadır ki, padişahın gözünden düşerek huzurdan çıkan devlet büyükleri celladın ipekten yapılmış kemendiyle tanışıyorlardı.[2] Celladın odası girişin solunda, Kapıcıbaşının-kinin tam karşısında bulunuyordu.

Bu kapıyı geçtikten sonra insan kendini oymalı, süslü, boyalı ve yaldızlı çok büyük bir çatıyla örtülü gayet zarif bir tür galerinin altında buluyor. Duvarları mermer ve İran çinileriyle süslü, tavan kirişlerinden ise devekuşu yumurtalarıyla atkuyruğundan tuğlar sarkıyor. Bu galeri, ilkinden daha küçük olan ve tören günlerinde sadrazamın divanının toplandığı oda olan Kubbealtına[3] uzanan servilerle ve muhteşem çınarlarla süslü yolların bulunduğu ikinci bir avluya açılmaktadır. Bu odanın duvarları mermerden olup tavanı zengin bir şekilde boyanmıştır; ancak bütününün hiç de Şark havası bulunmamaktadır.

Genellikle sadrazam giriş kapısının karşısına oturur; yanında Kapudan Paşa, yani büyük amiral, Defterdar, Nişancı Efendi, ordu yargıçları olan iki kazasker ve Teşrifatçıbaşı yer alırlar. Dışişleri Bakanı olan Reis Efendi, sadrazamın emirlerine muntazır olarak yandaki bir dairede bulunur. Padişah bazen divanın görüşmelerini takip eder; o zaman sadrazamın oturduğu yerin arkasında bulunan parmaklıklı küçük bir pencerenin arkasında durur, böylece görünmeden divana katılabilmektedir.

Babüsselam'ın hemen hemen karşısında, arz odasının[4] bulunduğu küçük bina durmaktadır.[5] Kare şeklinde ve mermerden bir revak ile çevrilidir. Ramazanın sonuna denk gelen ve Türklerin bir nevi Paskalya günü olan bayram günü düzenlenen törende padişah işte bu revakın altında yerini alır. Tören, güneşin doğuşunda başlar; biraz önce gördüğümüz birinci avluda süvari ve piyade askerler büyük üniformalarını giyip Sultan Ahmed Camii'ne kadar uzanan iki sıra halinde dururlar. Saat yedide, hurra nidaları padişahın geldiğini müjdeler. Kendisi at üzerindedir ve etrafındaki paşalardan, vezirlerden ve her türlü memurdan elmaslı sorgucuyla, elmaslarla kaplı göğsüyle ve elbisesinin

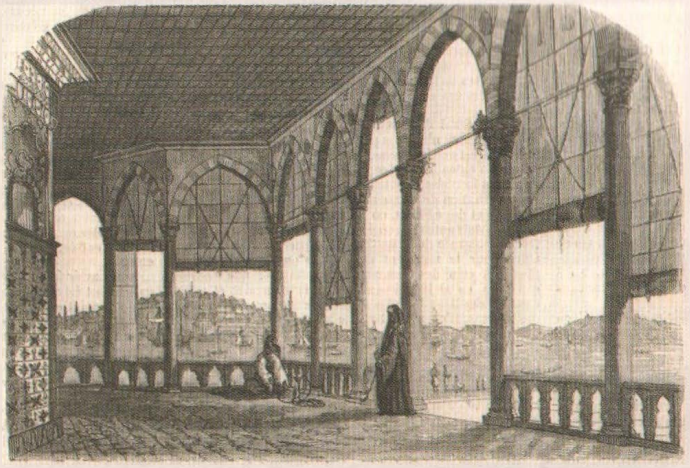
Beyoğlu'nda bir bahçeden Sarayburnu görüntüsü.

yakasıyla ayrılır. Peşinde erkân olduğu halde ağır adımlarla camiye dua etmeye gider ve aynı şekilde saraya dönüp ikinci avluda ayak öpme töreni için kurulmuş olan tahtına oturur. Biraz sonra, on bir kere tekrarlanan "Allah uzun ömürler versin!" bağırmaları törenin başladığına işaret eder. Padişahın sağında sadrazam ayakta durmaktadır ve Muhammed'in kuşağı olduğu söylenen altın püsküllü, kahverengi ipekten eşarbı öptürür. Ardından da erkânın her biri, rütbe ve paye sırasına göre yere kapanıp padişahın ayağını öper. İmamların başı[6] en son gelir ve eğilmeye yeltendiği anda padişah ayağa kalkıp ona mani olur. Bu uzun tören, sonuna kadar Türk havaları ve top atışları eşliğinde gerçekleşir.

Mutfak binalarının kapladığı avlunun sağ tarafının buradan görünüşü hiç de ilginç değil, ancak küçük kubbeleri ve çınarlarla servilerin arasındaki yüksek beyaz surlarıyla deniz tarafından gayet hoş görünüyor.

Artık Mutluluk Kapısı manasına gelen Babüssaade'den geçerek arz odasına girelim. Padişahın bir zamanlar sefirleri kabul ettiği bu oda küçük, tonozlu ve karanlık olup gün ışığını ancak renkli camlardan almaktadır. Tamamı mermer döşeli ve mavi ile yaldız boyalıdır. Girince hemen tavanlıklı bir yatağa benzeyen taht göze çarpar; tavanlığın yaldızlı gümüşten yapılmış olan dört ince sütunu ametist, topaz, Süleyman taşı, safir ve firuze gibi en kötü kalitede ve hiçbir kıymeti bulunmayan taşlarla süslüdür. Tahtın dört köşesine asılı altın kürelerden, orduda iktidarın simgesi olan atkuyrukları sallanmaktadır. Türkçe tuğ adı verilen bu atkuyrukları orduda sancak vazifesi görüyor; padişah ordunun başında yürürken mevcudiyeti altı tuğ ile belirtilmektedir. Büyük paşalar için üç tuğ kullanılmakta, ikinci derecedeki paşaların ise ancak iki tuğa hakkı bulunmaktadır; bu sebeple kendilerine iki veya üç tuğlu paşa denmektedir.[7]

Bende yozlaşma dönemine ait olduğu intibaını bırakan bu tahtın yanında gerçek bir sanat eseri bulunmaktadır; o da gümüşten yapılmış ve üzerinde gayet zarif ve saf arabeskler oluşturan kabartma işlemeler bulunan sütun ve tepesi ortaçağı hatırlatan bir davlumbaza dönüşen bir şöminedir.

Yalı Köşkü.

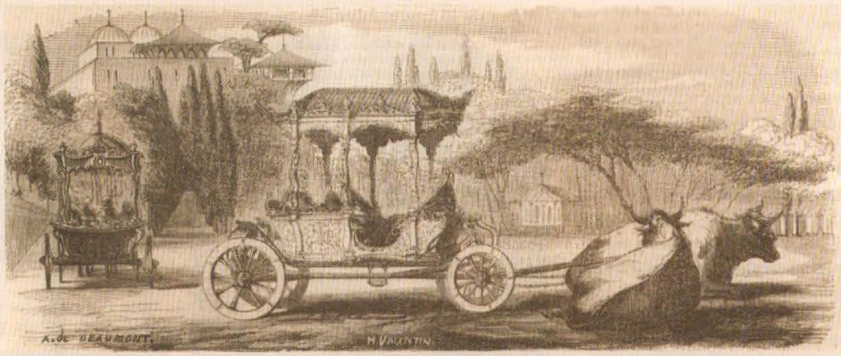
Arz odasından ayrılırken insan pek yüksek olmayan ve merdivenin başında bir tür küçük zafer takı gibi oturtulmuş ve gayet zarif bir şekilde oyulmuş olan iki mermer kapı veya revaktan geçip, gayet dar olan üçüncü bir avluya geçiyor. Bir tarafında, aslında oldukça fakir olduğu halde her nedense bir türlü ortaya çıkmayan gayet önemli yazmaları içerdiği söylenen bir kütüphanenin bulunduğu köşk mevcuttur.[8] Burada bir de bütün padişahların portreleriyle ve eski yazmalardaki gibi zengin renkler ve yaldızla boyanmış tuğralarıyla bezenmiş bir şecere görülmektedir. Her padişah kendine, aynı sözleri içeren ama isminin Arap harflerine göre şekil değiştiren bir imza geliştirir. Bu imza özgün, esrarengiz ve halk tarafından okunması mümkün olmayan bir resim oluşturacak şekilde düzenlenir. Ancak en iyi hattatlar bu imzayı uzun uzun inceledikten sonra işaretlerinin manasını çözmeyi başarırlar.

Bugünkü padişah Sultan Abdülmecid'in imparatorluğun bütün paralarında ve saraydan çıkan bütün fermanların başında yer alan tuğrası da böyledir ve meali şudur: "Abdülmecid Han bin Mahmud Han muzaffer el-daima".

Kütüphanenin bulunduğu avluda ayrıca hem padişahın ikametgâhı olan saray, hem de şehzadelerin kapatılması âdetinin Sultan Mahmud tarafından terk edilmesinden önce padişahın oğullarına ikametgâh ve hapishane vazifesi gören diğer bir saray yer almaktadır. Bu alan, şekil ve boyut olarak birbirine benzeyen on iki köşkten oluşmaktadır. Etrafındaki bitkilerden dolayı Şimşirlik adıyla bilinen bu köşkler, yüksek bir duvarla çevrili ve gayet muntazam bir şekilde bakılan bir bahçenin ortasında yer almaktadır. Yaldızla süslü ve lüks mobilya içeren bu zarif mekânların Osmanlı tarihinde önemli bir rolü olmuştur. Buralara kafes denilmekte ve bu isim, bu dairelerin hanedanın kanını taşıyan şehzadelerin eğitildikleri gerçek bir hapishane olmasından kaynaklanmaktadır. Burada hüzünlü ve yalnız hayatlarını birkaç genç içoğlanıyla birkaç askerin arasında geçirmekteydiler. Ta ki bir gün Babüssaade Ağası, emirlerin başı, müftü ve kapudan-ı derya gelip padişahın öldüğünü veya tahttan indirildiğini ve bu hapishaneden imparatorluğa bir varis ve halifeye bir halefin çıkacağını haber verinceye kadar.

Sarayın bu kısmında bir de hasekilerle odalıkların, yani padişahın ka-

Sarayın arabaları.

Sarayda Gülhane havuzu.

rılarıyla kadın kölelerin ikametgâhı bulunmaktadır. Kimsenin sırlarını deşemediği bu fethedilemeyen mabedin içinde ne sırlar, ne entrikalar, ne hazlar ve ne cinayetler yaşandı!

Bütün bu binaların belirli bir simetriye veya işlevlerine uygun bir dağılıma tabi tutulduklarını sakın sanmayın. Tam aksine, sanki bu binaların bulundukları yerler ve aldıkları şekiller tamamen tesadüfe bağlı gibi; ama gelin görün ki bundan daha hoş, daha fazla gözü okşayan bir manzara düşünülemez.

Şimdi geldiğimiz yöne doğru geri dönelim, ama farklı bir yoldan. Şimdi haremi koruyan zenci haremağalarının koğuşlarının önünden geçiyoruz; ardından ise II. Selim'in otuz iki mermer odalı hamamı görünüyor; padişahın her gün dua etmeye gittiği namaz odası; nihayet hazine köşküne geliyoruz ki burada sadece padişahın serveti değil, imparatorluğun kutsal sancağı olan Muhammed'in hırkası,[9] kılıcı, kuşağı ve Osman'ın ırkından gelen başka emanetler gibi en değerli şeyler de muhafaza edilmektedir. Burası en özel fermanların bile kapılarını kâfirlere açamayacağı kutsal bir mekândır.

Bu avludan çıkınca, Theodosius'un mermer sütununun[10] bulunduğu bahçelere inilir. Bir kapıdan geçildiğinde çiçeklerle ve portakal ağaçlarıyla kaplı ve gayet itinalı bir şekilde bakılmış kare duvar ortasında bir yere varılır. Ortada bir havuz, ardından bir serayla altında tamamı mermerden ve çeşme ve fıskiyelerle kaplı yazlık bir odanın bulunduğu zarif bir köşk vardır. Bu oda Maggiore gölündeki İsola Bella'dakini hatırlatıyor.[11]

Oradan Sarayburnu'nda deniz kenarında bulunan ve Sultan Abdülmecid'in kışlık sarayı olan Sarayburnu sarayına gidilir.[12] Bu köşk zengin ve zarif tir, fakat otuz-kırk yıl önce inşa edildiğinden, o dönemin zevkini yansıtmakta ve Boğaz sahillerinde zamana, ihtilallere ve yangınlara kafa tutabilmiş olan iki-üç yalıda örneği görülebilen o saf, zarif ve uyumlu Şark üslubuyla hiçbir alakası bulunmamaktadır.

Birinci salonu geçtikten sonra küçük bir odada, her padişahın cülusunda oraya koyması gereken objelerin toplandığı aynalı bir dolap bulunuyor. Bunlar muhteşem kılıçlar, elmaslı sorguçlar, dev zümrütler ve başka değerli mücevherlerdir.

İçinden geçtiğimiz ve yerel zevklere meraklı ziyaretçilerin üzüntüyle gördükleri gibi, Binbir Gece Masalları'ndan ziyade XV. Louis zamanında Parisli bir zenginin evine daha çok benzeyen daireler silsilesini burada tarif etmeyeceğim. Ama gene de bir eşsiz özellikleri, Boğaz'ın şiirsel dalgalarının üzerinde antik çağ hayal gücünün tanrılarını yerleştirdiği dağlara karşı en güzel, en hoş yerde bulunmalarıdır.

DİPNOTLAR

1 Yazarın Arap tarzında cami sandığı binanın aslında Çinili Köşk olduğu kuvvetle muhtemeldir.

2 Osmanlı minyatürlerine bakılırsa, kementle idamların Babüssaade kapısının üstündeki odada gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

3 Metnin aslında *Coulbey-Hatmé* gibi manasız bir ifadeyle tasvir edilmektedir.

4 Yazar, Avrupa geleneğinde geçerli olan "taht odası" tabirini kullanmıştır.

5 Aslında burada kastedilen Babüsselam değil, üçüncü avluya açılan Babüssaade'dir.

6 Kastedilen tabii ki şeyhülislamdır.

7 Fransızcada tuğun "atkuyruğu" olarak tanımlanmasından dolayı bu tabir "iki veya üç kuyruklu paşa"ya dönüşmektedir.

8 Üçüncü avludaki III. Ahmed Kütüphanesi.

9 Anlaşılanyazar,sancak-ı şerif ilefurka-ı şerifi tek bir obje sanmaktadır.

10 Gotlarsütunu.

11 İtalya'nın İsviçre sınırına yakın bölgesindeki Lago Maggiore'de (Büyük Göl), Stresa'ya yakın adalardan biri olan İsola Bella (Güzel Ada), 17. yüzyıldan itibaren Borromeo ailesinin saray ve bahçe inşaatleriyle ünlenmiştir.

12 Yazarın "Sarayburnu'nda Sarayburnu sarayı" gibi garip bir tanımla tasvir ettiği bu köşkün hangisi olduğu pek net değildir. Takip eden tarihlendirmeye göre, bunun III. Selim döneminde inşa edilen Şevkiye Köşkü olması kuvvetlemuhtemeldir.

...ULUSLARARASI İSTANBUL MÜZİK FESTİVALİ BASIN SPONSORU ULUSLARARASI OPERA VE BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU İF BAĞIMSIZ FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İKSV MEDYA SPONSORU KRİSTAL ELMA BASIN SPONSORU FİLM EKİMİ MEDYA SPONSORU TÜYAP KİTAP FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL FİKİR PLATFORMU ULUSLARARASI BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU CEBİT EURASIA BİLİŞİM FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL SOKAK KİTAPLARI OKU BENİ BIRAK BENİ KAMPANYASI RADİKALART ARTİSTANBUL ULUSLARARASI SANAT BULUŞMASI MEDYA SPONSORU İSTANBUL TİYATRO FESTİVALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL ULUSLARARASI SİNEMA TARİH BULUŞMASI BASIN SPONSORU ULUSLARARASI İSTANBUL BİENALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL CAZ FESTİVALİ MEDYA SPONSORU ALTIN PORTAKAL FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İSTANBUL FİLM FESTİVALİ RADİKAL HALK JÜRİSİ TASARIMDA RADİKAL EĞİLİMLER YARIŞMASI CONTEMPORARY İSTANBUL...

YAZANIN, ÇİZENİN, YÖNETENİN, OYNAYANIN, OKUYANIN, BESTELEYENİN, YORUMLAYANIN, TASARLAYANIN, UYARLAYANIN, SAHNELEYENİN, ÜRETENİN, DÜŞÜNENİN, DÜŞÜNDÜRENİN, FİKİR KADININ, FİKİR ADAMININ, İNSANIN VAR OLMA TEMELİNİN, DÜŞÜNCENİN SPONSORU.

Radikal

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 KARİKATÜRLERİ

KARAGÖZ
SAYI 14, SAYFA 4
YAYINLANDIĞI TARİH:
11 EYLÜL 1324
24 EYLÜL 1908

Karikatürün altyazısı:
Ay bu tuhafı... Adeta güleceğim geliyor. Ne duruyorsun ayol... Sallanacaksan söyle... Sallayayım... Böyle oturulmaz... Akşama kadar seni mi bekleyeceğim...

Haydi... Haydi... Bir karar ver.
Salıncaktaki kişi Sadrazam Kamil Paşa'dır. Kamil Paşa'nın başının üstündeki bezde "tensikat" yazmaktadır. Tensikat, fazla memurların işten çıkarılması demektir.

Karikatürde, o günlerde çok konuşulan, bürokraside yapılacak yeniden düzenleme sonucu işten çıkarılması gereken memurlar konusunda Kamil Paşa'nın yaşadığı sıkıntıyı anlatılmaktadır.

حجواد — دوقتور بك ... تحليل رابورق كوردیکزی ؟ .. یوزده سکسان شکر وار ...
— یالکز شکر اولسه ایی ... اوتمن الیسه ، طلاشمن کاغد .... بلکه بوق بلکه .... بوقا یوخوق خستهلق دیورلر ....
— دیملکله اخراجات اولماز مه قا ....

KARAGÖZ
SAYI 41, SAYFA 4
YAYINLANDIĞI TARİH:
1 KANUN-İ EVVEL 1324
13 KANUN-İ EVVEL 1908

Karikatürün altyazısı:
-Hacivat -Doktor Bey... Tahlil raporunu gördünüz mü? Yüzde seksen şeker var...
-Yalnız şeker olsa iyi...
Ottan elbise, talaştan kâğıt... Neler yok neler... Buna boykotaj hastalığı derler...
-Demek ihracat olmazsa fena...
-Şüphesiz... Şüphesiz... Tedavisine de imkân göremiyorum... Tehlikeli... Eczacıbaşı... Tehlikeli...

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna ve Hersek'i ilhak ettikten, kendi topraklarına katıktan sonra, Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki başgösterm işti. Tepki kısa sürede Avusturya-Macaristan mallarına boykot şekline dönüştü, Avusturya malları satın alınmamaya başladı. Bu durum Avusturya ekonomisinde beklenmedik, ciddi bir olumsuz etki yaratmaya başladı. Karikatürde, boykot nedeniyle Avusturya'da yaşanan ekonomik sıkıntı, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in hastalığı şeklinde çizilmiş ve anlatılmıştır.

كوك كورلدى شمشك چاقدى
سيللر سوقاقلردن آقدى
هيچ قورقهدن كيت انطاره
آرتق زورناطيلغى قالقدى
دان دان ده دان دان ، دان دان ده دان دان
قدملر وار باقيلهجق
طاوولمه طاقيلهجق
چايخانهلر طولدون آرتق
جاموسلر يوق ايورفيلهجق

KARAGÖZ
SAYI 23, SAYFA 3
YAYINLANDIĞI TARİH:
4 TEŞRİN-İ EVVEL 1324
17 TEŞRİN-İ EVVEL 1908

Karikatürün üstünde: "Davulcunun 2. Gecesi" yazıyor.
Gök gürledi, şimşek çaktı
Seller sokaklarda aktı
Hiç korkmadan git iftara
Artık jurnalcilik kalktı
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Kandilim var yakılacak
Davuluma takılacak
Çayhaneler dolsun artık
Casuslar yok korkulacak
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Yünlerim vardır didecek
Mindere istif edecek
Adadaki paşalara
Kimler iftara gidecek
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Boynuna taktım dağarcık
Enseyi soksun tatarcık
Kalpak senin nene yetmez
Tacı neylersin Bulgarcık
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Cümbüş varmış kızanlıkta
İmdat beyler karanlıkta
Bizim sütçü Mitocuğun
Gözü varmış krallıkta
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

KALEM
SAYI 18, SAYFA 1
YAYINLANDIĞI TARİH:
18 KANUN-U EVVEL 1324-31 ARALIK 1908
KARİKATÜRİST:
CEMİL CEM

Karikatürün altyazısı:
-Nasıl evlat kendine bir iş bulabildin mi?
-Evet efendim! Bir Rum mebusunun tercümanlık vazifesini ifa ediyorum.

Seçimler yapılmış, Meclis-i Mebusan'a gayrimüslim cemaatlerin milletvekilleri de girmiştir. Geçerli olan seçim sistemi ve anayasaya göre meclisteki konuşma dili Türkçedir. 1876 Anayasası'na göre mebuslar Türkçe bilmek zorundadır, eğer bilmiyorlarsa belirli bir süre içinde öğrenmek mecburiyetindedirler. *Kalem*, Osmanlı vatandaşı olmasına karşın Türkçe öğrenmeyen gayrimüslimleri hicvetmektedir.

FRANÇOIS GEORGEON İLE SÖYLEŞİ

"JÖN TÜRKLERİN PARİS'İ"

Osmanlı Bankası Müzesi'nde 31 Aralık 2008 tarihine kadar açık kalacak olan "1908 İhtilaline doğru Osmanlıların Paris'i" sergisinin küratörü Edhem Eldem: "1908 ihtilaline bu kez farklı bir açıdan yaklaşarak onu Fransız tarafından yakalamak, ucu açık bir başlangıcın sonu olarak ele almak istediklerini" söylüyor. Sergide François Georgeon tarafından hazırlanan "Jön Türklerin Paris"i başlıklı bir belgesel de yer alıyor. François Georgeon'la bir yandan medeniyetin ve modernleşmenin, öte yandan ahlaki yozlaşmanın sembolü olarak görülen Paris'te siyasi sürgün olan Osmanlıların yaşamı, Paris'in onlar için hangi sembollere karşılık geldiği ve çelişkilerle ihtilale zemin hazırlayan ortamı üzerine konuştuk.

Paris hatırası 1886.

Ortada Ahmed Rıza, Grignon Ziraat Okulu'ndaki arkadaşlarıyla.

Burak Çetintaş Koleksiyonu.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

"Jön Türklerin Paris'i" belgeselinin sonunda, "Büyük şehirler kendilerini sevenleri çabuk unuturlar..." diyor ve Paris'te Osmanlılardan çok az iz kaldığını söylüyorsunuz. Belgeseli hazırlarken bulabildiğiniz izler neler oldu, hangi kaynaklardan yararlandınız?

Belgeselde, "Büyük şehirler nankördür," diyorum... Paris'te geçirdikleri yıllar Jön Türkler için çok önemliydi, çoğu orada çok uzun yıllar kalmışlardı. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Paris'te kalan Ahmed Rıza'nın Paris'i ne denli sevdiğini mektuplaşmalarından görüyoruz. Bu durum daha gençler için de geçerliydi. Örneğin, tam anlamıyla bir Jön Türk olmayan ama Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen bir genç olan Abdülhak Şinasi Hisar on yedi yaşındayken ailesinden kaçarak Paris'e gelmişti. Daha sonra yazdığı anılarında Paris'i, bir aşk itirafı yapar gibi, "ateşli bir buse"ye benzetir. Bir yanda bunlar var ama öte yandan Paris'te Jön Türklerden

hiçbir iz bulamıyoruz. 19. yüzyıl Paris'inin tarihi üzerine en detaylı çalışmaları bile okusanız, muhtemelen Jön Türkler hakkında tek bir kelime bulamazsınız. Oysa aynı dönemde Paris'te bulunan diğer yabancı gruplar kendilerinden çok daha fazla söz ettirmişlerdir: Örneğin, Rusların yaptıkları süikastlar vardır, bunlar çok hoş izler değildir tabii ama daha fazla görünür. Türkler ise Paris'te neredeyse görünmezdirler. Paris'te çok tanınmış bir kafe olan Closerie des Lilas'ta, o kafenin müdavimi olan Sartre, Apolinaire, Moréas gibi yazarlar adına birer bakır levha bulunur. Bu kafede Yahya Kemal adına yazılmış bir levha da vardır; belgeseli bu levhanın görüntüsüyle bitiriyorum, zira Paris'te Jön Türklerden geriye kalan neredeyse tek iz bu. Üstelik Yahya Kemal tam anlamıyla Jön Türk de sayılmazdı. Öte yandan, Jön Türklerin kendileri de Paris hakkında çok konuşmamışlardı çünkü bir mücadele, siyasi hareket içindeydiler. Paris hakkında en çok şeyi Yahya Kemal'in anılarından öğreniyoruz, ama o da Jön Türklere göre biraz marjinal bir konumdaydı. Bu bir çelişkidir. Ne Sabahaddin, ne Abdullah Cevdet, ne de Ahmed Rıza Paris hakkındaki anılarını yazdılar. Bir yandan bu sürgün grubu hakkında neredeyse hiçbir izi muhafaza etmemiş bir şehir, öte yandan Paris'ten çok az bahseden sürgünler var. Bu nedenlerden dolayı aslında Jön Türklerin Paris'te bulunmaları hakkında belgesel yapmak bir tür meydan okumaydı. Bu yüzden, filmle paralel olan sergide de bir yanda Paris, diğer yanda Jön Türkler var.

Paris'te tutulan polis raporları da önemli bir kaynak, değil mi?

RAPPORT

Paris polisi tarafından Damad Mahmud Paşa'nın iki oğlu Sabahaddin ve Lütfullah hakkında tutulan rapor.

Bu insanlar hakkında bir şeyler öğrenmek kolay değildi çünkü çok gürültü yapmıyorlardı, daha çok kendi içlerine kapalılardı, bombalamalar yoktu; kamusal alanda düzensizlik, kargaşa yaratmıyorlardı. Bu anlamda "iyi siyasi sürgünler" olduklarını söyleyebiliriz! Ama yine de Fransa'nın özellikle ekonomik anlamda ilişki içinde olduğu bir rejimin karşıtları oldukları için, çok da ortada olmamaları gerekiyordu. Fransız hükümeti liberaliz, dolayısıyla bütün ülkelerden siyasi sığınmacılara kapımız açık dese de "devletin yüksek menfaatleri," ekonomik nedenler söz konusuydu; bu nedenle çok gürültü yapmamaları gerekiyordu. Fransız hükümetiyle Jön Türkler arasında bir anlamda zımni bir anlaşma yapılmıştı. Ancak Ahmed Rıza'nın *Meşveret* yüzünden olan davalarını da unutmamak gerekir. Ona, sultana karşı olan muhalefeti çok sert olduğu için karşı çıkıyorlardı. Kimi zaman *Meşveret*'i Fransızca yayınlamasına karşı çıkıldı, hatta Brüksel'e gitmek zorunda kaldı ama özgürlük yanlısı Fransız entelektüelleri tarafından da desteklendiğinden, bu durum daha sonra düzeldi.

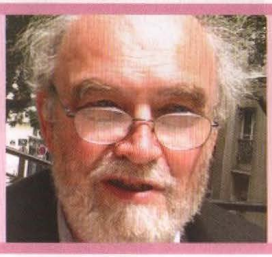
Bunun yanında, Jön Türklerin polis tarafından izlendikleri de bir gerçek. Polis raporları bize oldukça fazla bilgi veriyor: Jön Türklerin yaptıkları, hazırladıkları; bunların Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa arasındaki ilişkileri tehlikeye sokup sokmayacağını öğrenmek amacıyla polis tarafından izleniyorlardı. Abdülhamid Batılı halk tarafından bir despot olarak görülse de, Fransa'nın jeopolitik düzlemde çok önemli ekonomik ilişkileri olan bir ülkenin başındaydı.

Ancak emniyet müdürlüğünde muhafaza edilmiş olan raporlarda Ahmed Rıza hakkında çok az şey olduğunu görmek şaşırtıcı, başka kaynaklar da olmalı... Emniyet müdürlüğündeki raporlardan en önemlileri, Damad Mahmud Paşa ve iki oğlu, Sabahaddin ve Lütfullah hakkında olanlar. Onlar imparatorluk ailesine mensup prenslerdi, ailenin içinden muhalefet ediyorlardı. Bu durum Fransız hükümetini oldukça zor bir duruma sokuyor, başlangıçta ne yapacaklarını bilmiyorlar, biraz korkuyorlar; sultan onların geri gönderilmesi için baskı yapıyor, para vermeyi deniyor vs... Elimizde onlar hakkında daha fazla bilgi var çünkü dakikası dakikasına izleniyorlar, gündelik yaşamlarını anlatan raporlar var; kimlerle görüşüyorlar, nerelere gidiyorlar... Onları izleyenler Türkçe biliyorlar mıydı, konuşmalarını anlayabiliyorlar mıydı bilmiyoruz ama çok iyi bilgilendirilmişlerdi çünkü onların kim olduklarını, buluştukları kişilerin isimlerini biliyorlardı. Polis onları izliyordu ve bu onlar hakkında küçük hikâyelere, gündelik yaşamlarıyla ilgili ilginç detaylara ulaşabilmemizi sağlıyor.

Sergide ve belgeselde, üzerine "özgürlük=şaka, eşitlik/

François Georgeon:

Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) (Paris Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi) bünyesindeki "Türk ve Osmanlı Araştırmaları Bölümü"nün yöneticisidir. Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi üzerine çalışmaları olan Georgeon'un başlıca eserleri: *Aux Origines du Nationalisme Turc, Yusuf Akçura* (1876-1935). Paris, ADPF, 1980 (*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura* (1876-1935) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1986); *Des Ottomans aux Turcs, naissance d'une nation*. İstanbul, İsis, 1995; *Abdülhamid II - Le Sultan Calife*. Paris, Fayard, 2003.

"Rüyalarımda Paris'i görüyordum, ama bu şehrin sadece zevklerini hayal eden sefa düşkünleri gibi değil de, nur-i İlahiye kavuşmak üzere Mekke'ye doğru yola koyulan imanlı Müslümanlar gibi." Yusuf Fehmi

Paris'te, üzerinde özgürlük=şaka, eşitlik/ kardeşlik=yalan yazan bir at arabası.

Paris'te Sorbonne meydanında Auguste Comte heykeli.

kardeşlik=yalan" yazılmış bir at arabası görüyoruz. Sergide, bunun hemen altında ise Yusuf Fehmi'nin "Kulaklarımda üç kelime çınlıyordu: Hürriyet, kardeşlik, eşitlik..." cümlesi yerleştirilmiş. Bu bağlamda, Fransızların devrimi, devrimin getirdiklerini anlama biçimleriyle, devrimin Jön Türkler için ifade ettikleri nasıl farklılaşıyordu?

Yalnızca Jön Türkler değil, Avrupa dışındaki çoğu entelektüel Fransız devriminden çok etkilenmiş; sloganları, sembolleri, bayrakları, kokartları, Marseillaise'i -Osmanlıcaya Namık Kemal çevirmişti- sahiplenmişlerdi. Abdülhamid döneminde, despotlukla bağdaştırdıkları bir imparatorlukta yaşayan Jön Türkler için bu üç kelime -özgürlük, eşitlik, kardeşlik- Yusuf Fehmi'nin dediği gibi bir rüyaydı. Çoğu Fransa'yı tanımıyordu, uzaktan görüyorlardı ve bu özgürlük, eşitlik, kardeşliğin belki de Fransa'da var olduğunu düşünüyorlardı. Dönemin Fransa'sı için birkaç şey söyleyebiliriz: Bu yıllarda, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" cumhuriyetin resmi sloganı olarak kabul edilmişti. 1789'dan kalan ve 1848 devrimi zamanında da tekrarlanan bu sözcükler ve cumhuriyetçi sembollerin yasal bir anlam kazanması Üçüncü Cumhuriyet döneminde olmuştur. 1880'li yıllarda, Fransa'da tüm kamu binalarında -okullarda, kışlalarda, belediyelerde...- bu cumhuriyetçi slogan vardır. Marseillaise'in resmi olarak milli marş kabul edilmesi de 1880 yılındadır. Jön Türklerin bazılarının Fransa'yı gelişi Fransız devriminin 100. yılına rastlar -1889 yılında Fransa'ya gelen Ahmed Rıza için de bu durum geçerlidir- ve o yıllarda Üçüncü Cumhuriyet, devrimin sembolleriyle doludur. Ayrıca, o yıllarda Fransız sağı henüz devrimle "barışmamıştı": Monarşistler, aşırı sağcılar vb. gruplar bu sözcüklere karşı çıkıyorlardı. Fransa'da bu sloganla dalga geçen insanlar da vardı. Jön Türkler bunu görseydi muhtemelen çok şaşırırlardı!

Bu bahsettiğiniz sembollerin Jön Türkler açısından önemi hakkında bilgi verebilir misiniz? Örneğin sergide birçok Osmanlı entelektüelinin Voltaire ya da Auguste Comte heykelleri üzerine yazdıkları yazılardaki hayranlığı görüyoruz. Bu heykellere neredeyse "kutsal" bir anlam yüklediklerini söyleyebilir miyiz?

Kesinlikle... Fransız devriminin hayalini kuruyorlardı ve Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi Aydınlanmanın büyük isimleri onlar için neredeyse kutsaldı. Üstelik onlar 18. yüzyıldaki mücadeleleriyle tarihin gidişatını değiştirmiş entelektüellerdi. Bu, Jön Türklerin yapmak istedikleri şeydi ve onlar için bir model oluşturuyordu. Onlar da fikir mücadeleleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nu değiştirmeyi, modernleştirmeyi, Aydınlanma çağına taşımayı umut ediyorlardı. Kalemleriyle, kitaplarıyla, dergileriyle, fikirlerin yayılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu "uyandırabileceklerine" ve Aydınlanmayı getirebileceklerine; felsefi idealizm diye adlandırabileceğimiz- düşüncelerin tarihi değiştirebileceği fikrine inanıyorlardı. Çok azı, tarihte değişim konusuna farklı bir açıdan yaklaşan Marksizme ilgi duydu.

Voltaire hakkında yazanlardan biri, Paris'te Jön Türk hareketine katılmış bir Azeri olan Ahmed Agayev'di. Anılarında, Azerbaycan'da lisedeyken Fransız devrimini, Voltaire'i hayal ettiklerini yazar. Paris'e 1889'da gelir, derslere devam ettik-

leri College de France'ın yakınlarında Voltaire heykelini gördüğünü anlatır. Bu ilginç bir hikâye çünkü filmi yaparken College de France'ın çevresinde Voltaire heykelini aradım ama yoktu! Daha sonra öğrendim ki, II. Dünya Savaşı'nda, Alman işgali zamanında heykeller eritilmişti ve bu heykel de onlardan biriydi: Silah olmak üzere eritilen Aydınlanmacılar!.. Üstelik, kim bilir kaç Paris'li bu heykelin önünden onun farkında bile olmadan geçmiştir. Ben de Sorbonne'da öğrenciyken her gün Auguste Comte heykelinin önünden geçerdim ama üzerine yazılanları hiç fark etmemiştim. Heykelin bir köşesinde "Nizam ve Terakki", bir başka köşesinde ise -belki Jön Türkler üzerinde değil ama onlardan sonra gelen Magrib'li militanlar üzerinde etkisi olan- "başkaları için yaşamak" yazar. Kimi sloganlar, heykeller, yazılar, binalar gibi çok alıştığımız için aslında hiç dikkat etmediğimiz bazı semboller, Jön Türkler için son derece önemliydi. Jön Türklerin Paris'te kendi "hafıza mekânları" vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda heykel ve dolayısıyla "büyük adamların" heykelleri olmadığını düşündüğümüzde, heykel ayrı bir önem taşıyordu. Yalnızca Sultan Abdülaziz, döneminin Avrupalı hükümdarları gibi kendi heykelini yaptırmıştı ama bu sarayda saklanmıştı ve hiçbir zaman halka gösterilmedi. Üstelik Jön Türkler Paris'e, heykelciliğin şehirlerde büyük önem kazandığı bir dönemde gelmişlerdi.

Üçüncü Cumhuriyet zamanında Paris'e çok sayıda entelektüel, yazar, siyaset adamı vs. heykeli dikilmişti. Hatta "statuomanie"den, yani bir çeşit heykel çılgınlığından bahsediliyordu. Ve bu Jön Türkler için çok yeni bir şeydi. Heykeli dikilen insanların düşünceleriyle dünyayı değiştirmiş ve ünlenmiş entelektüeller olması, kuşkusuz başka bir kültürel evrenden gelen bu gençler için çok ilgi çekiciydi.

Osman Hamdi Bey'in, kuzenini *L'Aurore*'da Zola'nın "İtham ediyorum...!" (J'accuse...!) başlıklı yazısını okurken resmettiği tabloyu da düşündüğümüzde, Dreyfus davasının da Jön Türkler açısından sembolik bir önemi olduğunu söylemek mümkün mü?

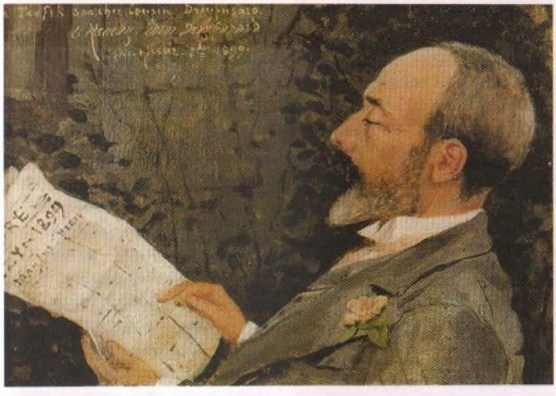
Dreyfus Davası Üçüncü Cumhuriyet dönemi siyasetinde çok önemli bir yer kapladı. Özellikle 1897-1898 itibariyle gazetelerde, kafelerde, ailelerde sürekli tartışılıyordu. Jön Türklerin neredeyse hepsi Dreyfus'ün savunucularıydı. Adalete inanıyorlardı ve Dreyfus'e yapılan şeyin büyük bir haksızlık olduğunu düşünüyorlardı. İdealleştirdikleri bu ülkenin, Dreyfus'ü Yahudi olmasına bağlı nedenlerden dolayı yargılaması karşısında şaşırmışlardı.

24 Temmuz 1908 Meşrutiyet'in ilanı için basılan madalyon. Bir yüzünde Fransızca, diğer yüzünde Osmanlıca olarak "Adalet, Eşitlik (Musavat), Kardeşlik (Uhuvvet), Özgürlük (Hürriyet)" yazıyor.

Jön Türkler, Fransız devriminin hayalini kuruyorlardı ve Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi Aydınlanmanın büyük isimleri onlar için neredeyse kutsaldı. Üstelik onlar 18. yüzyıldaki mücadeleleriyle tarihin gidişatını değiştirmiş entelektüellerdi. Bu, Jön Türklerin yapmak istedikleri şeydi ve onlar için bir model oluşturuyordu. Onlar da fikir mücadeleleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nu değiştirmeyi, modernleştirmeyi, Aydınlanma çağına taşımayı umut ediyorlardı.

Osman Hamdi Bey'in, kuzeni Tevfik'i *L'Aurore* gazetesini okurken gösteren tablosu. Tablonun üzerinde, "Tevfik, sevgili Dreyfuscü kuzeni" yazıyor.

15 Şubat 1902'deki Paris Jön Türk kongresini gösteren çizim.

Serginin küratörü Edhem Eldem'in görüşleri

Edhem Eldem serginin çerçevesini ve Françoıs Georgeon'un hazırladığı belgeselden farklılaştığı noktaları şu şekilde anlatıyor: "Belgeselde bir anlatıcı olduğu ve o anlatıcı da bir tarihçi olduğu için aslında sözlü kitap formatına daha yakın ama sergide kendinizi çok daha geriye çekebiliyorsunuz. Dolayısıyla belgesel çok daha belirleyici, çok daha yapılandırılmış, arkasında bir tarihçi ve tarih çalışması olduğu belli olan, daha mükemmel bir ürün. Sergide aslında yalan da olsa sanki tarihçi yokmuş gibi yapabiliyorsunuz çünkü metin vermiyorsunuz, sadece imajlar ve bazı alıntılar veriyorsunuz. Bu sergiye sadece çok kısa bir giriş metni ve başlıklar koydum ama gerisini "bu budur, bu önemlidir, bundan sonra bu olmuştur" gibi yönlendirmelere başvurmadan, insanlara doğrudan doğruya hammaddeyi vererek daha serbest, daha ucu açık bir formatta tasarladım. Aslında tabii bu da bir illüzyon çünkü siz zaten resim seçiminizle, alıntı seçiminizle, onları nasıl koyduğunuz, nasıl sıraladığınız, nasıl böldüğünüz vs. ile bir kurgu veriyorsunuz ama yine de insanlar o kurgunun içinde daha serbest dolaşabiliyorlar. Bir diğer fark ise belgeselde Jön Türkler deniyorken, sergi'nin Osmanlılar demesi. Her ne kadar malzemenin büyük bir kısmı son dönemlere aitse de aslında sergi, süreci 19. yüzyılın başından itibaren ele alıyor. Jön Türklerle sınırlamak istemedim, çünkü bu çok daha uzun vadeli bir süreç."

Bunu onlardan okumadım ama Dreyfus karşıtlığını oldukça besleyen anti-Semitizmin Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'da olduğu kadar güçlü olmadığını da düşünürsek, Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir şey olmasının pek mümkün görünmediğini söyleyebiliriz. Jön Türkler özellikle Zola'nın davası sürecinde konuya dahil oldular ve harekete geçtiler. Zola'nın, Dreyfus davasına, Clemenceau'nun gazetesi *L'aurore*'da yayınladığı ve çok ses getiren "Itham ediyorum...!" başlıklı makalesiyle heyecan verici bir biçimde taraf olan bir entelektüel olmasının bunda payı vardı. Jön Türkler de kendilerini entelektüel olarak gören, düşüncelere inanan ve çoğunlukla basın aracılığıyla çalışan insanlardı. Basın onların en büyük propaganda aracıydı. Bu makalenin kamuoyu nezdinde oluşturduğu önem onlar için büyüleyiciydi, bir model gibiydi; Zola'nın büyük bir hayranı oldular. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Osmanlılar da Dreyfus davasına çok ilgi gösterdiler ve çoğu Dreyfus taraftarıydı. O dönemde Dreyfus meselesi üzerine yayınlanan Osmanlıca kitaplar var. Birinde Zola'nın özgürlük ve eşitlik mücadelelerinden dolayı yazarlara teşekkür ettiği bir mektubu yer alır. Madam Dreyfus'ün yazarlara teşekkür ettiği bir mektup da vardır.

Basının Jön Türkler için önemli bir araç olduğundan bahsettiniz. *Meşveret* hakkında bilgi verebilir misiniz?

Ahmed Rıza'nın 1895'te yayınlamaya başladığı *Meşveret* 1908 devrimine kadar Jön Türklerin başlıca gazetelerinden biri oldu. Paris'te, Fransızca ve Türkçe olmak üzere birbirinden farklı iki versiyon olarak basıldı, zira Fransızca ve Osmanlıca okuyan kitle aynı değildi. Bu gazetede, siyasi muhalefetlerini oluşturan ve Fransa'ya sürgün olarak gelmelerini sağlayan her şeye yer veriyorlardı: Davaları, mücadeleleri hakkında bilgi vermek, Abdülhamid rejimindeki hafiyeleri, sansürü ifşa etmek, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasanın kabul edilmesi, özgürlük ve eşitlik için çağrı yapmak gibi.

Jön Türklerin Paris'te bulunduğu dönemde, Fransa emperyalist bir politika izliyordu: Sömürge imparatorluğunu henüz tamamlamamış, ancak Tunus'u, Çin-Hindi'ni işgal etmişti. Bu, Avrupalı olmayan ülkelere karşı genellikle saldırgan tepkilerin verildiği bir dönemdi. Her çeşit önyargı bu duruma eklemleniyordu. Türkler için ise hem kökeni daha eskilere dayanan bir önyargı söz konusuydu, hem de 1895-96 yıllarında yaşanan Ermeni meselesi Fransa'da kamuoyunu oldukça meşgul ettiğinden, bu durum güçlü bir şekilde ifade ediliyordu. Dreyfus için harekete geçen çoğu entelektüel bu meselede de tavır almıştı. Bu Jön Türkler için çok zor bir durum oluşturuyor zira bir yandan Batı'da gördükleri değerlerin kendi ülkelerinde yayılmasını isterken, öte yandan ülkeleri saldırı, hakaret, haksızlık ve önyargıların öznesi konumunda olduğu için savunmacı bir konumda duruyorlar. Toplumlarının modernleşmesini dilerken aynı zamanda kendi değerlerini, İslamın değerlerini, kimliklerini savunmak durumunda kalıyorlar. Bu bağlamda Ahmed Rıza'nın yönelimi ilginçtir: Batıcıdır, Batı değerlerini savunur ama öte yandan, düvel-i muazzama anlamında düşündüğümüzde Batı'ya oldukça muhaliftir. Paris'te Ahmed Rıza hakkında çalışan doktora öğrencilerimden biri olan Erdal Kaynar gösteriyor ki, Ahmed Rıza'nın Batı taraftarlığından Batı karşıtlığına geçişi 1900'de, Boxers Savaşı sürecinde,

Boulvard'ın Beyazıt Meydanı Projesi'nde (1902), Bayezid Camii, Devlet Kütüphanesi ve Ziraat Müzesi meydanı kuşatıyordu. Kuleli bina Belediye Sarayı'dır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.

"düvel-i muazzama"nın Çin'e uluslararası müdahalesi sırasında olmuştur. Bu müdahale son derece şiddetli olmuştur; katliamlar yapılmış, Çin uygarlığının sembolleri yağmalanmıştır. Jön Türklerin Batı karşıtı bir söyleme geçmeleri, kendi değerlerini savunmaya daha da yönelmeleri de bu silahlı, sert müdahale karşısındaki şaşkınlıkları sonucunda olmuştur. Batılıların öne sürdükleri "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" gibi değerleri aslında pratikte uygulamadıklarının farkına varmışlardı.

Des Ottomans aux Turcs/ Naissance d'une nation[1] (Osmanlılardan Türklere / Bir Ulusun Doğuşu) kitabınızda, "kelimelerin ve kavramların tarihleri, mekân ve zamanda seyahat etme biçimleri" üzerine daha fazla eğilmek gerektiğini söylüyor ve "özgürlük, devrim" gibi Batı'dan gelen kelimelere zaman içinde nizam, adalet, hakkaniyet gibi İslami gelenekten gelen kavramların eklemlendiğini söylüyorsunuz. Kelimelerin ve kavramların bu "yolculuk" süreçleri hakkında ne söylemek istersiniz?

Uzun bir süre, özellikle Osmanlı İmparatorluğu hakkında çalışan Batılı tarihçiler Jön Türkler gibi hareketlerin daha Batılı yönleri üzerinde çalıştılar; bu onlar için bir çeşit ayna işlevi görüyor, buradan yansıyan Batılı değerlerin görüntüsü gururlarını okşuyordu: "Bizim gibi yapıyorlar, bizim yolumuzu takip ediyorlar..." 1908 devriminde de durum buydu: Fransızlar, "İşte bu Doğu'da Fransız devrimi, fikirlerimizin İstanbul'da yükselişi, muhteşem!" diye düşündüler. Uzun süre Batılılar yalnızca kendi değerlerini yansıtan bu ayna körlüğünü gördüler. Aslında var olan ama görülmeyen, görülmek istenmeyen başka şeyler de var. Bu bağlamda Karpat'ın çalışmaları, özellikle "İslamın siyasallaşması" kitabı, önemli olan ama bugüne kadar görülmek istenmeyen birçok akıma vurgu yaptığından tartışılmalı. Çelişki olarak görülebilecek bir şey Jön Türklerin kendi içinde de vardı: Tamamıyla Batılı bir etiketleri varken, kendi değerlerinden de vazgeçmiyorlardı. 1908 devrimi sırasında özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganını alıyorlar ama çoğunlukla -kartpostallara, fotoğraflara vs. bakınca görebileceğimiz gibi- adalet kelimesini ekliyorlar. Adalet kelimesi aslında onların kendi kelime dağarcığının, Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojik temelinin bir parçası. Yaşasın ulus, ulusun selameti, yaşasın ordu, yaşasın nizam gibi sözcükler de karşımıza çıkıyor. Yani, oluşmakta olan bir sentez var ama kimi Avrupalılar, kimi tarihçiler uzun bir süre bunu görmek istemiyorlar, birçok yanlış anlama söz konusu. Bize bir bireyin ya da bir topluluğun içinde çelişki olarak gelebilen şeyler aslında çelişki olarak yaşanmamış olabiliyor. Kimi zaman çok daha karmaşık süreçler yaşanıyor, bu aslında farklı bir sentez yaratmanın yolları olabiliyor.

Entelektüel, edebi ya da sanatsal üretimlerini düşündüğümüzde, bu alanlarda ne tür süreçlerden geçtiklerini söyleyebiliriz? Deniz Artun'un belgeselde söylediği, Paris'teki Osmanlıların yaratıcı ve aktif sanatçılar olmadığı fikrine katılıyor musunuz?

Deniz Artun daha çok Fransa'da sanat eğitimi üzerinde çalışıyor, özellikle Academie Jullian'deki ressamlar ve Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki mimarlar üzerine. Maalesef müzik ve tiyatro gibi konularda neler yapıldığını çok bilmiyoruz. Oysa bu alanlar da mevcuttu, ünlü Burhanettin Bey 1908 devriminden sonra Fransa'dan dönüyor ama Fransa'dayken neler yaptığını çok iyi bilmiyoruz. Bu insanlar Jön Türk hareketine mensup olmasalar da çoğunlukla hareketin sempatizanları ya da daha sonra komünist hareketin tanımlayacağı gibi "yoldaş"ları konumundaydılar. Fransa'ya teknik öğrenmeye gelmişlerdi, amaçları bir tekniği öğrenip, sonra bunu öğreterek yaymaktı. Deniz Artun pasif ve aktif sanatçılardan bahseder. Onların yaptıklarında bir pasiflik söz konusu. Eğitimlerini ciddiye alıyorlar, iyi öğrenciler ama resim alanındaki -izlenimcilik gibi- yeni akımlara karşı duyarlı olmadılar.

Bunu düşünceler düzeyinde de söyleyebiliriz. 1900'ler Paris'inde tartışılan birçok şey vardı. Özellikle sosyalizm çok yaygındı ama Jön Türkler sosyalizme neredeyse hiç kaymadılar, neredeyse hiçbiri Karl Marx'tan

alıntı yapmaz. Öte yandan, pozitivizme yönelirler. Pozitivizm Üçüncü Cumhuriyet'in ideolojisi içindeydi. Jön Türkler de içinde bulundukları tüm çelişkileri çözebilecek bir şey arayışındaydılar ve pozitivizmin içinde bilim, bilimin toplumu kurtaracağı; bilimin, teknik gelişmenin bir ülkeden bir diğerine aktarılabilir bir

"Merkez-i medeniyet-i âlem olan münevver ve âli Paris'te beray-ı tahsil-i ulûm muhim hasretzede oğlunuz." Yahya Kemal'in babasına gönderdiği kartpostal, 1903.

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi.

daha sonra fuarın mimarlarından Joseph-Antoine Bouvard'dan İstanbul için bir modernleşme planı yapmasını istediğini belgeselde görüyoruz. Bu bağlamda, kentlerin modernleşme sürecine nasıl eklemlendiğini düşünüyorsunuz?

Şehirlerin modernleşmesi çok erken başlıyor. Bu, Stefan Yerasimos'un çalışmasında gösterdiği gibi, Tanzimat'ın, imparatorluğun düzene sokulmasının, yeniden yapılandırılmasının önemli bir öğesi. 1839'da Tanzimat reformları başlamadan önce de sokakların düzenlenmesi, yangınlarla mücadele (yangının yayılmasını önlemek için evleri birbirinden ayırmak, evleri taştan inşa etmek vs.), güvenlik önlemleri gibi düzenlemeler yapılıyor. Şehirde yaşam var ama şehrin imajı da çok önemli çünkü bu dönemde, buharlı taşımacılık ve demir yollarıyla -Orient Express var- İstanbul'a gitgide daha çok Batılı geliyor, İstanbul

Dünya fuarları tekniğin, teknikte modernleşmenin sahneye konulmasıydı ve bu Osmanlılar için büyüleyici bir gösteriydi. Bu yenilikleri getirtmenin aslında çok da zor olmadığını, para ve zaman işi olduğunu ve tüm bunların imparatorlukta da işleyebileceğini düşünüyorlardı.

şey olduğu düşünceleri yer alıyordu. Paris'teki Dünya Fuarı'na (Exposition Universelle) olan ilgileri bunu açıkça gösteriyor. Dünya fuarları tekniğin, teknikte modernleşmenin sahneye konulmasıydı ve bu Osmanlılar için büyüleyici bir gösteriydi. Bu yenilikleri getirtmenin aslında çok da zor olmadığını, para ve zaman işi olduğunu ve tüm bunların imparatorlukta da işleyebileceğini düşünüyorlardı. Bu insanlar bir iyimserlik dalgasındaydılar: Bir sorun olmadığına, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşebileceğine inanıyorlardı.

Paris'teki Dünya Fuarı'ndan etkilenenlerden birinin de Sultan Abdülhamid olduğunu ve

çok seyahat edilen bir şehir olmaya başlıyor. Şehrin olumlu bir imajının olması bu anlamda çok önemli.

İmparatorluğun, şehri merkezileşme ve toplumun kontrolü gibi ihtiyaçlarla yeniden yapılandırmaya çalışması da söz konusu. Öte yandan, Şark kentlerinin düzensizliği diye adlandırılan şey aslında şehri kimin kontrol ettiğinin mücadelesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda kentsel özerklik, şehir için özel bir kurum yoktu; şehirlerin işleyişini belirleyen, genel siyasetti. Tanzimat'tan itibaren değişen, devletin üstünlüğünü ortaya koyması oldu. Bir bakıma, "Şehir, benim!"* diyordu. Bu süreçte şehirlerin modernleşmesi başlıyor, İstanbul'da belediyeler kuruluyor... Şehre hükmeden devlet her şeyin düzenli, net, görünür, kontrol edilebilir olmasını istiyor. Bu, İkinci İmparatorluk dönemi Paris'indeki şehir ideolojisinden çok da uzak değildir. Haussmann da hijyen, güvenlik, askeri egemenlik gibi nedenlerle Paris'te geniş bulvarlar yaptırır. 1900'lerde kentsel model, Haussmann tarafından yeniden yapılandırılmış Paris'tir. Abdülhamid'i Dünya Fuarı'nın mimarlarına yönelmeye iten de budur. Paris'teki Dünya Fuarı onun çok ilgisini çekmişti; Avrupa'ya yaptığı tek seyahat, 1867'de amcası Abdülaziz'le Dünya Fuarı için Paris'e yaptığı seyahattir. Bu eklektik, modern ve farklı stillere ait öğeler barındıran mimari tarz hoşuna gitmişti, bunu Yıldız Sarayı'nda da görürüz. Abdülhamid o zaman Paris'teki Osmanlı büyükelçisi olan Salih Münir Bey'e başvurur; İstanbul'a gelen yabancıların düzensizlik, kirlilik vs. yüzünden rahatsız olduklarını ve çok da haksız olmadıklarını, şehir için bir şeyler yapmak gerektiğini söyleyerek şehri dönüştürecek birisini bulmasını ister. Amacı, İstanbul'a da düzen vermek, modernleştirerek bir 20. yüzyıl başkenti haline getirmekti. Osmanlı'da hükümdarların, güçlerini sembolize eden bir cami ya da yapı inşa ettirmeleri geleneği vardır. Abdülhamid bu bakımdan çok şey yaptırmamıştır, saray vardır ama o da çok görünür değildir. Bu proje aslında tüm bunları barındırıyordu.

İstanbul'dan tekrar Paris'e dönecek olursak, bu kente yerleşen Jön Türklerin kenti tanıması, kentte yaşama alışması, deneyim aktarımı vb. süreçler ne şekilde işliyordu?

Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten var olan ilişki ağları üzerinden işliyor. İnsanlar belli bir kişinin gittiğini biliyorlar ve ondan yeni gelenle ilgilenmesini istiyorlar. Bir nevi kartopu etkisiyle ilerliyor. Parasız bir şekilde Paris'e ulaşan bir Jön Türk, birinin tavsiyesiyle başka bir Jön Türk'ü buluyor. Ona şu kafeye git, orada Türkler var, sana yardımcı

EDİTÖRÜN NOTU

* François Georgeon burada, 14. Louis'ye atfedilen ve mutlakiyetçi merkezi devleti tanımlayan "L'état,c'est moi!" (Devlet, benim!) sözüne göndermede bulunuyor.

olurlar vs. deniliyor. Kafeler onlar için zaman geçirebilecekleri, sohbet edebilecekleri, ekonomik sorunları çözebilecekleri, dillerini konuşabilecekleri mekânlar ve genellikle aynı yerlerde buluşuyorlar.

Her defasında ziyaret edilen biri varsa, o Ahmed Rıza'ydı. Ahmed Rıza son derece merkezi bir konumdaydı, diğerlerine göre yaşça daha büyüktü, çok dürüst biri olarak tanınırdı, bir otoritesi vardı ve bazı dönemler dışında Paris'teki Jön Türk hareketini o idare ediyordu. Düşmanları da vardı ama geniş bir çevresi vardı. Ahmed Rıza'yı ziyaret etmek bir çeşit ayin gibiydi. Ahmed Rıza iş, kalacak yer vs. mi buluyordu? Sanmıyorum. Ona saygılarını sunuyorlardı.

Birçok Jön Türk'ün aynı caddede oturduğunu görüyoruz. Jön Türkler çok kalabalık olmasalar da belirli bölgelerde yoğunlaşmışlardı. Genelde oturdukları iki cadde var: Biri Quartier Latin'de, Sorbonne ve Collège de France'ın önünden geçen "Rue des Ecoles", diğeri ise Ahmed Rıza'nın da yaşadığı "Rue Monge". Bunlar pahalı olmayan caddelerdi; ucuz daireler vardı, çoğu kez aynı daireyi paylaşıyorlardı, küçük oteller vardı. Dayanışma çok önemliydi. Hatta bazıları bu durumdan şikâyet ediyorlar. Örneğin Ali Kemal'in anılarından şunu okuyoruz: Paris'e vardığında bir otele gider ve "burada yalnızca Türkleri görüyorum" diye yazar. Daha sonra, vatandaşlarından uzaklaşmak ya da Fransızcayı iyi öğrenmek gibi nedenlerle Cenevre'ye gider.

Paris'e gitmeleri aslında yalnızca siyasi nedenlerle değildi. Örneğin, Abdülhak Şinasi Hisar, ailesine Paris'e gideceğini söylemiyor. Buaynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda bireyciliğin izlerini görmeye başladığımız bir dönem. Paris, bir anlamda aile ortamından kaçma, özgürlük havası alma işlevini de görüyor. O zamanlar Paris'te, yabancılara karşı önyargıların ortaya çıktığı 1. Dünya Savaşı sonrası yıllarından farklı olarak, büyük bir aile gibi yaşıyorlardı. Orada başkalarıyla paylaşmayı başarabildikleri şeyler de vardı. Abdülhak Şinasi Hisar'ın 1930'larda yazdığı anılarında söylediği çok güzel bir cümle var: "O zaman Paris'te yabancılık yoktu," diyor.

Osmanlıların, Paris'teki kadınlarla ilgili yazdıklarında genellikle kadınlara ve kadınlar üzerinden Fransız toplumuna ahlaksızlık atfettiklerini, öte yandan bu kadınlarla ilişki kurduklarını görüyoruz. Burada nasıl bir çelişki söz konusu, bu, evlerindekilere benzemeyen "yeni/modern" kadın imgesini nasıl algılıyorlar?

Jön Türklerin Paris'te karşılaştıkları farklılıklar içinde onları şaşırtan şeylerden biri de kadınların durumuydu. 1900'ler İstanbul'unda bazı bölgelerde kadınlarla iletişim kurulabilen özgürlük alanları olsa da, 1900'ler Paris'ine kıyasla kadınlar şehirlerde çok daha az görünürlerdi. Paris'teki kadınların özgürlüğü onları altüst eden bir durumdu. Ahlaksızlık teması çok güçlü, Batı uygarlığının tamamıyla ahlaksız oluşunun kadın üzerinden tanımlanması çok yaygındı. Bir yandan kadının özgürleşmesini savunuyorlardı, bu Jön Türklerin programının bir parçasıydı. Ama aslında amaçları kadınları, iyi anneler olmaları ve daha sonra Osmanlı toplumunu değiştirecek oğullarını iyi eğitmeleri için eğitmekti. Yani amaçları, Müslümanlardan Fransızlar yaratmak değildi. Bu bağlamda, Şerif Mardin'in şehirlerin aşırı Batılılaşmasından (hyper-occidentalisation) bahsettiği analizlerine bakmak gerekir. Jön Türk döneminin öncesine de uzanan Osmanlı romanlarında, genellikle abartılı bir şekilde Batı'yı taklit eden züppe, şık beyler üzerinden güçlü bir aşırı Batılılaşma eleştirisi vardır. Entelektüeller ve romancılar, kadınlar konusu için de geçerli olmak üzere ılımlılaştırılmış bir Batılılaşma anlayışını savunuyorlardı: Aşırı Batılılaşmış bir kadın değil, belirli sınırlar içinde özgürleşmiş bir kadın gerekliydi. Ahmed Rıza'nın 1908'de Paris sürgününden döndüğünde yaptığı en önemli şeylerden biri, 1911'de ilk kız lisesini açmak olmuştur. Aydınlanmayı getirme, eğitimli kadınlar yetiştirme düşüncesi hâkimdi. Ama bu hangi amaç için yapılıyordu? Asıl tartışılması gereken budur.

Her defasında ziyaret edilen biri varsa, o Ahmed Rıza'ydı. Ahmed Rıza son derece merkezi bir konumdaydı, diğerlerine göre yaşça daha büyüktü, çok dürüst biri olarak tanınırdı, bir otoritesi vardı ve bazı dönemler dışında Paris'teki Jön Türk hareketini o idare ediyordu.

Paris'te Bonaparte sokağı 25 numaradaki Jön Türklerin komite binası. En solda Ahmed Rıza.

Le Matin 25 Temmuz 1908.

DİPNOT

1 Kitaptaki makalelerden birseçki, YKY tarafından "Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)" başlığıyla yayınlanmıştır.

BULGAR BİLİM VE SİYASET ADAMI

BOGDAN FİLOV'UN (1883-1945) BALKAN SAVAŞLARI'NDA TUTTUĞU TRAKYA GÜNLÜKLERİ

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM

20. yüzyıl Bulgar bilim ve politika tarihinin en tartışmalı kişilikleri arasında gösterilen Bogdan Filov, Trak arkeolojisi ve eski Bulgar sanatı alanlarında dünya ölçeğinde bir uzman kimliği taşımasının yanı sıra, çarın yönetiminde otoriter bir sosyal devletin kurulmasını amaçlayan bir politikacı olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında aldığı kararlarla ülkesinin tarihsel yazgısı üzerinde de rol oynamıştır. Ulusal Arkeoloji Müzesi Müdürü sıfatıyla, Balkan Savaşları sırasında doğu Trakya'da "arkeolojik ve etnografik materyallerin ortaya çıkarılması, derlenmesi ve korunması" amacıyla bilimsel gezilere çıkar. Bir veya birkaç ay süren bu geziler sırasında Filov'un titizce günlük tuttuğuna tanık oluyoruz.

1883 yılında Eski Zağra'da dünyaya gelen B. Filov'un parlak eğitimi ve akademik kariyeri dikkat çeker: Sofya Erkek Lisesi'nden sonra Sofya Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nde öğrenim görmeye hak kazanmışsa da, devlet bursuyla Würzburg ve Leipzig'de klasik filoloji (1901-1903), Freiburg'da arkeoloji ve Roma tarihi (1904-1906) okumayı yeğler. Bilim doktoru olarak döndüğü Sofya'da Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde göreve başlar (1906); bu arada Bonn, Paris ve Roma'da arkeoloji ve nümizmatik alanında uzmanlaşır (1907-1909). Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin müdürlüğünü üstlenen (1910-1920) ilk Bulgar olan Filov, Hisar ve Kabile gibi antik kentlerde arkeolojik kazılar başlatır ve başarıyla yönetir.

Bogdan Filov.

Sofya Üniversitesi'nde arkeoloji dalında doçentliğe (1914) ve profesörlüğe (1920) yükselir ve 1941 yılına değin burada hocalığı sürdürür. Sofya'daki Bulgar Arkeoloji Enstitüsü'nün kurucusu ve ilk müdürü olmanın (1920-1940) yanı sıra, Bulgar Bilimler Akademisi üyeliğine (1929) ve Sofya Üniversitesi rektörlüğüne (1931) seçilir. Daha sonra Bilimler Akademisi'nin başkanlığına getirilir (1937-1944).

Milli eğitim bakanı olarak atanmasından (1938) iki yıl sonra Çar 3. Boris'in kararnamesiyle bakanlar kuruluna başkanlık eder. 1 Mart 1941'de Viyana'da Bulgaristan'ın Üçlü Pakta katılım belgesini imzalar. Hükümetinin büyük başarıları arasında, Krayova Anlaşması'nın imzalanması (07.09.1940) gösterilir ve böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yitirilen güney Dobruca, Bulgaristan'a iade edilir. Başında bulunduğu kabine Nazi Almanya'sının baskısı altında ABD ve İngiltere'ye savaş ilan eder (12.12.1941) ve bu eylem müttefiklerin Sofya'ya bomba yağdırmasıyla sonuçlanır. Çar 3. Boris'in yaşamını yitirmesiyle (1943) Bogdan Filov, başbakan sıfatıyla küçük yaştaki 2. Simeon'un naipliğini üstlenir. 7 Eylül 1944'te istifasını sunar, ancak iki gün sonra gerçekleştirilen darbede tutuklanarak üç ay Sovyetler Birliği'nde tutsak edilir. Diğer naipler ve 1940-1944 yılları arasında görev alan bakanlarla birlikte 2 Şubat 1945 yılında yeni iktidar tarafından katledilir. 1996 yılında aklanır.

Bogdan Filov, Bulgaristan'ın yer aldığı Birinci Balkan, İkinci Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1912-1918) doğu Trakya, Ege ve Vardar Makedonya'sını kapsayan bölgelere "arkeolojik ve etnografik materyallerin ortaya çıkarılması, derlenmesi ve korunması" amacıyla bilimsel gezilere çıkar. Ulusal Arkeoloji Müzesi Müdürü sıfatıyla katıldığı ve bir veya birkaç ay süren bu geziler sırasında Filov'un titizce günlük tuttuğuna tanık oluruz. Genç bilim adamının günlüklerinden, günümüz Türkiye Trakya'sıyla ilgili kısımları ve Selimiye Camisi'nin korunmasına yönelik bir dilekçesinin Türkçesini sunuyoruz.

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
BULGAR DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI ÖĞRETİM ÜYESİ

Bu makalenin araştırmadesteği, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri tarafından sağlanmıştır.

Bogdan Filov'un Trakya günlüklerinden

(...)

(Bogdan Filov, 22 Ekim 1912'de Sofya'dan karargâhın bulunduğu Stara Zagora'ya [Eski Zağra] hareket eder. (...)

28 Ekim, Pazar. Golyam Dervent'e [Büyük Derbent] ulaştık, burada kahvaltı yaptık ve Türk sınırını geçtik. Yükseltilerden, topçumuzun ateşe tuttuğu Edirne'nin Selimiye Camisi görünüyordu. İlk köy, sadece birkaç terk edilmiş Türk evinden oluşan Çalıdere'ydi [Çallıderel, burada sadece köpekler görünüyordu. Büyüklü'ye [Büyükköğünlü/Büyünlül devam ettik. Yol üzerinde 5-6 tümülüs [gördük]. Büyüklü'de yaklaşık 40 hane yaşıyor, hepsi Bulgar. Köyde hora tutulmuştu ve içine giremediğimiz güzel bir kilise vardı. Oradan yaklaşık 40 haneli Bulgar Lahna Paşaköy'e [Lalapaşa] geçtik. Burada geceledik. Gün boyunca Edirne'den top sesleri duyuluyordu.

29 Ekim, Pazartesi. Sabah saat 6'da yola çıktık. Önce, yaklaşık 80 haneli büyük Bulgar köyü Taşlı Müsellim'i geçtik. Oradan Demirceli [Domurcalı], Seleköy [Sülecik] ve Seymen [Taşlısekban] üzerinden Selioğlu'na [Süloğlu] ulaştık, burada pozisyonları inceledik, halen yarı gömülü Türkler ve 9 öldürülmüş at vardı. Burada yaşamını yitiren Bulgar subay ve askerlerin mezarlarını da gördük. Yağmur yağmaya başladı ve yol iyice çamura bulandı. Anca saat 6:30'da, iyice karanlıkta, korkunç bir çamur deryası içinde Rum Gerdeli Köyü'ne ulaştık ve burada bir Rum evinde geceledik. Ateş yakarak kendimize çay yaptık ve hoşça bir akşam geçirdik.

30 Ekim, Salı. Yolun kötü olmasından dolayı bugün büyük Bulgar köyü Yenice'ye [Inece] anca varabildik, burada bir evde kaldık. Gece, Edirne'den top sesleri çok güçlü geliyordu.

31 Ekim, Çarşamba. Saat 6'da Kavaklı'dan Kırklareli'ne yola çıktık. Kavaklı'dan Kırklareli'ne son 9 kilometreyi şose üzerinden yaya yürüdük. 2 ölü ve halen gömülmemiş Türk askeri gördük. Yol üzerinde terk edilmiş birkaç Türk sandığı vardı. Bunlardan biri şarapnel doluydu. Seyyar bir demirci dükkânı da vardı. Kırklareli'ne öğlen saat 2'de vardık. Otelden bir oda aldık, ekmeği ise askerler gibi levazım idaresinden istememiz gerekiyordu, çünkü fırınlar sivillere ekmek satmıyor. Karargâh ancak birkaç gün önce buraya gelebilmişti. [Kentte] Büyük bir hareketlilik vardı.

1 Kasım, Perşembe. Bugün Kostov' ile Elin Pelin[2] geldiler, Kızılağaç'tan [Elhovo] beri yaya yürümüşler. Goço Geşevde geldi. Yiyecekle ilgili büyük sıkıntı yaşıyoruz. Genelkurmay'a iki dilekçe sundum. Birisinde Işirkov[3] ve Yor[dan] Ivanov'un[4] serbest bırakılması ve Makedonya'ya yolculuk etmelerine yardımcı olunmasını, ötekinde ise Edirne'deki Sultan Selim Camisi ve kütüphanesinin korunması için önlemler alınmasını arz ettim. Albay Nerezov[5] her iki isteği de yerine getireceklerine dair söz verdi. Saat 7'de otomobille Çar [Ferdinand][6] geldi, ancak halka daha önceden haber verilmemişti ve o yüzden karşılamaya Belediye Başkanı Konstantin Tırnovski öncülüğünde çok az insan katıldı. Törenler düzenlendi.

Bulgar Çarı Ferdinand, Balkan Savaşı sırasında Edirne önlerinde bir askeri haritayı inceliyor.

Library of American Congress

2 Kasım, Cuma. Ev aramaya çıktık, ama bulamadık, çünkü her yer dolmuş. Öğleden sonra bir Türk evinden 7 elyazması kitap ve birkaç portre aldık. Eski kışlada ele geçirilen Türk toplarına (72 adet) bakmaya gittik.

3 Kasım, Cumartesi. Papazı ve bazı vatandaşları bulduk ve bunlara kentteki eskilikleri sorduk. Ekzarh Yosif'in[7] belirli bir zaman yaşamış olduğu evin de burada bulunduğu ortaya çıktı. Kostov, 1862 yılına doğru kurulmuş olan ilk Bulgar okuluyla ilgili bilgi topladı. Öğleden sonra Tırnovolu'nun, tavandan aydınlatmalı evine gittik. Onun yaşlı bir akrabasını eski halk giysileriyle fotoğrafa çektik. Sonra aynı mahallede bulunan Aziz Atanasiy Kilisesi'ni ziyaret ettik.

4 Kasım, Pazar. Öğleden önce, ayın düzenlenen Bulgar kilisesine gittik. Sonra Mateev bizi Ekzarh Yosif'in [Antim] yaşadığı ve kendisinin 1873 yılında tamir ettiği eve götürdü. Derler ki, ekzarh bu evde dünyaya gelmiş. Kalmış olduğu odanın düzeni şimdi değişmiş. Ev sahibesiyle (Rum yanlısı bir kadın, ekzarhın yeğeni Atanas'ın karısı) odayı ekzarhın zamanında olduğu gibi düzenlemesi için konuştuk ve o, bunu yapacağına dair söz verdi. Evde ilginç eski portreler gördük, bunların birinde ekzarhın annesi çizilmişti, ayrıca [İstanbul Konferansı][8] ve Kilise

Çar Ferdinand.

Toplantısı'ndan[9] fotoğraflar vardı. Ekzarha Vidin'de hediye edilen ve üzerinde kumaşla "Yosif [Antim], birinci Bulgar ekzarhı, 1872" yazısı olan iki halıyı da gördük, ayrıca kırmızıya boyalı bir cam bardak, Bulgar arması ve "Svobodna Blgaria" [Hür Bulgaristan] yazısı da dikkatimizi çekti.

5 Kasım, Pazartesi. Gacanov[10] ile beraber yine Tırnovolu'ya (Kiro T. Tırnovaliev) gittik. Gacanov bize Sultan Abdülmecid'in bir fermanını çevirdi. (...)

Öğleden sonra ekzarhın kalmış olduğu odaya konuklar yerleştirilmemesi için komutanlıktan karar çıkarttık.

6 Kasım, Salı. Bugün kira aradık ve büyük güçlükle Yukarı Mahalle'de iki Rum evinde birer oda bulabildik ve taşındık. Ben bunların birinde yalnız kalıyorum. Vize'ye gitmek istiyoruz, ancak başıbozuklardan dolayı yolun tehlikeli olduğu söyleniyor. Özellikle güneyde, Rodosto [Tekirdağ] ve Çorlu'ya doğru salgın hastalıkların, hatta koleranın baş gösterdiği konuşuluyor. Bu bizim işimizi çok

engelliyor. Dün kahvehanede eski Yunan konsolosundan, Kırklareli'nin Bizans çağında Karpodaimon adını taşıdığını öğrendik.

Saat 11'de Sofya'dan gazeteci Penyo Daskalov" ve Mateev ile Bulgaristan hattına ve yakındaki Raklitsa [Eriklice] Köyü'ne bakmaya gittik. Köyde bir antik gömüt ve birkaç kilise bulduk, dolayısıyla epeyce eski olduğu taşıdığını, ama Kırcalılıler zamanında yıkıldığını söylüyorlar.

8 Kasım, Perşembe. Bugün öğleden önce Çar Ferdinand Rum kilisesine gitti. Öğleden sonra Pınarhisar şosesinin 4. kilometresindeki Bababunar'a [Pınar? Aşağıpınar?] kadar gittik. Orada, büyük olasılıkla çeşme veya başka bir havuzdan, eski duvar kalıntıları görünüyor. Yoldan çok sayıda şarapnel 18. yüzyıldan bazı Batı Avrupa paraları. Papazın anlattığına göre bu köyün çevresinde de epeyce eskilikler varmış.

14 Kasım, Çarşamba. Bugün dinlendik. Saklı Türk eşyaları bulunan evlerde arama yapılması için bir komisyon kurulduğunu öğrendim. Türk camisinin halılarının aranmasını emrettim. Bunların bulunabileceği sözünü verdiler.

16 Kasım, Cuma. Bugün öğle

Vize'ye gitmek istiyoruz, ancak başıbozuklardan dolayı yolun tehlikeli olduğu söyleniyor. Özellikle güneyde, Rodosto [Tekirdağ] ve Çorlu'ya doğru salgın hastalıkların, hatta koleranın baş gösterdiği konuşuluyor. Bu işimizi çok engelliyor. Dün kahvehanede eski Yunan konsolosundan, Kırklareli'nin Bizans çağında Karpodaimon adını taşıdığını öğrendik.

anlaşılıyor. Gömüt, yuvarlak ve yaklaşık aşağıda belirtilen ölçülerde: Girişi 1 m genişliğinde ve 2 m uzunluğunda, çapı 3,50 m, içi 3,50 m kadar yüksek. Tabaka tabaka yerleştirilmiş yontma taştan yapılmış ve her tabaka bir alttakinden biraz daha dışa çıkıyor. Taşlar sadece iç tarafta ve dış yüzeyde düzgün bir şekilde yontulmuş. Gömüt, Bulgaristan hattının kuzeydoğusunda bulunuyor. Yaklaşık 20 yıl önce, hat yapılırken kazılan bir tümülüsle örtülüymüş. Raklitsa Köyü yaklaşık 60 haneden oluşuyor, yarısı Türkler tarafından ateşe verilmiş. Aziz İliya Kilisesi de yakılmış. Daha önceleri 3 kilise daha varmış: Yıkılmış olan Aziz Kostadin [Konstantin] önünde şimdi okul bulunuyor, sadece sunak apsisi okul avlusunun içinde korunmuş; Azize Petka (ayazma) ve Azize Efotida. Aziz İliya'nın üst kısmındaki bağlıklarda çok kiremit çıkıyormuş. Köylüler eski kentin burada bulunduğunu ve bu yerin Kırkkilise adını dolu sandık vardı, bunların yanında fotoğraf çekildik. Türk kurşunlarıyla dolu küçük bir sandık da bulduk.

10 Kasım, Cumartesi. Bugün Babaeski'ye gitmek istiyorduk. Daha saat 7'de gara gittik, ancak tren seferi iptal edilmişti, çünkü özel bir tren vardı, büyük olasılıkla barış delegeleri Dr. Danev[12] ve General Savov[13] ile General Fiçev[14] için. Çar da gardaydı, onunla buradaki eskilikler hakkında konuştuk. Beni sarayına davet etti. Tren çok gecikeceğinden yolculuğumuzu erteledik. Karargâhtan otomobil tahsis edilmesini istedik, yarın veya öbür gün için söz verdiler.

13 Kasım, Salı. Bu sabah Kırklareli'ne hareket ettik. Yağmur yağmıyordu, ama sis halen duruyordu ve ancak Tırnovacık Balkanı'nı geçince Dereköy'den sonra kalktı. Yol çok şirin. Yolun yarısını eden Dereköy'de, doğu duvarındaki bir yazıta göre 1862'de yapılan kiliseyi görmek için durduk. Kilisenin Rönesans üslubunda çok güzel bir oyma ikonostasyumu var, herhalde çok eski olması gerekir. Çar kapılarındaki ikona ve aşağıda bazı yerlerin yazıları Yunanca. Bu ikonalar ikonostasyumla birlikte yapılmış, ancak büyük ve onların üzerindeki küçük ikonaların çoğu yeni. Papazın sözlerine göre ikonostasyum bir Rum piskopos tarafından hediye edilmiş ve daha eski bir kiliseden alınarak buraya taşınmış. Ne yazık ki içerisi çok karanlıktı ve o yüzden fotoğraf çekemedik. Yakınlarda şimdi yıkık olan başka bir eski kilise daha varmış, ama onu göremedik. Papaz bize, köyün çevresinde bulunmuş bazı eski paralar da gösterdi, daha doğrusu 1/8 stater Philip III Arrhidaeus'den, 3. yüzyıldan birkaç Roma koloniyel parası, 4 adet gümüş Raguzaparası ve 17. ve 18. yüzyıldan bazı Batı Avrupa paraları. Papazın anlattığına göre bu köyün çevresinde de epeyce eskilikler varmış.

14 Kasım, Çarşamba. Bugün dinlendik. Saklı Türk eşyaları bulunan evlerde arama yapılması için bir komisyon kurulduğunu öğrendim. Türk camisinin halılarının aranmasını emrettim. Bunların bulunabileceği sözünü verdiler.

16 Kasım, Cuma. Bugün öğle saatlerinde Vize'den, görevlerini başarıyla tamamlayan Kostov ile D. Popov döndüler, Yana'da (Yena) [Kaynarca] eskilik bulamamışlar. Sadece Roma havuzlu büyük bir su kaynağı varmış, Pınarhisar'da, kentin güneyindeki kaleden halen korunmuş kısımlar varmış. 8-10 m yüksekliğinde, 15 adım çapında ve duvarları 3 adım kalınlığında bir kale burcunu not etmişler. Burç yuvarlak olup, üstü kubbeyle örtülüymüş. Yontulmuş ve pek büyük olmayan taşlarla kabaca yapılmış; 5-6 sıra taş ve 5 sıra tuğla sıralanıyormuş, diri kumlu horasanın içine kiremit kırılmamış. 70 adım uzaktaki ikinci burç daha alçak olup, silindirik kubbeyle örtülü dört köşeli küçük bir odası varmış. Ölçüleri 6x4½ adım olup, birincisiyle aynı şekilde yapılmış. Biraz daha uzakta, farklı büyüklükte tuğla parçaları ve kiremitli horasanla ayrılmış büyük kvadralarla yapılmış dört köşeli bir yapıdan kalıntılar varmış. Duvarın birinin uzunluğu 17 adım, kalınlığı 7 adım ve yüksekliği 11 adımmış. Bunun yanı sıra köyün birçok yerinde, şimdi üzerinde evler bulunan eski temeller varmış. Köyde iki tane büyük ve açık su kaynağı varmış. Kadınların giysileri güzelliğiyle dikkat çekiyormuş, Kostov birkaç nakış almış. Nüfus yarı yarıya Bulgar ve Rum'muş. Vize'de çok eskilikler bulunmuş. Orada, aynı şekilde yapılan kaleden önemli kalıntılar, ayrıca korunmuş bir giriş kapısı da varmış. Eski ve dörtgen bir kilise de varmış – Aziz Nikola Kilisesi ve karenin kubbeye geçmesi için üstteki yapı çaprazlamasına yerleştirilmiş. Protokolle il başkanına teslim ettikleri çeşitli yazıt ve heykeller de bulmuşlar.

Balkan Savaşı sırasında Edirne'de bir Bulgar askeri yaralı bir Türk askerine su veriyor.

Library of American Congress

17 Kasım, Cumartesi. Bugün Çorlu'dan Protiç[15] geldi. Kırklareli'ndeki Türk camisinden halıların toplanması için talimat verdik.

18 Kasım, Pazar. Bu sabah, Dedeağaç'ta tutsak edilen Yaver Paşa'yı karargâhtan çıkarken gördük, kılıcı üzerindeydi. Öğleden sonra çarın yanındaydım, çok nazikti, ama arkeolojik konular yerine daha çok savaş üzerine konuştuk.

(İki gün sonra B. Filov Sofya'ya döner. 16 Aralık'ta Sofya'dan Selanik'e hareket eder. Vardar Yenicesi, Dedeağaç, Kavala, Drama, Serez, İskeçe, Kilkis, Doyuran, Ustrumca ve çevrelerinde yapılan araştırma ve incelemelerden sonra...)

1 Nisan, Pazartesi. Dedeağaç. Bugün öğle saatlerinde buraya ulaştık. Sabah Edirne'ye hareket eden treni beklemek için burada konakladık.

2 Nisan, Salı. Edirne. Öğleden sonra saat 2'de buraya geldik. Akşama kadar aramamıza karşın, sadece Ioannis Antoniadi adında bir Rum'un evinde yatacak yer bulabildik. Burada bizi çok nazik karşıladılar. Bunlarda bir Bulgar kız öğrenci de kalıyor. Edirne girişinde çarıçeyle[16] karşılaştık; otomobilinden indi ve belirli bir yere kadar bizimle yaya yürüdü. Sofya'da, Selimiye Camii'nin kiliseye dönüştürülmesini isteyen bir komitenin kurulduğundan söz etti. Kendisi tabii ki buna karşı çıkıyor ve destek sağlamamızı istiyor. Bence mimari açıdan önemli olan camiler devlet malı ilan edilsin, ama Türklerin bunları kullanmalarına izin verilsin, aynı zamanda ziyaretçilere de açık olsun.

3 Nisan, Çarşamba. Edirne. Bu sabah önce valiliğe gittik, burada Vali Vazov'un[17] huzuruna çıktık. Oldukça iyi bir izlenim bırakan kentin içinde biraz dolaştık. Öğleden sonra Sultan Selim'e girmek istiyorduk, ancak onu açması gereken Binbaşı Mitov gelmedi. Milli Eğitim Bakanlığı delegesi olan ve eskiliklerin korunmasıyla görevli A. P. Stoilov'u[18] bulduk. Pazar yakınında bulunan ve 816 (1413) yılında Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Eski Cami'yi ziyaret ettik. Bunun içinde hepsi iyi korunmuş çok güzel halılar ve bu arada çok güzel süslemeli bir Kuran-ı Kerim de vardı.

4 Nisan, Perşembe. Edirne. Bu sabah, burada buluştuğumuz Kostov ve Pançev[19] ile beraber Üç Şerefeli veya Burmalı Cami'ye gittik. Devasa bir Kuran-ı Kerim ve süslemeli başka bir tane daha vardı. İkisini de almaya karar verdik. Cami 849 (1445) yılında Sultan 2. Mehmet tarafından yaptırılmış. Sonra, 972-982 (1568-1575) yılları arasında yaptırılan Selimiye Camisi'ne gittik yeniden. Kütüphaneyi inceledik. Kitapların çoğu yırtılmıştı, ama yine de güzel süslemeli epeyce kitap topladık. Öğleden sonra, 893 (1488) yılında 2. Bayezid Veli tarafından yaptırılan Bayezid Camisi'ndeydik. Burada birkaç tane eski ve küçük, ama güzel halı ve biri 1490 tarihli iki Kuran-ı Kerim vardı. Daha sonra aynı adı taşıyan köprünün yanında bulunan küçük Gazi Mihal Camisi'ni de gördük. Yakın bir tarihte yenilenmiş olmasına karşın, iç düzeni açısından, özellikle güneye çıkıntılı kısmı itibariyle kiliseyi andırıyor. Kent Konseyi avlusunda 826 (1423) yılından, Horasanlı kahraman ve Edirne'nin fatihlerinden biri olan İshak Baba'nın mezarı bulunuyor. Müze için eskiliklerin toplanması ve korunması konusunda Stoilov'u yükümlü kıldık, bunun için validen bir karar çıkartıldı.

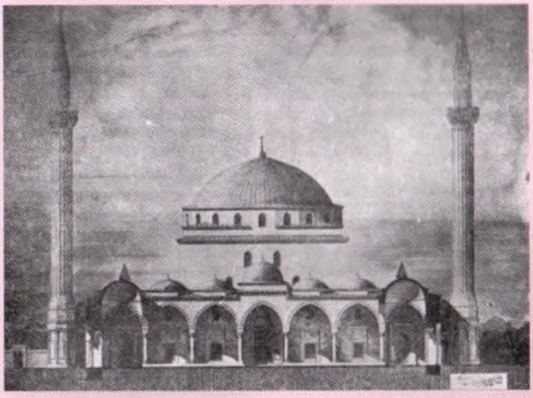
5 Nisan, Cuma. Edirne. Bu sabah, kütüphaneyi ve halıların listesini yapmak için Selimiye'ye gidecektik, ama Binbaşı Mitov yine gelmedi. Bir fayton alarak Bayezid Camisi'ne gittik ve karşılığında belge düzenleyerek buradan küçük halıların dördünü ve iki eski Kuran-ı Kerim'i aldık. Türkler hiç itiraz etmedi. Hatta biri, büyük Kuran-ı Kerim'i faytona kadar taşıdığından dolayı bahşiş bile koparttı. Akşam da Stoilov, herhangi bir olay çıkmadan, anahtarları kendisinde bulunan Eski Cami'den güzel Kuran-ı Kerim'i almış. Öğleden sonra Selimiye'nin kütüphanesinden 44 adet süslemeli elyazması seçtik, bunların listesini yaptık ve hemen bizim depomuza taşıdık. Halılar da listelendi ve bunların korunması için Kostov ile Pançev görevlendirildi.

6 Nisan, Cumartesi. Edirne. Bu sabah, Rodosto'ya [Tekirdağ] gidiş tezkeresi çıkartmak için karargâha gittim. Albay Nerezov Ereğli'den [Marmaraereğlisi] sökülen mozaik ikonanın büyük bir diplomatik sorun haline geldiğini söyledi ve bundan dolayı dikkatli olmamız konusunda uyardı. Öğleden sonra, yapmış olduğum her şeyi bakanlığa arz ettim. Edirne'deki başlıca işimiz tamamlandı. Tabyalara gidecek zamanımız yoktu ve bunu ikinci bir gelişimize bıraktık.

8 Nisan, Pazartesi.

Selimiye Camii; Sedat Çetintaş'ın yaptığı rölöve.

Edirne'deki Bayezid Camii.

Rodosto (Tekirdağ). 11 başkanına araba göndermesi için telgraf çektim, ancak arabaları olmadığı yanıtını aldım. Büyük ricayla, yasak olmasına karşın postanın bizi almasını sağladık. Bagajımızı yükledik, yolun yarısını (10 km) ise yaya yürüdük. Tekirdağ'a saat 4'te vardık. Bir Ermeni'nin yanında iyi bir kalacak yer sağlandı. Konuşulanların aksine, kasaba hiç de güzel değil.

9 Nisan, Salı, Rodosto. Kenti gezdik. Aralarında Arkeoloji Kurumu'ndan Yarbay Markov'un da bulunduğu birçok tanıdık subaya rastladık. Rum Kulübü'nü ziyaret ettik ve avludaki eskilikleri gördük. Müzeyi açmak istemiyorlardı, çünkü anahtarlar piskopostaymış, o ise İstanbul'a gitmiş. Markov ve ilçe başkanı yardımcısının devreye girmesiyle ancak akşamüzeri sorun çözümlenebildi. 70-80 arılı ve küçük bir sikke koleksiyonu var. Daha önceleri çok değerli bir sikkeleri varmış, ama çalınmış. Anıtların büyük kısmı mezar ve adak taşlarından oluşuyor, üç adet Trak atlısı ve yine bundan 3 başka parça dikkatimi çekti. Seure'un[20] yayımlamış olduğu yazıtlar müzede bulunamadı. Kentte başka eskilik yoktu. Rum kilisesini de ziyaret ettik ve burada kayda değer hiçbir şey bulamadık. Ermeniler Rodosto'nun Türklerde kalmasından dolayı çok üzülüyorlar, Türkler de haltiyle seviniyorlar. Bizim ev sahibimiz artık Bulgarca öğrenmiş ve bildiği sözcükleri doğru yazıyor. Birkaç fotoğraf çektik. Sokaklar dar ve pis, evler – yüksek ve ahşap. Çevrede hiç ağaç yok.

10 Nisan, Çarşamba. Rodosto. Günlüğü 14 Leva'dan bir araba kiraladık ve Ereğli'ye hareket ettik. Önce Gazioğlu'na Albay Tanev'in yanına uğradık, o bazı gömütleri kazmış, ama bir şey bulamamış. Kaldığı evin önünde eski ve mermerden bir valtiz yeri ve eski sütunlardan parçalar vardı.

Karaveli'ye (Karaevli) devam ettik, burada Albay Nikolov'un konuğu olarak geceledik. Rodosto'dan gelen Binbaşı Geşev ile Dr. Morfov'a rastladık. Köy, Gazioğlu gibi tamamen yıkılmış. Rahat uyuduk. Köyün başında iki tümülüs vardı. Caminin önünde (yeni yıkılmış) yontulmuş birkaç büyük taş vardı.

11 Nisan, Perşembe. Ereğli. Yolumuza devam ettik ve Selveli'ye (?) saptık, burada öğle yemeği yedik. Köyün başında, şimdi terk edilmiş olan büyük, eski Türk mezarlıkları bulunuyor, bunların özelliği, gömütlerin ufak taşlarla çevrelenmiş olmasında yatar. Epey antik parça – sütun, korniş, blok vs., ayrıca iki yazıt da vardı. Mezarlıkların yanında bir tümülüs bulunur. Büyük Bulgar köyü olan Yeni Çiftlik'e devam ettik, burada da çok eski taşlar ve not ettiğim birkaç yazıt vardı. Akşam, denizin üstünde yüksek bir yarımadada konumlu olan Ereğli'ye vardık. Yükseltide birkaç yel değirmeni vardı.

12 Nisan, Cuma, Ereğli. Limanı ve 5 sıra halinde blok ve tuğladan yapılmış olan sur kalıntılarını ziyaret ettik. Yeni kazılan siperlerde bir mezardan eğik kiremit ve yazıtsız büyük taş çıkarılmış. Deniz fenerinin altında antik tiyatronun yeri belli, ama korunmuş hiçbir şey yok. Sonrayıkıntı halindeki eski metropolitliği gördük. Daha önceleri bazilika olduğu anlaşılıyor, sonra 4 arklı kubbeyle değiştirilmiş. Güney kısmında birkaç hücre var. Söylenceye göre Havari Andrey buraya uğramış. Epeyce fresk kalıntısı var. İçeride, mermerden örülmüş çok güzel antik kornişler var. Güney duvarında bulunanlarda uzun bir yazıt vardı, ama aşağıdan okuyamadım. Fotoğraf çektim. Sonra yeni kiliseye gittik ve bunda bizimkilerin sökmüş olduğu mozaik ikonanın yeri boş duruyor. Etrafında, not ettiğim çeşitli yazıtlar vardı.

Kilise avlusunda, bütün ön kısmına büyük haçlar oyulan bir lahit ve iki adet tors var: Biri kadın, ötekisi ise devasa, büyük olasılıkla imparatorun. Kentin içi parça ve eski taşlarla dolu. Evlerde de çok var, ama avlularda aramak gerek. Birçok eser Prof. Ganev tarafından toplanmış ve Kırklareli'ne gönderilmiş. Bu arada bir sikke koleksiyonu da gönderilmiş. Öğleye Yarbay Bradinov ve Binbaşı Kıtançev'e konuk olduk. Sonra kentin genel bir fotoğrafını çektik ve iyi korunmuş ve zengin bir çiftlik olan Eski Ereğli'ye hareket ettik. Çiftliğin sahibi tarafından çok iyi karşılandık ve konuk edildik. Geniş Türk mezarlıkları, bir zamanlar burada büyük bir köyün olduğuna işaret etmektedir. Çiftliğin avlusunda, köşelerinde kuş motifleri işlenmiş olan devasa bir mermer sütun başlığı gördük. Başka yontulmuş taşlar da vardı. Ereğli çevresinde on civarında tümülüs var. Bir tümülüs de Karaveli ile Selveli arasındaki yolda, deniz kıyısına yakın bir yerde vardı.

13 Nisan, Cumartesi. Silivri. Buraya öğle saatlerinde ulaştık. Kent çok şirin, ancak pistî. Burasının komutanı, İşirkov'un iyi bir tanıdığı olan Binbaşı Pavlov bizi çok iyi ağırladı. Kentin üst kısmında bulunan oldukça iyi korunmuş, iki burçlu Bizans surlarını inceledik. Kuzey tarafında korunmuş iki giriş kapısı var, bunların birinde, aşağıdan iyi göremediğim bir Bizans yazıtı bulunuyor. Sur, beş sıra tuğlayla örülmüş. Dıştan düzgün bloklarla, içten ise ufalanmış taş ve kiremit karışımı horasanla. Bazı eski taşlar varmış ve bunlar Kapçev tarafından götürülmüş. Şimdi yenilenmiş olan eski Yunan (Bizans) Aziz Spiridon Kilisesi'ni ve pek dikkate değer olmayan Azize Meryem Ana Kilisesi'ni ziyaret ettik. Kentin güney kısmında surlar yine ortaya çıkıyor ve evler bunun üzerine yapılmış. Kentin içinde bazı yerlerde yazıt parçaları görülüyor. Yıkılmış olan bir Bizans kilisesi çok ilginç; tamamlanmamış güzel taş minareye bakılırsa camiye çevrilmiş. Burada Kapçev kazı yapmış ve içinde kemikler olan bir mezar bulmuş. İki mermer kolonlu dış yüzey Türk döneminde yapılmış. Genelde doğu tarafı korunmuş. Kilisenin içinde, güney kısmında kırılmış bir mermer lahit görünmekte. Fotoğraflar çektim. Büyük Cami'nin güzel granit sütunları var ve 350 yıl önce yapılmış (Hicri 937). Sütunlar yekpare ve bronz çemberlerle tutturulmuş.

14 Nisan, Pazar. Silivri. Bugün Paskalya, ama kiliseye gitmedik. Daha fotoğraf çektik. Sonra Ereğli, Kadıköy ve kısmen Silivri'den derlenen antik eserler, genelde mezar taşları koleksiyonu bulunduran buralı varsıl Rum uncu Stamulis'e gittik. Stamulis, Kadıköy'de Trak atlısının tapınağı olduğunu varsaymakta ve gerçekten bir subay bana son zamanlarda orada atlıyla birkaç blok bulunduğunu söyledi. Stamulis, surun ana kapısı üstündeki

yazıtların sökülüp götürüldüğünden şikâyet etti. Prof. Ganev'e müze için bronz bir haç verdiğini söyledi. Saat 11'de Çorlu'ya hareket ettik, buraya saat 5 sularında ulaştık ve Rivyera'ya konuk olduk.

15 Nisan, Pazartesi. Çorlu. Kenti dolaştık ve birkaç yerde antik taşlar veya eski Hıristiyanlıktan kalma süslemeli taşlar gördük. Rum kilisesinin avlusunda 4 sütun kaidesi ve İyon sütun başlığı gördüm; Ermeni kilisesinin avlusunda ise not ettiğim yazıtlar vardı. Kentin dışında, gar yolunda surların bir kısmı korunmuş. Bunlar yontulmuş taş, üç sıra tuğla ve büyük miktarda ufalanmış kiremit parçalı horasanla yapılmış. Kentte, ana caminin yanında, herhalde medrese olan büyük bir Türk yapısının kalıntıları bulunmaktadır. Öğleye Dr. Sarafov'un hastanesine, Kolyo Geşev ve Protiç'e konuk olduk. Öğleden sonra birkaç kez il başkanını aradık, ama bulamadık.

16 Nisan, Salı. Çorlu. Bugün [buradan] gitmeyi tasarlıyorduk, ama Bogar-Behar dükkânında, Türk halılarının ve işlemeli kostümlerin bulunduğu bir depoyu görmek için kaldık. Öğleden önce açamadılar. Burasının önde gelenlerinden Diamandidi'ye konuk olduk. Dedesi Sopot'tan [Akça Kilise] olmasına karşın o artık Rumlaşmış ve çok az Bulgarca biliyor. Onda iki mermer baş bulunuyordu – bunlardan biri Yunan, düzgün yontulmuş, öteki ise büyük olasılıkla portre, ama çok kabaca yapılmış – Roma dönemine ait, ikisi de Ereğli'denmiş. Öğleden sonra Bogar-Behar mağazasının deposuna gittik. Birkaç halı, dikilmiş mendil ve işlemeli giysi, bunun yanı sıra süslemeli bir fildişine dolanmış yeni bir Yahudi parşömeni ve emayli, epeyce eski bir Türk gümüş düğün tepsisi vardı. Bu son iki şeyi, Birinci Ordu'nun cephe arkası komutanı Albay Nedelkoviç'ten istedim, ancak vermedi. Telefonla validen bunların korunması için emirlerini rica ettim, çünkü subaylar bunları satmak istiyorlar. İki depo daha gördük, ama kayda değer bir şey yoktu. İl Başkanı ve eski Edirne Konsolosluğu Sekreteri Stoev ile, içi kısmen mavi süslemeli ve epeyce kaba çinilerle örtülü Ermeni kilisesini ziyaret ettik. Aziz Georgi Kilisesi'ne de girdik, giriş kapısının üstünde bir Bizans yazıtı vardı, bunu not etim.

17 Nisan, Çarşamba, Vize. Bu sabah kamyonla Çorlu'dan Saray'a hareket ettik ve ancak saat 3:30 sularında ulaştık. Burada gecelemeyi düşünüyorduk, ama kentin Türk kısmı neredeyse tamamen yıkılmıştı (yol boyunca, bazıları epey büyük olan köyler de) ve tek kelimeyle çok iç karartıcıydı. Midye'ye [Kıyıköy] gitmek istiyorduk, ancak yol çok kötü durumdaymış, arabayla geçilmiyormuş, atla ise iki gün gerekiyormuş. Daha sonra bu bilgilerin yanlış olduğu ortaya çıktı, ama Midye'de bir kale dışında başka eskiliğin olmadığını öğrendik. Tırnovolu olan Dr. Lenkov'un hastanesinden araba aldık, çünkü bizim atlarımız artık yorgun düşmüştü, doğrudan Vize'ye hareket ettik ve 7:30 sularında ulaştık. Rum papaz yardımcısının evine konuk olduk.

18 Nisan, Perşembe. Vize. Bu sabah, gayet kibar bir insan olan ev sahibimiz papaz Agatail ve öğretmen Hacopulos ile birlikte eskilikleri dolaşmaya çıktık. Kaleden çok az bir kısım korunmuş ve bunlar üç ayrı dönemden kalmışa benziyor. En eski kısım, büyük olasılıkla Helenistik dönemden, epeyce büyük kireç taşlarıyla yapılmış, horasansız. Roma kısımları dışarıdan küçük düzgün bloklarla giydirilmiş, içten ise ufak taşlar atılmış kiremitsiz horasanla. Nihayet, Bizans döneminden kalanlar ufalanmış taş ve kiremit karışımı horasanla yapılmış. Birinci dönemden olan yükseltinin batı kısmında, daha sonra yenilenen bir sur korunmuş. Roma dönemi yükseltinin doruğunda güzel bir giriş ve sur kalıntısı var. Üçüncüsünden de iki kule var batı kısmında, biri yuvarlak, öteki dörtgen. Sonuncusu artık düzde, yükseltinin eteğinde bulunuyor. Kule genelde düzgün bloklarla yapılmış, bunlar alt kısımlarında epeyce büyük. Helenistik surda yine öyle kuleler varmış. Girişin bulunduğu güney tarafta, uçlarında iki kuleyle bir yer görünüyor. Daha sonra, camiye çevrilen ve şimdi terk edilen (Türkler kaçmış, yükseltinin üst kısmındaki Türk mahallesi tamamen yıkılmış) Aya Sofya'ya gittik. Uzunca bir yapı, içinde iki sütun var ve kubbesi iyi korunmuş. Bir Türk avlusunda bir mezar taşından Todtenmahl'lı iki parça gördüm, bunun altında sadece birkaç harfi korunmuş olan bir yazıt varmış. Daha sonra Aziz Nikola Kilisesi'ni de ziyaret ettik, kare bir yapı, 10 m uzunluğunda, bütün mekânı kaplayan büyük bir kubbesi var. Apsisten kalıntılar olmamasına ve minare, aralarına tuğla konan yontulmuş bloklarla beraber inşa edilmesine karşın, yine de yapının daha önce cami olduğu açıktır, çünkü doğuya yöneltilmiş ve Türk mihrabı köşeye yerleştirilmiş. Bu kilisenin avlusunda Mahmut Muhtar Paşa'nın yanmış otomobilini gördük. Kent içinde birçok yerde eski işlenmiş taşlar görülmekte. Başlıca Rum kilisesinin avlusunda 3 korent sütun başlığı var, not aldığım çeşitli eski eserler ise metropolitlikte toplanmış.

Ana sokaktaki şimdi yıkık olan üçüncü bir cami, söylenceye göre Azize Paraskeva Kilisesi imiş. Vize çevresinde çok sayıda (30'a yakın) tümülüs var. Öğleden sonra, eskilikleri daha ayrıntılı inceleyebilmek için kenti, bu kez sadece Işırkov ile beraber yeniden dolaştık. Kaleden bazı kalıntılar kuzey ve batı kısımlarında korunmuş. Yontulmuş

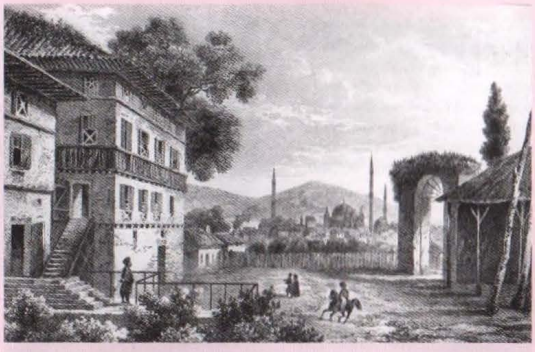

Vize'deki Ayasofya Kilisesi.

bloklardan büyük bir parça en azından daha sonra düzeltilmişe benziyor, çünkü bazı yerlerde bloklar arasında horasan görünmüyor, bunların arkasında ise ufak taşlarla dolgu var galiba. Ancak başka, daha küçük bir parça var ve bundan, bloklar arasında horasan olmadığı ve surun tamamen bloklarla kurulduğu anlaşılıyor, çünkü bu yerde birinci katman yıkılmış ve arkasında net olarak ikincisi görünmektedir. Bu bloklar, surların yıkık yerlerinden alınarak son döneme değin daha yeni yapılarda da kullanılmış. Yukarıda sözünü ettiğimiz ve kesin olarak Bizans'a ait olan dörtgen kule de bu şekilde. Kentte çok eski çeşmeler var, bunlardan özellikle il yönetiminin yanında bulunan ve şimdi kurumuş olan dikkat çekmektedir. Yazıta göre bu çeşme yaklaşık 280 yıl önce yapılmış ve üstünde yontulmuş taşlardan kubbesi var. Taşların şekli kubbedeki yerlerine göre yontulmuş. Türk mezarlığında, yıkılmış bir türbenin kapısında, üç tarafında güzel akantüs süslemeli pilastra vardı.

19 Nisan, Cuma. Bunar Hisar [Pınarhisar]. Bu sabah Vize'nin kuzeyinde, mağaralar yakınında bulunan vadiye gittik. Bunların bazıları kilise olarak kullanılmış, birinin ise kubbesindeki büyük haçlar kazınmıştı. Onun yakınında müstakil girişli birçok hücre vardı. Burada, vadide kireç katmanlarından birçok yerde güzel su kaynıyordu. Büyük olasılıkla kalede kullanılan taşlar da bu taşlıklardan alınmıştı, çünkü aynı türden. Öğleye doğru faytonla Pınarhisar'a hareket ettik ve buraya saat 4 gibi ulaştık. Bugün yortu olduğundan, güzel bir Bulgar horası vardı, halk giysileri dikkatimi çekti ve bunların birkaç fotoğrafını çektim. Daha sonra kentin kaynaklarından ikisini ziyaret ettik, ancak bunların havuzları daha geç dönemden. Ardından, ikisi yuvarlak, biri dörtgen üç kulesi korunan kaleye çıktık. İlk ikisi yonıma taş, kiremitli horasandan ve 5'er sıra tuğladan yapılmış. Dörtgen olan tuğlasızın daha geç zamandan olduğu görünüyor. Surların izleri, evler yapılmış olan kale altındaki Türk mahallesinde de görünüyor.

20 Nisan, Cumartesi. Pınarhisar.

Kırklareli; José Maria Jouanin ve Jules van Gaver'in 1840 yılında Paris'te yayınladıkları *Turquie* adlı kitapta yayınlanan Vormser'in resminden Lalaisse'in yaptığı gravür baskı.

Havuz adıyla bilinen ve büyük yontma taşlarla yapılmış, büyük olasılıkla Roma döneminden kalma kaynağı ziyaret ettik. Uzunluğu 10 m civarında, genişliği yaklaşık 5 m. Kentte ortaya çıkarılan bazı sikkeler gösterdiler, daha doğrusu bir bronz Filip II, bir gümüş Antonius Pius; havuzun içinde bulunmuş bunlar, gümüş Hadrianus, gümüş Gallienus ve 5 bronz Bizans. Sonra kentin doğusundaki taşlık yükseltiye tırmandık ve burada ıssız bir taşlığa oyulmuş bir gömüt gördük. Sofya'da bulunan Aya Sofya'daki kubbeli gömülere benzeyen. Gömütün güneyden, üstten kubbeli küçük bir kapısı var. Kapının genişliği 57, yüksekliği 61 cm. Gömütün 2,65 uzunluğu, 1,20 genişliği ve 1,30 derinliği var, şimdi üstü açık, ancak üstteki kapaklardan, onda önceleri örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Gömüt ve kaledeki Türk mahallesini fotoğraf çektim. Saat 11'de Kırklareli'ne hareket ettik ve öğle üzeri Yana'da İKaynarca] mola verdik, burada olağanüstü büyüklükteki duru kaynaklara hayranlıkla baktık. Özel bir evde bulunan kaynakta küçük balıklar da vardı.

21 Nisan, Pazar. Kırklareli. Bugünü dinlenceye ve artık bildiğim kentte dolaşmaya ayırdık. Öğleden önce depoda Ereğli'den gönderilen eski eserleri inceledik. Gereksiz ve fazladan eserlerin yanı sıra iki değerli tors ve başka ilginç şeyler de vardı. Bir an önce Sofya'ya taşınmaları gerekiyor.

22 Nisan, Pazartesi. Babaeski. Bugün Işırkov ile birlikte yukarı camiyi incelemek için Babaeski'ye gittik. Bu camii Edirne'deki Selimiye'ye benziyor, ama çok daha küçük. Kubbe, kare mekânı sekizgene dönüştüren 4 adet kubbe desteğine dayanıyor. Güzel pencere parmaklıkları, ayrıca minberi ve kadınlar galerisi var. Öndeki 6 yekpare sütundan girişe yakın olan ikisi mermerden, ötekileri bronz çemberlerle sıkıştırılmış granitten. Mermer olanların eklentileri var, buradan da bunların başka yerden getirildikleri anlaşılıyor. Camide herhangi bir tarih yok. Avlunun güneydoğu giriş kapısında Hicri 1248 tarihini bulduk. Ancak bu kapı, caminin önündeki bütün porticusla herhalde daha geç bir tarihten. Caminin yanındaki nehir üzerinde, ortası balkonlu eski bir taş köprü var ve yazıta göre Sultan Murat döneminde yapılmış. Yazıt korunmuş, ancak bize refakat eden doktor bunu ayrıntılı olarak çözemedi. Lüleburgaz'daki büyük camiyle ilgili bilgiler de topladık, o çok daha büyükmüş. Daha önceden kilise değilmiş, doğrudan cami olarak yapılmış. O, Babaeski'dekinden çok daha güzelmiş. Akşam Kırklareli'ne döndük.

23 Nisan, Salı. Kırklareli. Bugün de burada kaldık, çünkü Edirne'ye araç bulamadık. Bugün bakanlığa, caminin ve öteki anıtların korunması ve bunların devlet malı ilan edilmesi için bir rapor yazdım.

24 Nisan, Çarşamba. Kırklareli. Bu sabah faytonla Edirne'ye yola çıktık. Bizimle beraber, ricası üzerine aldığımız ve Banque de Salonique yetkilisi Semere adında biri de yolculuk etti. Edirne'ye saat 6 sularında sağanak yağmur altında vardık ve yine Antoniadi'de kaldık. İşirkov, Dışişleri Bakanlığı'ndan arandığını öğrendi, öyle ki, yarın Sofya'ya gitmesi gerekir. Ben de onunla gitmeye karar verdim. Bu akşam Dorosievve Stoilov ile görüştük, onlardan, halıların sorunsuz bir şekilde artık Sofya'ya taşındığını öğrendim.

25 Nisan, Perşembe. Edirne. Bu sabah Işırkov ile beraber Sofya'ya hareket ettik ve geçenin geç saatlerinde sağ salim ulaştık.

* * *

Hareket Ordusu Sayın Genelkurmay Başkanı'na

Sayın Generalim,

Edirne'nin yakın zamanda ele geçirileceğini göz önünde bulundurarak, İslam mimarisinin en önemli anıtları arasında yer alan Sultan Selim Camisi'nin korunması için gereken her şeyin yapılması için emirlerinizi rica ediyorum.

Çok önemli belgeler içeren cami kütüphanesinin korunmasına özellikle dikkat edilmesi gerekir. Askerimizin Edirne'ye girişi sırasında bunların her kimler tarafından olursa olsun yakılmaması veya yırtılmaması için, caminin ve ona ait yapıların hemen kapatılması ve burada toplanan eşyaların yetkili kişiler tarafından incelenmesine değin korunması en doğrusu olacaktır.

Kırklareli, 1 Kasım 1912

Saygılarımla,
Dr. Bogdan Filov,
Ulusal Müze Müdürü

DİPNOTLAR

1 Stefan L. Kostov (1879-1939) – Sofya Ulusal Etnografya Müzesi derlemecisi, aynı zamanda çok ünlü bir komedya yazarı.

2 Elin Pelin (1877-1949) – Öyküleriyle ünlü bir Bulgar yazar.

3 Prof. Dr. Anastas Işirkov (1868-1937) – Bulgaristan'da coğrafya bilimnin temellerini oluşturan, Sofya Üniversitesi rektörlüğü de yapmış bir bilim adamı.

4 Yordan Ivanov (1872-1947) – Ünlü bir Bulgar dilbilimci ve tarihçi.

5 Stefan Nerezov (1867-1925) – Bulgar komutan, piyade generali.

6 Ferdinand (1861-1948) – Bulgaristan prensi (1887-1908) ve bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı (1908-1918). Batı literatüründe Ferdinand von Sachsen-Coburg-Gotha olarak geçer.

7 Ekzarh Yosif – Burada B. Filov yanılmaktadır, ilginçtir ki bu yanlış, günlük ve yolcu notlarını derleyen ve yayımlayan tarihçi Prof. Dr. Petr Petrov'un da gözünden kaçmıştır. Adı geçen Ekzarh Yosif (1840-1915) ikinci Bulgar ekzarhı olup Kalofer kasabasında dünyaya gelmiştir. Kırklareli, birinci Bulgar ekzarhı Antim I'in (1816-1888) doğduğu yerdir.

8 İstanbul Konferansı – Balkanlar'da Osmanlı Devleti-Sırbistan-Karadağ anlaşmazlıklarına bir çözüm bulmak için İstanbul'da toplanan konferans (23.12.1876-20.01.1877).

9 Kilise Toplantısı – Bulgar Ekzarhlığı'nın tüzüğünü kabul etmek için 23.02.1871'de İstanbul'da düzenlenen toplantı.

10 Dimitır Gacanov (1858-19) – Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji hocası.

11 Penyo Daskalov (18-19) – Gazeteci.

12 Dr. Stoyan Danev (1857-1949) – Bulgar siyaset adamı, dönemin başbakanı.

13 Mihail Savov (1857-1928) – Bakanlık ve büyükelçilik görevlerinde bulunmuş bir tümgeneral, Balkan Savaşları'nda başkomutan yardımcısı.

14 İvan Flçev (1860-1951) – Tümgeneral, Balkan Savaşları'nda Bulgar Genelkurmay Başkanı.

15 Andrey Protic (1875-1959) – Sanat uzmanı, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Şubesi Başkanı.

16 Çariçe Eleonora (1860-1917) – Bulgar Knezi ve Çarı Ferdinand'ın Alman asıllı ikinci eşi.

17 Georgi Vazov (1860-1934) – Ülkesinin yürüttüğü savaşlarda önemli görevlerde bulunmuş bir Bulgar subayı, tümgeneral.

18 Anton Popstoilov (1869-1928) – Edirne Erkek Bulgar Lisesi müdürlüğü de yapmış Sofya Ulusal Etnografya Müzesi derlemecisi ve müdürü.

19 Mladen Pançev – Sofya Ulusal Etnografya Müzesi Müdürü.

20 Seure, G. Archeologie thrace. Documents inedits ou peu connus. – *Revue archeologique*, 1912, No: 1, 319-336, No: 2, 225-276.

21 Prof. Dr. VenelinGanev (1880-1966) – Hukukçu ve toplumcu.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

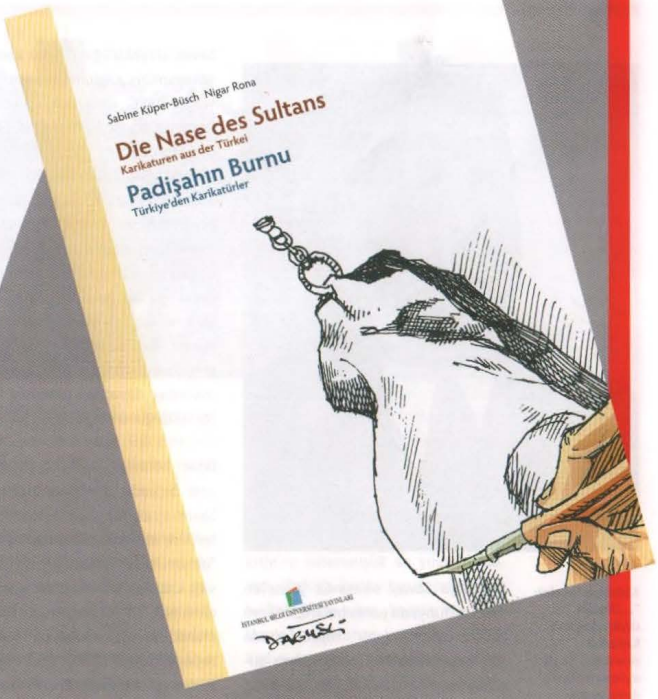
Padişahın Burnu'yla mizah...

Sabine Küper-Büsch/Nigar Rona
Padişahın Burnu
Türkiye'den Karikatürler

Die Nase des Sultans
Karikaturen aus der Türkei
Türkçe&Almanca

264 Sayfa , **ISBN**: 978-605-399-046-8

Türkiye karikatür tarihinden önemli ayrıntılara yer veren ***Padişahın Burnu;*** 19. yüzyıldan bugüne İstanbul'dan, politikacılara, 12 Eylül'den kadın sorununa dek bir çok konuyu inceliyor. *Padişahın Burnu*'nda, *Karagöz*'den *Akbaba*'ya, *Çarşaf*'tan *Gırgır*'a, *Limon*'dan *Penguen*'e kadar tanınmış mizah dergilerinden seçmelerle Türkiye'nin toplumsal tarihinin geniş bir panoramasını izleyeceksiniz.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: 0212 311 52 59
Satış/Dağıtım Telefon: 0212 311 52 62 Fax: 0212 311 253 47 00
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

GEÇ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SAVAŞ KARŞITI HİSSİYATIN AÇIK VE ÖRTÜK DIŞAVURUMLARI

"ÖLDÜRMEDEN UTAN, ÖLMEDEN USAN!"

NAZAN MAKSUDYAN

Savaş karşıtı cemiyetler bünyesinde örgütlenen bir harekete dönüşmüş olmasa da, geç Osmanlı toplumunda çoğunlukla örtük, sözel ve bireysel ("savaş yorgunluğu", yoksunluk, tükenmişlik, barışa özlem, asker kaçaklığı), nadiren de açık ve kamusal düzeyde (savaş karşıtı protesto gösterileri, basının "umumi sulh" yanlısı tutumu, pasifist entelektüeller), ancak tabana yayılmış bir savaş aleyhtarı hissiyat olduğunu, dolayısıyla pasif ya da aktif savaşa karşı çıkan sıradan insanlar olduğunu belirtmek gerekir.

Abdullah Cevdet: "...Umumi silahsızlanma! Karanlık tiranların keyfî uğruna birbirini duygusuzca öldürmekten yorgun düşen savaşan halklar için ne tatlı hayal!..."

Osmanlılar Ansiklopedisi I. cildinden alınmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında yükselen ve tüm dünyada yankı bulan pasifizm dalgasının Osmanlı topraklarında güç kazanmadığını, savaş karşıtı düşüncelerin kamusal alanda, basında, edebiyatta nadiren karşılık bulduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak geç Osmanlı toplumunda "savaş karşıtı hissiyatın" genellikle örtük, ama zaman zaman doğrudan yollarla ifade bulduğunu iddia etmek mümkün. Savaş aleyhtarlığının üstü kapalı dışavurumları, toplumda yaygın "savaş yorgunluğu", yoksulluk, umutsuzluk, koşulsuz barışçıl çözüm talepleri ve ordunun birincil sorunlarından olan asker kaçaklarında görülür. Dönemi anlatan romanlardaki anti-kahraman portreleri ve savaşın dehşetini ve çirkinliğini alenen tasvir eden edebi eserler, savaş karşıtılığının sadece örtük ya da pasif örneklerini teşkil etse de, resmi tarih anlatısında hâkim kahramanlık ve fedakârlık temalarının aksine, savaşın halka ve askerlere dayatılan gönülsüz bir eylem olduğunu vurgular.

İkinci bölümde savaş aleyhtarlığının açık biçimde dile getirildiği Dünya Savaşı sırasında yapılan protesto gösterileri; mütareke basınında yer alan "umumi sulh" yanlısı görüşler ve savaşı kazanıp kazanmamak, gücü olup olmamak ikilemlerinden bağımsız olarak, savaşı pasifist bir noktadan reddeden Abdullah Cevdet ve Tevfik Fikret gibi entelektüellerin tutumları ve yazıları, savaş karşıtılığının kamusal dışavurumları olarak ele alınacak.

Sonuç olarak bu yazı, Avrupa örneğindeki gibi güçlü savaş karşıtı cemiyetler bünyesinde örgütlenmiş pasifist bir harekete dönüşmüş olmasa da, geç Osmanlı toplumunda genellikle örtük, sözel ve bireysel, bazı durumlarda ise açık ve kamusal düzeyde, tabana yayılmış ve güçlü bir savaş aleyhtarı hissiyat olduğunu, dolayısıyla pasif ya da aktif, savaşa karşı çıkan çok sayıda "sıradan" insan olduğunu açığa çıkarmayı hedefliyor.[1]

SAVAŞA PASİF DİRENİŞ: YILGINLIK, TESLİMİYET, ASKER KAÇAKLIĞI

Geç Osmanlı döneminde girilen sayısız savaşlardan sonra sağ kalanlar, hayatlarının büyük kısmını cephede geçirmiş erkeklerden ve onları bekleyen kadınlardan oluşmaktaydı. Yıllarını cephede geçirmiş karakterlere dönemin edebi anlatımlarında sık rastlanır. *Yaban*'daki Bekir Çavuş Urumeli'de, Şam'da, Girit'te 23 yıl askerlik yapmıştır (s. 32). *Yorgun Savaşçı*'da Cemil'in kuzeni Neriman ufukta yeni bir savaş ihtimali belirdiğinde sinirlenir; on yedi yıl süren vuruşmaları -Makedonya, Trablus, Balkan Savaşı, seferberlik- hatırlatır (s. 14). Nâzım Hikmet'in, *Memleketimden İnsan Manzaraları*'ndaki Ahmet Onbaşı da peş peşe Balkan

Harbi'ni, seferberliği, Yunan Harbi'ni görmüştür; "Ha dayan hemşerim sonuna vardık," diye avunmaya çalışır (s. 14). *Memleketimden İnsan Manzaraları* sürekli savaşmanın yol açtığı toplumsal yıpranmayı belki de en duru şekliyle özetler:

"Bir çeşit balık
bir çeşit ağaç
bir çeşit maden gibi
memleketimizde bir çeşit insan
yaşıyor ki
ömrünün anlatılmaya değer
ve bir türlü unutulmayan
hatırası :
muharebeler." (*Memleketimden İnsan Manzaraları*, s. 79)

Savaştan usanmışlığın askerler arasında yaygınlaşması Balkan Savaşları sırasında başlamış ve Dünya Savaşı'nda görünür hale gelmiştir; savaşın sonunu görmek için her şeyden vazgeçmeye hazır bir asker tipi ortaya çıkmıştır. Hiçbir şey için savaşmanın ve ölmenin anlamı olmadığı hissi güçlenir. 1913 başlarında halk savaş yüzünden o kadar perişan haldedir ki, Edirne'yi kendi kaderine terk etme noktasına gelmişlerdir.[2] Cemal Paşa, Bulgarlar Çatalca'ya doğru ilerlerken askerlerde bir isteksizlik baş gösterdiğini, "Anadolu'daki dört ilin kendilerine yeter olduğunu, boş yere Rumeli için kan döktüklerini" söylediklerini yazar.[3] Savaş yorgunluğu, yoksunluk, tükenmişlik, geç dönem Osmanlı ordusunda asker kaçaklığının boyutlarını büyük ölçüde artırmıştır. Trablusgarb savaşı sırasında nizamiye taburlarındaki 100 bin kadar askerin çoğu yasal hizmet sürelerini tamamlamış olduklarından ısrarla terhislerini istemiş, "Ordu'da ihtilal çıkması kesinlikle uygun görülmeyeceğinden" Harbiye Nazırı Nazım Paşa taleplerini onaylamıştır.[4]

Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ordu da huzursuzluk baş göstermiş, devletin "mahvına ve yok olmasına" yol açacağı düşünülen bu savaştan bir an önce çekilme fikirleri duyulur olmaya başlamıştır.[5] Liman von Sanders, 13 Aralık 1917 tarihli "Türk Ordularının Bugünkü Durumu" başlıklı raporunda, orduda savaşma gücü kalmadığını ve asker kaçaklarının sayısının 300 bini aşmış olduğunu yazar. Sayının böylesi yüksek olmasında "sevk yolları, ulaştırma araçları ve iaşe tarzının elverişli bulunmayışı" rol oynar: "Birlikler bir yere gönderilmek üzere trenlere bindirildiğinde (...) erler, vurulma tehlikesine rağmen, her an birliklerini bırakıp kaçabilmektedirler. Firarlar, trenden atlayarak, ya da koldan ayrılarakve ordugâhlarile karargâhlardan kaçmak yoluyla yapılmaktadır.

görünüşlerindeki felç hali, eksiklik ve atalet yansıtır: "Çekirlerinin boş kollarını ceplerine sokmuş çolaklar... Koltuk değneklerinin arasında tahta bacaklarını sürüyen topallar... (...) tek gözlüler... sarsaklar, gülenler, ağlayanlar, saldırı komutları verenler..." (*Yorgun Savaşçı*, s. 209).

Savaştan usanmışlıktan dolayı, şartları ne olursa olsun barış anlaşmasının bir an önce neticelenmesi

"Balkan'dan beri savaştan herkes bıkmış usanmıştı. Hayvanı gitmiş, ekini gitmiş. Canı tehlikede... Eşkıya gelir soyar, zaptiye gelir soyar! Bahçeler bostanlar bakımsız... Karılarla çocukların toprağa gücü yetmez. Alışveriş yok... Bana sorarsanız haklılar Komutan Bey, yılgınlığa düşülmeyecek gibi değil..." **Yorgun Savaşçı**, *Kemal Tahir.*

1. Dünya Savaşı'nda kimyasal gazdan zehirlenip kör olan İngiliz ordusu askerleri.

wikipedia

Hiçbir tümen yoktur ki, Doğu'ya giderken ya da Toros Güneyindeki cephelere giderken binlerce firari vermemiş olsun."[6]

Dünya Savaşı sonunda ülkenin insan kaynakları tükenme noktasındadır: 3-4 milyon kişi askere alınmış,[7] 1 milyonu ölmüş, sakat kalmış, esir düşmüş, 1 milyona yakını da köyünden, kasabasından uzakta, ordudan firar etmiş ya da terhisle başıboş durumdadır. Dört yıl süren şiddet ve ölüm insanların üzerinden silindir gibi geçmiş, enerjilerini tüketmiştir. Savaştan dönebilenler bütünüyle değişmiş, en yakınlarına yabancı hale gelmiştir. Psikolojilerindeki hasarı, dış

beklentisi çok güçlü, yeni bir savaşın yükünü taşıma gönüllülüğü zayıftır. Anadolu'da direniş başlayacağı duyulduğunda, yıllarca imparatorluğun çeşitli yerlerinde savaşmış, kıtlık ve yoksulluk şartları altında yaşamış kitleler tükenmişlik ve yılgınlık duyar. Orduya katılanların, erkeklerin bıkkınlığı bir yana, kocalarını, oğullarını, çocuklarını kaybeden birçok kadın da cephe gerisindeki hayatın zorluklarına yalnız başlarına katlanmaktan yorulmuştur. Sefalet ve mahrumiyet o kadar dayanılmazdır ki, kısıtlı kaynaklarını askerle paylaşmak istemezler. Muhtaç oldukları şey bağımsızlık ve özgürlükten çok ekmektir. Kemal Tahir'in *Esir Şehrin*

Balkan Harbi'nde Edirne'de galip Bulgar Ordusu askerleri ve Osmanlı askerlerinin cesetleri.

American Congress Library.

İnsanları'nda anlattığı Anadolu halkı "hasta, bakımsız, güçten büsbütün düşmüş, bütün umutlarını yitirmiş" durumdadır; "üretimde erkekten çok kadın var"dır; çocukların "sıtmadan karınları şişmiş, derileri incelip yeşile dönmüş"tür (*Esir Şehrin İnsanları*, s. 37-38).

"Balkan'dan beri savaştan herkes bıkmış usanmıştı. Hayvanı gitmiş, ekini gitmiş. Canı tehlikede... Eşkıya gelir soyar, zaptiye gelir soyar! Bahçeler bostanlar bakımsız... Karılarla çocukların toprağa gücü yetmez. Alışveriş yok... Bana sorarsanız haklılar Komutan Bey, yılgınlığa savaş karşıtı hissiyat ("Dövüş bu yıllarda işimiz değil / El savaş etse de sen geri çekil") dile getirilir.[8]

Dolayısıyla, mücadele hareketinin kolayca kitleselleşebildiğini söylemek zordur.[9] Konya'daki direnişi örgütleyen Fahrettin Altay, askerlerin isteksizce savaştığını ve aralarında "Sonu gelmez bir savaş ile milleti boşuna kırdırıyorlar. Hicaz gibi, Bağdat gibi kutsal yerler gittikten sonra Gavur İzmir için milleti kırdırmak olur mu?" dediklerini belirtir.[10] Zaten Anadolu hareketinin en ciddi sorunu asker kaçaklığı olmuştur. Millet Meclisi'nin açılmasının ardından düzenli bir ordu hazırladığı "Firariler Hakkında Kanun" 11 Eylül 1920'de kabul edilir. Bu yasayla asker kaçakları, onlara yardım edenler ve görevlerini yerine getirmeyenler için İstiklâl Mahkemeleri kurulur.[12] Kaçaklarla mücadele edebilmek için bir yasa çıkarılması ve yeni bir hukuki mekanizmanın hayata geçirilmesi, olgunun yaygınlığına ve ciddiyetine işaret eder. Samet Ağaoğlu, mahkemeler olmaksızın savaşın mümkün olamayacağını belirtir.[13] Mahkemelerin kararıyla infaz edilen kaçak sayısının Kurtuluş Savaşı'nda ölenlerden daha fazla olduğu da iddia edilmiştir.[14]

Asker kaçaklığı romanlarda antikarakterler vasıtasıyla karşımıza çıkar. *Yorgun Savaşçı*'da Bursa'da iki yüz kişi silah altına alınsa, yüz elli kişinin o gece tüfekleriyle savuşması "kaypaklık" olarak adlandırılır (*Yorgun Savaşçı*, s. 384). *Yaban*'da da çokça kaçak örneği vardır. Asker kaçaklığının gayrimeşruluğu vurgulanır ve yazar belli belirsiz bir tiksinti duyar: "Asker kaçağı, ha. İşte bu çok fena, İnsan ölür, fakat askerden kaçmaz" (s. 117).

KOŞULSUZ TESLİMİYET

Savaş yılgınlığını yansıtan diğer bir tutum, savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için işgal kuvvetlerine itirazsız boyun eğmek, hatta misafirperver

I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından birkaç ay sonra Erzurum'da, gözlemcilerin "sıra dışı" olarak nitelediği savaş aleyhtarı bir gösteri yapılmış: kadınlardan oluşan topluluk saatler boyunca vali konağının önünde beklemiş, taşlar atmış ve valinin İstanbul'a savaşa karşı çıkan bir telgraf yollamasını talep etmişti.

düşülmeyecek gibi değil..." (*Yorgun Savaşçı*, s. 318)

Şairi bilinmeyen bir destanda, Dünya Savaşı sonrası yaşanan güçlükler, insan gücünün yitirilmesinden doğan yoksunluklar ("Köyün gürbüzlerin bir bir aldılar / Büyük küçük bütün halkı saldılar); geride kalanların acısı ("Analar yas tutar bacılar ağlar / Yavuklu yavrular ırakta kaldı") ve güçlü kurma çabaları artar, ancak silah altına çağrıldıkları halde gelmeyen ya da ordudan kaçanlar çok fazladır. İşgal sonrası taburlar 50 ile 100 askere inmiştir. Örneğin, Ali Fuat Paşa komutasındaki İkinci Piyade Alayı bin mevcutla Bilecik'ten Bursa'ya hareket etmiş, 150 mevcutla varmıştır.[11]

Caydırıcı önlemler almak gerektiği düşünülür ve Savunma Bakanlığı'nın davranmaktır. Çeşitli köylerde işgal kuvvetlerinin mutlulukla karşılandığı ve milli mücadeleden olduğu düşünülenlere tam tersi tavır alındığı görülür. *Yorgun Savaşçı*'da da tükenmişliği tasvir için Anadolu köylülerini kaçmaktan alıkoyan teslimiyet hali dile getirilir. Halk "direnmek niyetinde değil"dir, Akhisarlılar "reaya" komşularıyla, "Türk gelse, biz onları koruyacağız. Yunan gelse, onlar bizi

koruyacak," diye karar verirler (*Yorgun Savaşçı*, s. 270). Diğer bir köyde, "kasaba eşrafı harıl harıl Yunan bayrakları diktirir," her tarafa Yunan bayrakları asmak için hummalı bir çalışma başlar (*Yorgun Savaşçı*, s. 247). "Düşmanı düşman bayraklarıyla bekliyorlar. Bizi aptallaştıran bu... bu ölü duygusuzluk ... birbirine sokulup düşmanın esir almasını bekleyen direnme gücü tükenmiş bir kalabalık..." (*Yorgun Savaşçı*, s. 310).

Teslimiyet duygusuna paralel olarak savaştan bıkkınlık, zaruret ve mahrumiyet insanların orduya, özellikle Anadolu hareketine karşı tavır geliştirmesine neden olur, belli belirsiz bir anti-militarist söylem hissedilir.[15] Halk, girdikleri tüm savaşları kaybeden bu "subay takımının" sorumsuzca yeniden savaşa girmesine engel olmaya çalışır. *Yorgun Savaşçı*'da halkın yeni bir savaşı küfür gibi algıladığı belirtilir: "'Vuruşalım' demiyor musun, anasına sövmüşsün gibi sırıtıyor!.." (*Yorgun Savaşçı*, s. 225). Kimileri köylerine "subay ayağı bastırmamaya" yemin ederler" ya da " tutup kollarını bağlayalım, ... teslim edelim" diye planlar yapar, Tire'de halk, asker ve subayların memleketi ihtilale sürükleyeceğinden korkarak hemen kasabadan ayrılmalarını ister.[16] Önemli olan yeni bir savaşın çıkmasını engellemek ve "karıyı kızı, çoluğu çocuğu, malı mülkü" kurtarmaktır (*Yorgun Savaşçı*, s. 340). Zaten bu insanlara göre hâlâ savaşmak isteyenler, yani hâlâ boğuşmaktan bezmemiş olanlar ancak evsiz barksız, yersiz yurtsuzlardır, "'Bunlar evlerinden azanlar... Ana-baba kaçkınları... Karıdan usanmış takımı...' demedeymişler... 'Boğuşmaktan bezginlik getirmemeleri bundan...' demedeymiş... 'Bunca yıldır evini ocağını, çoluğunu, çocuğunu görmemiş heriflerin bizim toprağımızda işleri nedir?' demekteler... 'Bunların silası milası, vatanı matanı yok besbelli...'" (*Yorgun Savaşçı*, s. 305).

SAVAŞIN DEHŞETİ

Savaşın korkunçluğunu tüm çıplaklığıyla gösteren edebi anlatımlar savaş aleyhtarlığının önemli örtük ifadeleridir. Erich Maria Remarque'ın önemli

Chateau ormanı. Bombalamadan sonra, 1. Dünya Savaşı.

wikipedia

Çanakkale Savaşı'nda Anzak cesetleri.

wikipedia

kitabı *Garb Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* gibi savaş deneyimini sıradan bir askerin gözünden anlatan eserler savaşı idealize etmeden, vatan, şan, şeref, zafer kavramlarının arkasına saklamadan, içinde barındırdığı pislik, açlık, korku ve ölümle beraber tüm çıplaklığıyla anlatabilmiştir, Savaşların şanlı zaferlerle sonuçlandığı "bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik" tarzında bir yaklaşımın toplumda hâkim anlatı olduğu düşünülürse, bu tip eserler savaşın kutsallığı fikrini sarstığı, gayri insaniliğini vurguladığı, "savaş çirkin bir şeydir!" dediği ölçüde önemlidir.

Dünya Savaşı'nın ortalarında yabancı gözlemciler Osmanlı ordusunun perişan durumda olduğunu, daha fazla dayanamayacağını, sefaletin daha çok açlık ve asker kaçakları yüzünden olduğunu belirtir.[17] 1916 Eylül'ünde dağıtılan "Açlık" isimli savaş karşıtı bildiride Osmanlı Devleti'nin zayıflıkları -hem İstanbul'da hem de taşrada kıtlık olduğu, hükümetin kendi ordusunu bile besleyecek gücü olmadığı- açıklıkla dile getirilir.[18]

Ömer Seyfeddin'in Balkan Savaşları'ndaki yenilgi ve ricatı bir askerin günlüğü şeklinde nakleden hikâyesi Rüzname'de, çağdaş gözlemcilerin de aktardığı Osmanlı

karargâhlarındaki sefaleti -dondurucu soğuk, kar fırtınası, açlık, kötü barınma koşulları, kızamık, ateş, dizanteri, zatürree- tüm çıplaklığıyla yansıtır.[19] Açlık ve kıtlığın yıkıcılığına, esir düşmenin kurtuluş gibi algılanmasına değinir. "...Yunan zabitleriyle beraber yattım. Bana ekmek ve jambon getirdiler (...) bir zabit çay ve konyak getirdi.., pek nazik ve insaniyetli adamlar (...) Güzel yemek veriyorlar. Jandarma zabiti gelip ne istediğimi soruyor, Sabahleyin süt ve kahve bile getirdiler," (s. 91-93).

Memleketimden İnsan Manzaraları'ndaki "Memetçik Memet" bölümlerinde askerin açlığı bütün dehşetiyle anlatılır. Kartallı Kâzım'ın hikâyesi savaşın en çarpıcı gerçekliğinin açlık olduğunu ve insanı insanlıktan çıkardığını anlatır.

Nâzım Hikmet *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda askerlerin umutsuzluğunu ve savaşın anlamsızlığını dile getirir.

Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'ndan alınmıştır.

Karnını doyurmak için Kartallı Kâzım önce "beygir fışkısından arpa ayıklar" ki derede yıkayıp, güneşte kurutup yiyebilsin. Sonra Almanlardan artan makarnaları yiyen bir köpeğin önündekileri almaya çalışır ("Aç insan kurt olup saldıramazsa / açlık itten beter eder insanı elbet"). Kâzım'ın bir dilim ekmek için birini öldürmesiyle, hikâye merhametini kaybettiği en yıkıcı mecrasına varır.

Ben ekmeğe bakıyorum.
Onun gözünde kuşağın ışıltıları.
Bir tekme attım kasıklarına.
Tekerleniverdi sırtüstü Memet.
Ve çam tahtasından yonga çıkar gibi
bir kemik parçası fırladı
kafasından.
Ekmek benim elimde
ve lakin merdivenin taşında kan
canlı ve de kırmızı
akar uzanır
benim ipek kuşağa benzer.
Memetçik, Memet,
Memetçik, Memet.
Açlık çıkınca yoluna
Memetten Memede yok mu merhamet?... (s. 53-4).

Hastalık ve yaralanmanın korkutuculuğunu ve dehşetini dürüstçe anlatabilmek de önemlidir. *Rüzname*'de askerler her zaman hastadır, çoğu ishal ya da basur olur, ayrıca sıtmaya tutulanlar ve kangren olanlar da vardır.

"Asker son derece yorgun ve perişan. Bölükteki zabitler hasta. Yüzbaşı ishal oldu. Mülazımısaniyi sıtma tutuyor. Benim sol ayağım fena halde şişti. Üzerine basamıyorum. Korkuyorum ki kangren olmasın. Kasıklarımdaki bezler birer yumurta kadar şişti" (s. 58). "Perişanlık o kadar müthiş ve tamir olunmaz derecede ki, tarif edilemez. (...) Askerin hepsi hasta. Basur dehşetle hükmediyor. Doktorlar şaşırdı. Zabitler bile hep basur" (s. 60).

Hikâyede gözler önüne serilen "dayanılmaz sefalet" (s. 76), keskin soğuk, hiç durmadan yağan yağmur ya da kar neticesinde "rezaletlin], felaketlin] son derece"yi bulması (s. 55), siperleri sel basması, askerlerin ıslanıp "çamurda yuvarlanmış hasta köpekler"e dönmesi (s. 65), kar altında "ayakları donan neferlerin" acıyla inlemeleri, yaralıların "arabaların üstünde, yerlerde, karların ve çamurların içinde kıvranarak, inleyerek can" vermesi (s. 60), çekilen çilenin sansürsüz tasvirleridir. Halk şiirleri de askerlik hayatının sefaletine, özellikle açlığa (Gıdamız azaldı sarardık solduk / Açlıktan bazımız otları yolduk / Baksalar mideler açlık meşheri") ve sefalete ("Şu harbin şevkiyle ne zillet çektik / Havsala taşımaz zaruret çektik / Açlığa katlandık sefalet çektik / Kalmadı kimsenin gözünde feri") değinir.[20]

Memleketimden İnsan Manzaraları'nda "Tatar yüzlü adam"ın Çanakkale'de makineli tüfekle yaralanışı, saatlerce yerlerde sürünmesi, bir çuval gibi yaralı arabasına fırlatıldıktan sonra kendini bir kollar ve bacaklar denizinde buluşu ("Altımda bir insan gövdesi kımıldanır/ göğsümde bir çift bacak/ ama bir tekinin yarısı yok", s. 76) ve İstanbul'a sevk sırasında yaralarının kurtlanışı da ("Kurtlandı yaralarım./ Kaputu açarım:/ kara kara başları/ beyaz beyaz kurtlar./ Bakarım eğilip,/ hayvancıklar akıllı,/ kaçarlar beni görünce,/ tekrardan girerler yaraların içine", s. 78) savaşın en çirkin halini anlatır. Şanlı "Çanakkale zaferi" anlatılarından bambaşka bir resim vardır karşımızda. Siperlerde bomba gürültüleri altında yaşamanın, etrafındaki herkesin öldüğünü görmenin, ölüme bu kadar yakın olmanın, yani savaşın dehşeti de Basri'de vücut bulur.

"Basrı bir gece yarısı girdi sipere.
Bombardıman.
Gökte yıldızdan çok mermi yanıyor.
(...)
Açtı gözlerini ki söküyor şafak
Ve siperde kendisinden başka canlı
adam yok.
Basri alışmamıştı henüz parçalanmış
ölülere.
Ve korku gibi kurnaz
korku gibi cesur
kaçtı cepheden korkunun yardımıyla" (*Memleketimden İnsan Manzaraları*, s. 59)

Askerlerin umutsuzluğu ve savaşı anlamsız görmeleri de savaş aleyhtarı edebiyatın özelliklerindendir. *Rüzname*'de askerlerin çoğu intihara meyillidir (s. 55); ayın kaçı, günlerden ne karıştırırlar, "parlak gözlü" kimse yoktur. Neticede, askerlerin "maneviyatı bozulmuş", savaşı git gide anlamsız görmeye başlamışlardır, hareket "hissiz" bir hal alır (s. 52). Ordunun cephanesizlik gibi zayıflıkları görmezden gelinerek savaşı sürdürmekte ısrar edilmesi insafsızlık olarak yorumlanır ("Garp Ordusu kumandanı bizi zayi etmeye, bire kadar mahvolmamıza karar vermiş.", s. 60). "Rumeli'nin gittiği muhakkakken", askerlerin "şaşırmış koyun sürüleri gibi kurşun ve gülle altında; kar, çamur ve hastalık içinde mahvolacak" olması savaşı anlamsızlaştırır (s. 56).

GEÇ OSMANLI TOPLUMUNDA SAVAŞ ALEYHTARLIĞI

Toplumun büyük kısmı savaştan bıkkınlık tecrübesini paylaşsa da sesini kamusal alanda duyurabilmenin kanalları görece azdır ve bu sesler çoğunlukla cılız kalır. Her şeye rağmen çağdaşlarına olduğu kadar dönemi araştıran tarihçilere de seslerini duyurmayı başardıklarını teslim etmek gerekir. En açık biçimiyle savaş karşıtlığı, az sayıda da olsa, savaşı protesto gösterilerinde vücut bulmuştur. Bu itirazların çoğunun ekonomik

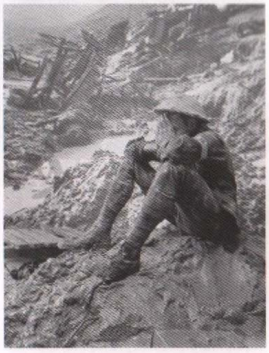
sebeplerle -yiyecek kaynaklarının tükenmesi, işsizlik, tayınların azlığı, fiyatların artması- yapıldığını söylemek yanlış olmaz; nitekim gözlemciler sıklaşan savaş aleyhtarı eylemleri alt sınıfların maruz kaldığı kıtlık ve zorlaşan yaşam koşullarına bağlar.[21]

Balkan Savaşları sırasında, Şubat 1913'te Milli Müdafaa Vekâleti önünde ciddi bir savaş karşıtı eylem yapılmış, İttihatçılar "katil ve hırsız" diye nitelendirilmiştir.[22] Dünya Savaşı'nın ilk aylarında Erzurum'da, gözlemcilerin "sıra dışı" olarak nitelediği savaş aleyhtarı bir gösteri yapılmış; kadınlardan oluşan topluluk saatlerce vali konağının önünde beklemiş, taşlar atmış ve valinin İstanbul'a savaşa karşı çıkan bir telgraf yollamasını talep etmiştir.[23] 1915'te bu kez *Sabah* gazetesinde yayımlanan 167 başyazının 87'si (%52), imzalanacak barış üzerinedir. Sıkıyönetim yüzünden açıkça dile getirilemese de savaşa devam etmenin meşruiyeti neredeyse yoktur. İzzet Paşa hükümetinin programında (19 Ekim) en temel ve en acil mesele barışın sağlanmasıdır.

"1-İçerde ve dışarıda düzenin ve barışın sağlanması;
2-Sekiz yıldır süren kargaşadan sonra vatanın sükünete, yokluklar içindeki ulusun artık dinlenmeye ihtiyacı vardır;
3-Wilson ilkelerine uygun bir barış memnuniyetle kabul edilecektir..."[27]

Alemdar'la birlikte dönemin önemli muhalif gazetelerinden *Peyam-ı Sabah* da barışçıl çözüm yanlısıdır ve İngiltere ile siyasi diyalog önerir. İttihatçıların yol açtığı yıkımlara değinerek Kuva-yı Milliye hareketini "cinnet" olarak nitelendirir ve yöneticilerine "Dağıler, Bağıler" diye hitap eder.[28] Yeni direniş hareketinin geride "kanla sulanmış enkazdan" başka bir şey bırakmayacağı belirtilir.[29]

Bu tutumun ilk örneği, 1899 Lahey Konferansı'na[30] eleştirisidir: "...Umumi silahsızlanma! Kardeşlik duyguları keyfi uğruna birbirini duygusuzca öldürmekten yorgun düşen savaşan halklar için ne tatlı hayal! Gerçeği

1. Dünya Savaşı'nda Gelibolu'da çamur içinde, umutsuz bir İngiliz askeri.

wikipedia

"Asker son derece yorgun ve perişan. Bölükteki zabitler hasta. Yüzbaşı ishal oldu. Mülazımısaniyi sıtma tutuyor. Benim sol ayağım fena halde şişti. Üzerine basamıyorum. Korkuyorum ki kangren olmasın. Kasıklarımdaki bezler birer yumurta kadar şişti. (...) Perişanlık o kadar müthiş ve tamir olunmaz derecede ki, tarif edilemez. (...) Askerin hepsi hasta. Basur dehşetle hükmediyor. Doktorlar şaşırdı. Zabitler bile hep basur."

İstanbul'da, sayıları dört bini bulan bir kadın topluluğu Babıâli önünde toplanıp, ana temaları hayat pahalılığı ve kıtlık olan savaş aleyhtarı bir eylem yapmış, polisler ve askerler tarafından dağıtılmıştı.[24] Savaşın ortalarına doğru, yine kadınların oluşturduğu bir grup İstanbul'dan cepheye asker götürecek bir trenin önünü kesmiş ve "ölüme gitmelerini" protesto etmiştir. Askerlerin ayaklanmasından çekinen yetkililer kendilerini rayların üstüne atan kadınlara karşı şiddet kullanmamış, sevkiyatı geç bir saate ertelemiştir.[25]

Mütareke dönemi muhalif basını da savaş aleyhtarı seslerin dile getirildiği önemli mecralardan olmuştur. Dünya Savaşı sonunda barış talepleri sıkça dile getirilir, "umumi sulh" olup olmayacağı dönemin popüler konularındandır.[26] Koloğlu'nun incelemesine göre, 1918'in ilk altı ayında

ABDULLAH CEVDET VE TEVFİK FİKRET: ENTELEKTÜELLER VE PASİFİZM

Geç Osmanlı toplumunda savaşın pasifist bir noktadan reddedilişi istisnaidir. Ancak Abdullah Cevdet ve Tevfik Fikret'in, makaleleri ve şiirleriyle savaş aleyhtarı düşüncenin kamusal temsilcileri olduklarını söylemek mümkün. Farklı düşünce akımlarının etkisinde, Hanioğlu'nun tabiriyle eklektik bir düşünür olan Abdullah Cevdet'in çeşitli yazılarında savaş aleyhtarı fikirler göze çarpar.

1901'de Viyana'da "Friedens Freunde" (Barış Dostları) cemiyetine girdiğinde savaş aleyhtarlığı belirginlik kazanan Cevdet, meşruiyet için İslama başvurur ve dine içkin kardeşlik fikrini savunur. Peygamberin "birbirinize haset etmeyiniz", "cümleniz kardeş olun", Müslümanın "elinden ve dilinden insanlar masun-ı taarruz bulunur" sözlerine başvurur: "...Müstebitlerin âlet-i cinayeti olarak icra eylediğimiz bu katl-i birader cinayetlerini İslamiyet tasvib eder mi zan-

nediyorsunuz? Eğer içinizde böyle bir itikadda bulunan var ise delalet-i azime içinde bulunuyor. (...) Müslümanlık cehalet ve taarruz ile kabil-i telif değildir."[32]

Mütareke döneminde muhalefet üzerindeki baskı azalınca, İttihatçı yönetimi sert bir dille eleştirir ("Türkiye halkı bu harbe girmek istemedi, Türkiye halkı Ermeni kıyımını yapmadı. Türkiye halkı, Suriye'nin ayan ve eşrafını asmadı. Kabul ettim, fakat bu cinayetleri kim yaptı?"); savaş suçluları ortaya çıkarılıp yargılanmadıkça Osmanlı Devleti'nin barış görüşmelerinde saygın bir yeri olamayacağını savunur.[33] Yine bu dönemde yazdığı "Bizim İçin Yegâne Çıkar Yol" başlıklı yazısında, İttihatçı yönetimin "militarizm" siyasetini eleştirir ve anti-militarist bir yaklaşımla "askerliğin ve askeri yönetimin iflası"nın altını çizer. Silahların sınırlandırılmasını, bütçedeki silah harcamalarının azaltılmasını, askerlik hizmetinin mecburi olmaktan çıkarılmasını ve kamu hizmetine dönüşmesini savunur: "(...) maliyemiz düşünülmeyerek (...) tatbikine çalışılan mahud *'militarizm' siyaseti katiyen bir taraftan atılmalıdır.* Askerlikle devam etme kabiliyetsizliğimiz bir defa daha tezahür edecek olursa artık bilâ-şüphe elimizde hiçbir şey bırakılmayacaktır. Memleketi medenileştirmek en mühim vazifedir. (...) İşlunlar yapılmalıdır.

Evvela, sulh görüşmeleri sırasında, *silahların sınırlandırılması...*

(...) *Bütün milleti savaşçı bir takım silahların başına toplamayalım.* Ellerine tüfek ve kılıç vermeye çalıştığımız adamlara kısmen olsun bundan sonra kazma, kürek vesaire tevdi edelim. Vatan için yol yapsınlar, şimendifer inşa etsinler, nehirlerin mecralarını tanzim eylesinler.

Ordu çıkınca (...) tasarruf edeceğimiz 6-7 milyon lirayı nafıa, ziraat, maarif işlerine sarf ile refaha kavuşuruz..."[34]

Abdullah Cevdet savaşın toplumsal etkileri ve savaşa devam etme kararlılığı üzerine de eleştirel yorumlarda bulunur. Yemen, Suriye, Irak üzerindeki emellerin bir an önce son bulmasını ister.[35] Özellikle de Kuzey Afrika'daki topraklar için savaşmanın anlamsızlığından ve yarattığı kayıplardan bahseder: "Yemen'de son kırkbeş senede Süveyş kanalından 2.700.000 Osmanlı askeri geçmiş (...) 1.500.000'u *raşitik, cılızlaşmış, düşkün* halde avdet edebildi. Gerisi *Yemen toprağına gübre* oldu."[36]

Abdullah Cevdet savaş karşıtlığını edebi yollarla da dile getirmiştir. Temmuz 1915'te yazılmış, ancak sansür dolayısıyla Aralık 1918'de yayımlanmış "Kara Güneş" şiiri, kendi tabiriyle "Çanakkale Kıtalının İlhamı" ile

Tevfik Fikret

Tevfik Fikret'i de savaş aleyhtarı entelektüeller arasında düşünmek gerekir, zira 1900'lerin başından itibaren yazdığı çeşitli şiirlerde açıkça savaşın mutlak anlamsızlığını dile getirmiştir. 1905'te yazdığı, 1908'den sonra izinsiz olarak basılan, "Din şehit ister, âsmân kurbân/ Her zaman her tarafta kan, kan, kan!" dizeleriyle ünlü şiiri "Târih-i Kadîm", savaşın uyandırdığı öfkeyle kaleme alınmış savaş karşıtı ilk örneklerindendir.[38] Fikret savaşın vicdan ve insanlık dışı, çirkin ve vahşi yönünden söz eder.

"(...)
Mütevâli şuûn-ı edvar:
Hep felaket, elem yığıntıları!
(...)
Başta, en başta kanlı bir bayrak,
Onu bir kanlı tâc eder ıa'kib,
Sonra hünin vesâit-i tahrib
(...)
Kanlı âmirleriyle cünd-ı vegaa:
Sonra artık alay alay üserâ...
Mutlaka bir muzaffer, on maglub;
Çiğneyen haklı çiğnenen ma'yûb
(...)"

Savaş çıkaranlarla yürütenlerin siper edindiği kahramanlık, cihangirlik, zafer, şan, şeref gibi sözcüklerin ardında yatan savaşın yıkıcı sonuçlarından, çöken ocaklardan, yetim kalan çocuklardan, ağlayan ana babalardan, sakatlanan gençlerden söz edilir.

"(...)
Kahramanlık... Esâsı kan, vahşet;
Beldeler çiğne, ordular mahvet;
Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık;
Ne 'aman!' bil, ne 'ah!' işit, ne 'yazık!',
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;
Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun;
Sönsün evler, sürünsün aileler;
Kalmasın hırpalanmadık bir yer;
Her ocak benzesin mezar taşına;
Damlar insin yetimlerin başına...
(...)"

Fikret, 1911'de *Halûk'un Defteri*'nde yayımlanan "Halûk'un Amentüsü" şiirinde savaş ve milliyetçiliğe karşı, çok iyi bilinen "Milletim nev-i beşer, vatanım rûy-i zemin" dizesiyle barışı ve insanlığı savunur. "Kan şiddeti, şiddet kanı besler" derken, geçmişte hep aksi yaşanmış olsa da (bir an için ecdâdımı nisyanla") savaşı topyekün sona erdirme iradesini ortaya koyar.

Tevfik Fikret, 1915'te yazdığı "Harb-i Mukaddes" şiiriyle savaşı, İttihad ve Terakki'yi, Dünya Savaşı'na girilmesini eleştirir.[39] Savaşın doğurduğu acıları, sefaleti, yoksunlukları anlatır: Cephede boş yere ölen askerler, kurda kuşa yem olan kanlı cesetler, parçalanmış kollar, bacaklar, her yandan yükselen inlitiler, bağırışlar; geride yanan yıkılan evler, yetimler, yoksullukla boğuşanlar, dilenenler... Bu korkunç sahneleri ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, yüceltilen, kutsal sayılan, kışkırtılan savaşa lanet okur.

"(...)
Lanet sana! Ey 'harb-ı mukaddes',
Sensin bütün ekvânı eden böyle mülevves
Lanet sana, lanet sana ey haile-i harb,
İnsanlığa bir darbesin, ey gaile-i harb!
(...)"

Tevfik Fikret.

Osmanlılar Ansiklopedisi'nin II. cildindenalınmıştır.

yazmıştır. Osmanlı ordusunun Dünya Savaşı'ndaki en önemli zaferi sayılan Çanakkale cephesini "kıtal" olarak nitelemesi, savaşın insani boyutunu kavrayışını özetler. İlk kıtanın son dizesi boş yere kaybedilen hayatlar için duyuları acıyı dile getirerek, savaşın anlamsızlığını vurgular. Şiirin son kıtası ise çarpıcı bir şekilde insanlığı öldürmekten utanmaya ve ölmekten usanmaya davet eder.

Yangın özlemedik, nar istemedik,
*Boş intizar*ile yazık can verdik.
(....)
Ey "akıl", koşarak gittiğin mâbed
Cinayet girdabı, kan imânıdır;
Yaktığın umumi kardeşlik bağı
Yıktığın insanlık hânımânıdır.
(....)
Bize de doğruluk, ey akl-ı sâlim?
Bize de selâmet, ey hiss-i selim?
(...)
Yoğur gözyaşınla humk ve gufrânı
Çehre-i rahimine savur, "Dardanel"!
Duyuları ağlatan, bu kahr-ı ebedi
Asırlara göster, sen ey kandan el.
(...)

Osmanlı esirleri Yunanistan'a giriyor, Balkan Harbi.

American Congress Library.

Kanında hayvanlık zehir saçsa da
İnsanlığa yine inan ey insan,
Merhamet arşı ol "kuvvet"in "nur"un
Öldürmeden utan, ölmeden usan![37]

Geç Osmanlı toplumunda savaş aleyhtarlığının yaygın bir hissiyat olduğu ve örtük ve açık yollarla ifade bulduğu söylenebilir. Her ne kadar bu hissiyatı örgütlü bir hareketin parçası yapmak mümkün olamamışsa da, savaş yılgınlığı, tükenmişlik, sefalet, zaruret ve barışa özlem gibi sebeplerle savaşmayı reddeden sıradan insanların sayıca ciddi miktarlarda olduğu aşikârdır. Ancak bu "bireysel retçiler" kendi aralarında birleşememiş, eli silahlı ve kendilerini öldürmekte tereddüt etmeyen otoriteye karşı pasifist bir alternatif oluşturamamışlardır. Şimdiye kadar neredeyse hiç çalışılmamış bu konu hakkında ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalar, zengin bir tarihsel anlatıya kapı aralayabilir.

NAZAN MAKSUDYAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Az çalışılmış bu konuda Erik J. Zürcher'in çalışmaları askerlerin savaş deneyimlerini ve firara yatkınlıklarını tarihyazımına katmak açısından önemlidir. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005.

2 "Importance of Gallipoli", *New York Times*, February 6, 1913: "...the Turkish people are in such a state of misery and destitution as a result of the war that they are completely indifferent as to the fate of Adrianople."

3 Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 2: 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 246.

4 Hilmi K. Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa: Siyasi Hayatı*, Ankara, 1954, s. 326

5 "Turks Many Miseries. Government Members Fear to Show Themselves – No Work. Little Food", *New York Times*, March 12, 1915: "... Discontent and a spirit of revolt are declared to be spreading in the army. ... These men, whose hearts were never in this war, which menaces their country with complete ruin and extermination, are said to be anxious to end the war so far as Turkey is concerned."

6 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul: Burçak Yayın, 1968. s. 222-224

7 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971-1972. s. 453.

8 Asım Bezirci, *Halkımızın Dilciyle Barış Şiirleri*, İstanbul: Evrensel, 1996, s. 142-4

9 Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "... vaziyet ve manzara-i umumiye"*. İstanbul: Millîyet Yayınları, 1971, s. 195

10 Fahrettin Altay, *10. Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları. s. 261.

11 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953, s. 350.

12 Şeref ettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991-92, s. 171-172.

13 Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu: "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi"*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, s. 154.

14 Çavdar, s. 195.

15 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Cem Yayınları, 1973. s. 25-26.

16 Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, c. 3, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998. s. 977.

17 "Turkey'sPosition Shaky", *New York Times*, February 28 1916: "...Turks are in a wretched position ...There is much misery owing to a great famine, and desertions are numerous."

18 "Socialists Bitter in Cry for Peace: Circular called 'Ilunger' is Widely Circulated in Germany to Incite Wage Earners", *New York Times*, September 7 1916.

19 "Importance of Gallipoli", *New York Times*, February 6, 1913.

20 Bezirci, s. 145-148.

21 "Turks Many Miseries: Government Members Fear to Show Themselves – No Work. Little Food", *New York Times*, March 12, 1915: "...The Turk's dislike of the war is primarily economic. The people's livelihood is gone, and they are starving..."

"Anti-German Riots in Constantinople", *New York Times*, May 13, 1915: "...Food prices in Constantinople have doubled and there is widespread misery among the poorerclasses."

22 "Importance of Gallipoli", *New York Times*, February 6, 1913.

23 "Turkish Women Revolt", *New York Times*, December 14, 1914: "..... extra-ordinary anti-war demonstration by Turkish women...".

24 "Riots in Constantinople", *New York Times*, October 11, 1915.

25 "Riots Reported in Turkey", *New York Times*, March 6, 1916.

26 Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı: 1918*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s. 57-8.

27 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940-1953, s. 1918-1983.

28 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919 – Temmuz 1921): Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 7-8.

29 *Peyam*, 19 Ağustos 1919, s. 2

30 1899 ve 1907'de, Lahey'de, uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümü ve silahlarımanın sınırlandırılması konularının tartışıldığı iki toplantı düzenlenmiştir.

31 Abdullah Djevdet, "Désarmement". *Les Temps Nouveaux Supplément Literaire*, no. 9, 24-30. 1899, s. 1

32 M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981, s. 173

33 Abdullah Cevdet, "Türkiye Nereye Gidiyorsun?", *Yeni İstanbul*, 6 Aralık 1918.

34 Abdullah Cevdet, "Bizim İçin Yeğâne Çıkar Yol", *İçtihad*, no. 129, 7.11.1918

35 Abdullah Cevdet, *İçtihad*, no. 131, 21.11.1918.

36 Abdullah Cevdet, "Yara ve Tuz", *İctihad*, no. 132, 28.11.1918.

37 Abdullah Cevdet, "Kara Güneş", *İçtihad*, no. 133, 5 Kanunievvel 1918, s. 2739-2840.

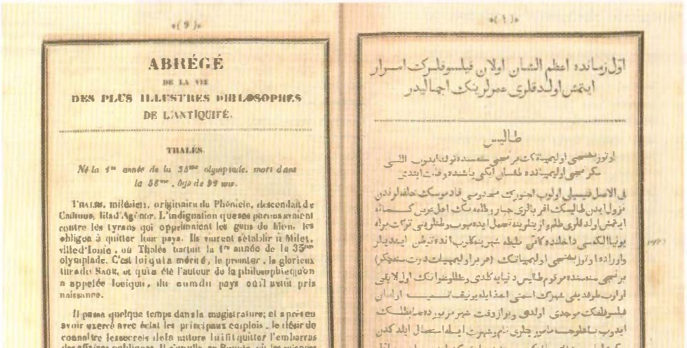
38 Asım Bezirci, *Şairlerimizin Dilciyle Barış*, İstanbul: Evrensel, 1999, s. 113-127.

39 Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri III*, İstanbul: Can Yayınları, 1984, s. 247-287.

İLK MATBU FELSEFE KİTABI VE KRİKOR KUMARYAN

MEHMET Ö. ALKAN

Kırım Savaşı sürerken, İzmir'de yayınlanan bir kitap sessiz sedasız bir şekilde hem Türkiye felsefe tarihine hem de kitap tarihine geçmiştir. Söz konusu kitap, Türkiye'de yayınlanan ilk matbu/basma felsefe kitabıdır. Kitap 1854 yılında, isminden anlaşıldığı kadarıyla bir Osmanlı Ermenisi olan Krikor Kumaryan tarafından, Fénelon'dan çevirilerek hazırlanmıştır. Eserin Fransızca ismi Abrégé de La Vie des Plus Illustres Philosophes de L'Antiquité, *Osmanlıca ismi ise* Evvel Zamanda Eazîm-üş-şân Olan Feylesofların İmrar Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmalidir *adını taşımaktadır.*

ABRÉGÉ
DE LA VIE
DES PLUS ILLUSTRES PHILOSOPHES
DE L'ANTIQUITÉ.

THALES.

Né la 1re année de la 35me olympiade, mort dans la 58me, âgé de 99 ans.

THALES, milésien, originaire du Phénicie, descendait de Cadmus. Il fut l'ennemi le plus déclaré des tyrans qui opprimaient les gens de Milet. Il les obligea à quitter leur pays. Ils furent établir à Milet, ville d'Ionie, où Thalès naquit la 1re année de la 35me olympiade. C'est lui qui a mérité, le premier, le glorieux titre de Sage, et qui a été l'auteur de la philosophie qu'on a appelée Ionique, du nom du pays où il prit naissance.

Il passa quelque temps dans la magistrature; et après avoir exercé avec éclat les principaux emplois, le désir de connaître les causes et les natures l'attira loin des embarras des affaires publiques. Il s'enfuit en Egypte, où les sciences florissaient pour lors: il employa plusieurs années à converser avec les prêtres qui étoient les docteurs du pays: il s'instruisit des mystères de leur religion, et s'appliqua particulièrement à la géométrie et à l'astronomie. Il ne s'attacha jamais à aucun métier, et bien loin de commercer comme il fait avec les prêtres égyptiens pendant son voyage, il ne dut qu'à ses expériences et à ses profondes méditations, les belles connaissances dont il a enrichi la philosophie.

Thalès avait l'esprit élevé, parlait peu, réfléchissait beaucoup: il négligeait son intérêt particulier, et était fort zélé pour celui de la république.

اول زمانده اعظم الشان اولان فيلسوفلرك اسرار
ابتهش اولدقلرى حمرلرينك اجمالدر

طالیس

Krikor Kumaryan tarafından çevirilen kitapta orijinal Fransızca metin ve Osmanlıca çeviri metin karşılıklı sayfalarda.

Kitapla ilgili görsel malzeme Mehmet Ö. Alkan'dan alınmıştır.

İLK FELSEFE ÇEVİRİLERİ VE FELSEFE DERGİLERİ

Türkiye'de ilk felsefe kitabının Münif Efendi'nin [sonra Paşa] hazırladığı *Muhaverat-ı Hikemiye* olduğu bilinirdi. *Muhaverat-ı Hikemiye* diyalog tarzı konuşmalardan oluşan ve Voltaire, Fénelon, Fontenelle gibi isimlerden çevirilerek hazırlanmış bir kitaptır. İlk telif felsefe eserinin ise Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* adlı eseri olduğu düşünülür.[1] İlk felsefe dergilerinin çıkması için ise II. Meşrutiyet dönemini beklemek gerekecektir. İçeriği itibariyle ilk felsefe dergisi 1912-1913 yıllarında Baha Tevfik tarafından ve *Felsefe Mecmuası* adıyla 10 sayı olarak yayınlanmıştır. Ondan önce, 1911 yılında Selanik'te *Yeni Felsefe Mecmuası* adıyla 17 sayı yayınlanan eser Türk milliyetçiliğini savunur ve sosyoloji ağırlıklıdır. Üçüncü felsefe dergisi, Bohor İsrael'in 1913'te çıkarmaya başladığı, ancak tek sayı yayınlanan *Ceride-i Felsefiye* adlı dergidir. İlk *Kapital* çevirisi girişimi bu dergide yayınlanmıştır.[2]

İLK MATBU FELSEFE ESERİ VE ÇEVİRMENİ

Bu kitap hakkında bir makale yayınlanmakla birlikte,[3] kitapta yer alan bilgilerin yeterince değerlendirildiği kanısında olmadığım için bu yazıyı kaleme aldım.[4] Eser bir çeviri. Çeviriyi yapan ve kitabı hazırlayan, Krikor Kumaryan adlı bir Osmanlı Ermenisidir. Krikor Kumaryan isminin Latin harflerle Fransızca yazımı, kitapta Cricor Chumarian olarak verilmiştir. Benim yaptığım bütün araştırmalara rağmen, bu isme dair Türkçe kaynaklarda bir bilgi kırıntısına dahi rastlayamadım. Protestanların İzmir'de

kurduğu "All Saint's" kilisesine bağlı cemaat üyelerinin gömüldüğü İzmir Buca Mezarlığı'nda Kumaryan adlı tek bir Ermeni'ye ait bir mezar var, ama ön ismi yazmıyor.[5] (Ermenice kaynaklara hâkim, bu konularda araştırmalar yapan veya bilgisi bulunan Vagarşag Seropyan, Püzant Akbaş ve Rober Haddeciyan'a danıştım. Ancak bu konudaki temel Ermenice biyografi ve bibliyografya kaynakları da taramalarına rağmen hiçbir bilgiye ulaşamadılar. Kendilerine emek ve ilgileri için teşekkür ederken, en azından bu yazının yayınlanmasından sonra bir bilgiye ulaşabilme umudumu koruduğumu ifade etmek isterim.)

KİTABIN İÇERİĞİ

İlginç bir şekilde, kitabın Fransızca aslı ile Osmanlıca çevirisi karşılıklı sayfalarda verilmiştir. Kitap sol yaprak Fransızca, sağ yaprak Osmanlıca olduğu için, Fransızca adı kitabın sol yaprağında *Abrégé de La Vie des Plus Illustres Philosophes de L'Antiquité*. Osmanlıca adı ise sağ yaprağında *Evvel Zamanda Eazim-üş-şân Olan Feylesofların İmrar Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmalidir* şeklinde verilmiştir.[6] Bu kitap, bildiğimiz kadarıyla ve elbette şimdilik, ilk basma/matbu felsefe eseri olarak nitelendirilebilir.

Kitapta 26 felsefecinin yaşamöyküleri vardır. Kitapta sırasıyla şu isimler yer almaktadır. (İlki Fransızca yazımı-ikincisi Osmanlıca okunuşu şeklinde verilmiştir): Thalés-Talis, Solon-Solon, Pittacus-Pitakus, Bias-Biyas, Périandre-Peryandires, Chilon-Şilon, Cléobule-Kleyobol, Epiménides-Epimenides, Anacharsis-Anhirsis, Pythagore-Fitagors, Héraclite-Heraklitis, Anaxagaras-Anaksgoras, Démocrite-Demokritis, Empédocles-Empidoklis, Socrate-Sokrat, Platon-Eflatun, Antisthéne-Antişinos, Aristipe-Aristib, Aristote-Aristotalis, Xénocrate-Eksinokrat, Diogéne-Diyocins, Cratés-Ekratis, Pirrhon-Birhun, Bion-Biyon, Epicure-Epikür, Zénon-Zinon.

Eser üzerindeki sayfa numaralarına bakılırsa, kitabın 205 sayfa olduğu düşünülebilir. Oysa eserde 8. sayfadan 205. sayfaya kadar, karşılıklı sayfalar aynı sayfa numarasını almıştır. Daha önce belirtildiği gibi eserin bir sayfası Fransızca, karşı sayfası Osmanlıca olduğu için girişteki ilk 7 ve ayrıca son tek sayfa da eklendiğinde, kitap toplam olarak 402 sayfaya ulaşmaktadır.

İlk kez 1854 yılında çevrilen kitabın sonraki yıllarda bir çevirisinin daha yapıldığını anlıyoruz. Eserin bu ikinci baskısı, *Meşâhir-i Kudema-yı Felâsifenin Mücmelen Tercüme-i Hâlleri* adıyla ve farklı çevirmenle Ahmet Mithat Efendi'nin matbaasında basılmıştır.[7]

ESER KİMDEN ÇEVRİLMİŞ?

Krikor Kumaryan, *Evvel Zamanda Eazîm-üş-şân Olan Feylesofların İmrar Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmalidir* adlı eserin çeviri olduğunu önsözde (Dibace'de) belirtmekle birlikte, kimden çevrildiğini belirtmemiştir. Mermutlu'nun bu konudaki tespiti doğrudur. Eser, kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde Batılı bir filozoftan, Fénelon'dan çeviridir. Zaten kitabın Fransızca adı olan *Abrégé de La Vie des Plus Illustres Philosophes de l'Antiquitéa* ile Fénelon'un kitabı aynı ismi taşımaktadır.[8] Bu sayfalarda fotoğrafını verdiğimiz Fénelon'un kitabının orijinal sayfaları ile İzmir'de basılan kitabın ismi ve içindekileri karşılaştırıldığında durum açıkça görülür. Ama burada not etmek gerekir ki, bu eser Fénelon'un eserinin orijinal dili olan Fransızcası ile birlikte basıldığına göre, bu demektir ki Fénelon'un bu eseri yalnızca çeviri olarak değil, orijinal dilinde de İzmir'de basılmıştır. Bu durum kitabı daha da ilginç hale getirmektedir.

Fénelon'un uzun adı, François de Salignac de la Mothe-Fénelon'dur. (6 Ağustos 1651-7 Ocak 1715), Fransız Roma Katolik ilahiyatçısı, şair ve yazar olarak tanınır. Katolik dünyası için öne çıkan yönü, kietizm (quietism) savunucusu olmasıdır. Quietism, Türkçeye dingincilik veya sekincilik olarak çevriliyor. Bir felsefe olarak quietism ise "akıl ve iradenin dünyevî olaylarla ilgilenmeyerek, yalnız Tanrı düşüncesine daldığı dinî bir mistisizm hali; kalp ve fikir rahatlığı" olarak tanımlanabilir.[9] Ancak Fénelon'un hem Batı'da hem de Osmanlı'da en çok tanınan eseri *Telemak*'tır (*Telemachus*).[10] İlk kez 1699'da yayınlanan bu eser Fransız monarşisine yönelik sert eleştirileri ile ünlüdür.

TÜRKİYE'DE İLK FÉNELON ÇEVİRİLERİ

Osmanlı'da Tanzimat döneminde Batı felsefesinden ilk çevrilen isimlerin başında Fénelon gelir. Onun *Hikâye-i Aristonous*[11] gibi eserlerinin yanı sıra, özellikle Fransız monarşisine yönelik sert eleştiriler yönelten *Telemak* [*Télémaque*] adlı eseri defalarca yayınlanmıştır. Bu eser *Cümel-i Hikemiye-i Telemak*,[12] *Tercüme-i Telemak*,[13] *Telemak "Küpiton Heykelinde"*,[14] *Telemak Tercümesi*[15] gibi adlarla olduğu gibi, Kara-

Kitabın içindekiler sayfası.

manlıca olarak *Sergüzeşt-i Telemak* adıyla da yayınlanmıştır.[16]

İZMİR'DE BİR MATBAA: IMPRIMERIE DAVERONI ET SOUGIOLLI

Kitabın hem ilk hem de son sayfasının altında matbaa olarak "Imprimerie Daveroni et Sougiolli" ismi vardır. (İkinci isim olan Sougiolli, bazı kaynaklarda Sucuoğlu olarak da geç-

François Fénelon'un (1651-1715) Joseph Vivien tarafından 1713 yılında yapılan portresi.

Alte Pinakothek, Münih.

mektedir.) Kitapta bu matbaanın adresi, "Rue Sultanié No 101 ISultaniye Caddesil No:101" olarak verilmiştir.

Bu matbaa hakkında da ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.[17] Bu matbaanın ismi, son zamanlarda yayınlanan bir Almanca kaynakta, 1856'da bir propaganda kitabının yayınlanmasıyla ilgili geçmekte ve Imprimerie C. Daveron et I. Sougiolli olarak yazılmaktadır. Matbaa adresi olarak Rue franque (Sultanié Giadessi) No:98 verilmiştir.[18] İtalyanca bir kaynakta ise bu matbaanın ismi "tipografia Daveroni e Sougiolli" olarak ve İzmir'de İtalyanca ve Türkçe (Osmanlıca) kitap basan bir matbaa şeklinde veriliyor. Gerçekten

Bu eser, Fénelon'un eserinin orijinal dili olan Fransızcası ile birlikte basıldığına göre, bu demektir ki Fénelon'un bu eseri yalnızca çeviri olarak değil, orijinal dilinde de İzmir'de basılmıştır. Bu durum kitabı daha da ilginç hale getirmektedir.

de matbaa Osmanlıca, Fransızca, İtalyanca ve Yunanca dillerinde basım yapabilmektedir. Özege kataloğunda bu matbaada iki dilli olarak -Fransızca ve Osmanlıca- basılan iki yayına rastladık. Bunlardan ilki *Fevâid-i Şarkiyye*,[19] diğeri ise *Türkçe ve Fransızca Mükâlemeler. Dialogues Turcs-Français* adlı eserdir.[20] Bu Osmanlıca eserlerin *Fevaydi-charqiyè*[21] ve *Dialogues turcs-français*[22] adlı Fransızca basımları da yapılmıştır.[23] Bu matbaada İtalyanca basılan eserler arasında Pio Mazzoni'nin 1858 yılında basılan *Sull'allopatia e l'omiopatia in Smirne : lettera prima / del dottor Mazzoni all'esimio cavaliere Richard Van Lennep console d'Olanda in Smirne* adlı eserini de zikretmek gerekir.[24] Bir başka eser, 1865'te basılan *A Propos Du Chilera* adlı eserdir.[25] Matbaada Yunanca kitaplar da basıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, 1866'da basılan *O alithinos filos tu christianu : ite epitomi ton anangheoteron praghmaton in' apolovsi o christianos tin eonion sotirian. / Sinthemeni para tu Patros Aloisiu apostolicu ierokiricos capucinu Efimeriu is tin Ecclisian tu Aghiu Policarpu tis Smirnis.*[26] Matbaanın 1905 yılında Daveroni Matbaası adıyla faaliyet gösterdiği tespit edilebilmektedir.[27]

"MÜŞAVİR PAŞA CENAPLARI"

Krikor Kumaryan hazırladığı eseri, hayranlık duyduğu ve çok değer verdiği anlaşılan Müşavir Paşa'ya kitabın başına uzun bir iltifat cümlesi yazarak adeta ithaf etmiştir. Eserin hemen başında, "Der-i Aliyye'de İzzetlü Efendim Müşâvir Paşa Cenaplarına..." hitabıyla şu uzun cümle yer almaktadır:

"İşbu tercüme kusurat ve hatayâtdan hâli değil ise de kitab-ı mezkûrda evvelâ ism-i âlilerini kıraat ettiklerinde hulk-i sehviyât ve zellâtını afv buyuracaklarını me'mûl ederim kitab-ı mezkûr nâm-ı âlileriyle müşerref ve müştehir olmasına müsaade buyurmuş oldukları şeref kalbimi mümteni-üt-ta'bir bir memnuniyetle lebrîz eder ki efkâr-ı ihtiramat-ı tâm ile müşerref olan pek mutî' ve hakir bendeniz olduğumu tesviye eder."

Ayrıca Dibace'de (önsözde) de şu ifade yer alır:

"İngiltere donanması kapudan-ı hünerveranından olup Devlet-i Aliyye-i ebedi-yy-üd-devam hizmetinde bulunan Müşâvir Paşa cenabları (Kapudan Islet) ISlade] ol esnada muvakkaten İzmir'de bulunup hâlen terceme etmiş olduğum kıtayı görüp devam etmemi ibram eyledi ve bu ahkare takviye-i kalp etmek için terceme-i mezkûru kendisine bi'ttakdim müşerref-i azime olmama ruhsat verdi..."

Kumaryan'ın Osmanlı'da bilinen adıyla Müşavir Paşa diye hitap ettiği kişi, Sir Adolphus Slade'dir.[28]

Sir Adolphus Slade (1802-1877) 1849'da resmen Osmanlı devlet hizmetine danışman olarak girmiş, tersane ve donanmada ıslahat yapılması konusunda çalışmalar yapmış bir İngiliz subayıdır. Resmen danışman (müşavir) olması nedeniyle o dönemde Müşavir Paşa olarak adlandırılmış ve bu isim Batılı kaynaklara da geçmiştir. Slade, müşavirlik görevini 1865 yılına kadar sürdürmüştür.[29] Krikor Kumaryan'ın, çok değer verdiği anlaşılan Slade ile onun danışmanlık görevine başladığı 1849 yılı sonrasında tanışmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Slade ilkin 1829, 1830 ve 1831 yıllarında İngiliz deniz subayı olarak Türkiye'ye gelmiş ve dönüşünde *Records of Travel in Turkey* adlı kitabını yayınlamıştır.[30] İkinci kitabını 1837'de, *Turkey, Greece and Malta* adıyla yayınlar.[31] Son kitabı, *Turkey and the Crimean War* adlı, Kırım Savaşı'nı konu alan eseridir.[32] Osmanlı deniz kuvvetlerinde amiral olarak görev yapan Slade'in Türkiye ile ilgili kitaplarından bazıları Türkçeye çevrilmiştir.[33]

ÂLİ PAŞA

Krikor Kumaryan'ın, hazırladığı kitaba yazdığı Dibace (önsöz) şu satırlarla bitiyor:

"...ol esnada İzmir eyâleti müşîri sadrazam-ı sabık devletlû übbühetlû Âli Paşa hazretleri tesvidimi gözden geçirmekle muvaceheli Efrenci ve Türki tab' ü intişarına ruhsat vermeye istihkar eylemedi." Bu cümlede adı geçen Âli Paşa, Islahat Fermanı'nın da hazırlanmasında önemli rolü olan, Tanzimat döneminin ünlü sadrazamlarından Mehmed Emin Âli Paşa'dır (1815-1871). Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanat dönemlerinde toplam beş kez sadrazamlık, sekiz kez de hariciye nazırlığı yapmıştır.

Yukarıdaki ifadeden anladığımız kadarıyla, Krikor Kumaryan hazırladığı eseri Âli Paşa'ya göstermiş ve Âli Paşa iki dilli/taraflı olarak yayınlanmasına itiraz etmemiştir. Yine bu ifadeden, Fénelon'dan çevrilen bu kitabın 1853 yılında hazırlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Âli Paşa, 17 Ocak 1853 (6 Rebiulâhir 1269) tarihinde İzmir valiliğine tayin olunmuştur.[34] Krikor Kumaryan ile Âli Paşa'nın tanışıklıkları da çok büyük bir olasılıkla, Âli Paşa'nın yaklaşık altı ay süren İzmir valiliği sırasında olmalıdır.

SONUÇ YERİNE...

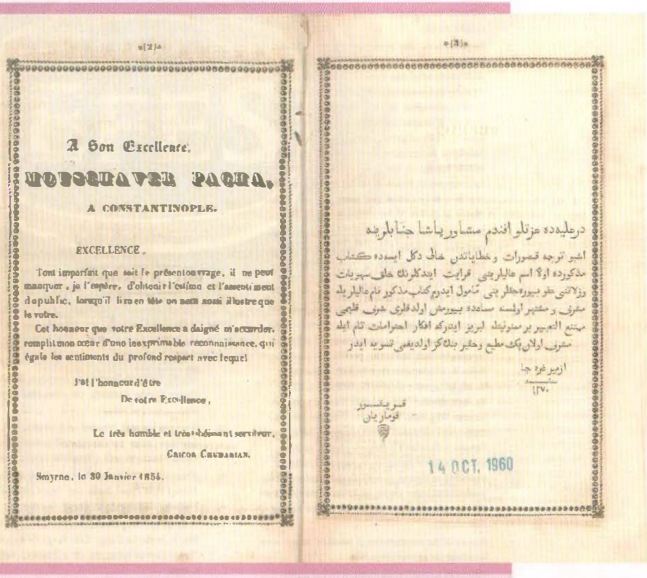
Sonuç olarak Krikor Kumaryan'ın Fénelon'dan çevirdiği bu eser birçok bakımdan Türkiye tarihinde bir "ilk" olmuştur. Türkiye'de ilk matbu felsefe kitabı, Batı felsefesinden ilk tam çeviri, ilk felsefe tarihi kitabı gibi nitelikler bunlar arasında sayılabilir. İkinci olarak bu eser, karşılıklı sayfalarda iki dilde yayınlanması sebebiyle de kitap tarihi açısından bir "ilk" olmuştur.

Ancak kitabı çeviren Krikor Kumaryan hakkında bir bilgi kırıntısının bile olmaması büyük bir eksikliktir. Umut ederiz ki bu yazının yayınlanmasından sonra, bu meçhul şahsiyet hakkında bilgi sahibi olma şansımız artar.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

Der-i Aliyye'de İzzetlû Efendim Müşâvir Paşa Cenaplarına

İşbu tercüme kusurat ve hatayâtdan hâli değil ise de kitab-ı mezkûrda evvelâ ism-i âlilerini kıraat ettiklerinde hulk-i sehviyât ve zellâtını afv buyuracaklarını me'mûl ederim kitab-ı mezkûr nâm-ı âlileriyle müşerref ve müştehir olmasına müsaade buyurmuş oldukları şeref kalbimi mümteni-üt-ta'bir bir memnuniyetle lebriz eder ki efkâr-ı ihtiramat-ı tâm ile müşerref olan pek mutî' ve hakir bendeniz olduğumu tesviye eder
İzmir, gurre-i CA
Sene 1270
Krikor Kumaryan

A Son Excellence.

MOUCHAVER PACHA,

A CONSTANTINOPLE.

EXCELLENCE,

Tout important que soit le présent ouvrage, il ne peut manquer, je l'espère, d'obtenir l'estime et l'assentiment dupublic, lorsqu'il lira en tête on nom aussi illustre que le votre.

Cet honneur que votre Excellence a daigné m'accorder, remplit mon coeur d'une inexprimable reconnaissance, qui égale les sentiments du profond respect avec lequel

J'ai l'honneur d'être

De votre Excellence,

Le très humble et très-dévoué serviteur,

Carob Cavmarian.

Smyrne, le 30 Janvier 1854.

درعلیه ده وزیر افندم مشاور پاشا جنابلرینه

اشبو ترجمه قصورات وخطیاتدن خالی دکل ایسه ده مکتسب مذکوره اولا اسم عالیلرینی قرائت ایدکلرنده خالی سهویات وزلاتی عفو بیوروجقلرینی تأمل ایدرم کتاب مذکور نام عالیلریله مشرف ومفتخر اولمسه مسعاده بیورمش اولدقلری جوف فیاضی مشتمل التحریر بر منونیتله لبریز ایدرکه افکار احترامات تام ایله مشرف اولان یک مطیع وحقیر بنده کز اولدیغمی تسویه ایدر

ازمیرغره جا

1270

قسر یانسیز

قومار یان

14 OCT. 1960

Dibâce

Şevketlû Padişah-ı âlempenah efendimiz Sultan Abdülmecid Han Hazretlerinin envâ-ı ulûm ve sanayii memâlik-i mahrûse-i şahânesinde teksir ve teşrifine efkâr ve arzû-yi mahsusası olduğu ve ahalisinin saadetini temin etmeye en müessir çarelere bezl-i himmet-i malâ nihâye-i şahâne eylemekden hâli olmadığı âmmeye malum olduğuna mebni ibret-i fazilet olan eski zaman feylesoflarının icmâlen tarihini lisan-ı letâfet-şan-ı Türki'ye tercüme ederek azametlû ma'deletlû Padişahımızın maksudat ve arzusuna ala-kader-il-imkân hizmet etmek ve ahali-i memâlik-i mahruseye dahi nâfi olmak murad ettim lâkin kıbâi eshel olmadığından bir kısm-ı sağiresini terceme ettikten sonra fütur bu abd-i acize galip gelmeye mübaşeret ediyor iken bir fırsat-ı nâfia teskin olmuş olan gayretimi teşvik eyledi İngiltere donanması kapudan-ı hünerverânından olup Devlet-i Aliyye-i ebedi-yy-üd-devam hizmetinde bulunan Müşâvir Paşa cenabları (Kapudan Islet) [Sladel] ol esnada muvakkaten İzmir'de bulunup hâlen terceme etmiş olduğum kitayı görüp devam etmemi ibram eyledi ve bu ahkare takviye-i kalp etmek için terceme-i mezkûru kendisine bi'ttakdim müşerref-i azime olmama ruhsat verdi bu nevi bir kıbal için kendi adem-i iktidarımı râna tanımış isem de bu hayırhah teşvik nişanından emniyetim takviye olub karıncaya ki anda müdavemet-i adem-i iktidarı mükemmeldir mütabaat etmeyi tasmim ettim imdi kitabıma bi-t-tenezzül nazar edenler bizden heman iki bin beş yüz sene evvel hayatda bulunmuş olan insanların ahlâkını halka i'râf etmekle müfid olmaya niyetlendirmış olan maksuduma nazaran terceme-i mezkûrda meşhudları olabilecek na-kemâliyeti afv buyuracaklarını me'mûl etmeye cesaret ederim *ol esnada İzmir eyâleti müşîri sadrazam-ı sabık devletlû übbühetlû Âli Paşa hazretleri tesvidimi gözden geçirmekle muvaceheli Efrenci ve Türki tab' ü intişarına ruhsat vermeye istihkar eylemedi*

Kumaryan'ın, kitabı Müşavir Paşa'ya ithaf ettiğini belirttiği sayfalar.

DİPNOTLAR

* Bendeki kitabın içinde "Haig Garinian" (veya Garine) adıoabirdamgavar. Kitaplıkuluçsinin kütüphanesine 6 Mayıs 1940'ta girmiş olmalı. Yine aynı kişi, muhtemelen 14 Ekim 1960'ta bu eserin kütüphanesindençıkarılmış ve satmış. İlk sayfada (EX LIBRIS HAIG GARINIAN) damgası var. Ayrıca cilt kâğıdında Osmanlıca harflerle yazılmış "Nikolaşi Evangelinou" ismi okunuyor

1 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992) s. 68 ve Arslan Kaynardağ, "Türkiye'de Felsefenin Evrimi" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 3 s. 762-763.

2 Osmanlı döneminde yayınlanan üç felsefe dergisinin ayrı ayrı değerlendirmesi için bkz. Mehmet Ö. Alkan: "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: *Felsefe Mecmuası*", *Tarih ve Toplum*, no: 66 (Haziran 1989) s. 49-56. Mehmet Ö. Alkan; "Bilinmeyen Bir Felsefe Dergisi: *Ceride-i Felsefiye* ve Bir Yahudi Sosyalisti: Bohor Israel", *Tarih ve Toplum*, no: 77 (Mayıs 1990) s. 50 56 ve Mehmet Ö. Alkan: "Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyet'te Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi. Yeni Hayat ve *Yeni Felsefe Mecmuası*", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*. (İstanbul: İstanbul Barosu Yayını, 1992) s. 377-407. Ayrıca bkz. Mehmet Ö. Alkan; "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", *Tarih ve Toplum*, no: 52 (Nisan 1988) s. 41-49 ve Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Doğa Felsefesi ya da Subhi Edhem Üzerine Notlar", *Felsefe Dergisi*, no: 29 (Mart 1981) s. 50-58.

3 Bu yazıya konu olan eseri 2000 yılında, o zaman İmbat Kitabevi'ni henüz İstanbul'daaçmamış olan İzmirli sahaf Nail Esmer'den satın almışım. O sıralar çok istememe rağmen bu kitapla ilgili birşeyyazamadım. Zira kısa süre sonra, Ağustos 2000'de, Wisconsin Üniversitesi'nde ders vermek üzere Amerika'ya gittim. Dönüşümde bir yazı hazırlığına başlamışken, buktaphakkında bir kısa makale yayınlandı. Bkz. Bedri Mevsimulu: "Türkçe'de Yayımlanmış İlk Felsefe Eseri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 2, sayı 2 (2000-2001) s. 41-52.

4 Araştırmam sırasında bu kitabı zikreden iki eserе rastladım. İlki Saliha Paker; "Turkish Tradition" in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, (Edited: Mona Baker, Assisted: Kirsten Malmkjaer) (London and New York: Routledge, 2001) s. 571-582, özellikle s. 577. Paker bu eseri Fransızca adını vererek, Türkçedeki ilk Grek felsefe tarihi kitabı olarak nitelemiştir. Fransızcadan çeviri olduğunu belirtmekle birlikte kimden çevrildiğini yazmamıştır. Paker bu bilgileriyazarkenkaynak vermemekte, bu bilgiyi nereden aldığını da belirtmemektedir. Bu eseri zikreden ikinci kaynak olan bkz. Johann Strauss; Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries)? Middle Eastern Literatures Volume 6, Number 1 (1 January 2003) s. 39-76 Strauss, s. 48 ve dipnot/84'te yalnızca kitaba atıf yapmakta ve kitabın 26 anlık Grek filozofunun kısa yaşamöyküsünden oluşan ve Kritkor Kumaryan'a ait telifbirteser olduğunu zannetmek gibi bir hataya düşmektedir.

5 History of the communities of 'boudjah": http://www.levantine.plus.com/histori.htm

6 Mermutlu kitabın ismini verirken birkaç küçük hatayapmıştır, Kitabinismi*Evvel Zamanda Eazim-üş-şân Olan Feylesofların İmrar-ı Etmiş Oldukları Ömürlerinin Temalidir*şeklindedir. Oya Mermutlu bu ismi makale içinde "Evvel zamanda" yerine "Evvel Zaman İçinde" şeklinde vermiştir. Ayrıca hem özette hem de içeride "Eazim-üş-şân" kelimesini "azamü'ş-şan", "Teylesof" kelimesini de "Filozof" şeklinde vermiştir, Künyenin özege'den alınması bu hataya yol açmışolmalı. Özege Kataloğu'nda bir yazım hatasısonucu künye aynen şöyle verilmektedir: Evvel Zamanda Âzam Üş-Şan Olan Filosofların İmrar Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmâlidir. Krikor Kumaryan, İzmir, Daveroni ve Sugyoli Matbaası 1270(1854), 2 ebÇiff s 20Xi4 17,5Xin,5 Türkçe – Fransızca M. Seyfettin Özege; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, cilt 1 (İstanbul, Filiz Yayınevi Matbaası, 1971)s. 377) Sun olarak, Mermutlu Osmanlıca metinde; Fransızca metindeki gibi paragraf ve noktalama işaretlerinin olmadığını belirtmektedir. Oysa o dönemde paragraf ve noktalama işaretlerinin henüzkullanılmadığını bir not olarak kaydetmek isterіz

7 İFrançois de Salignac de la Mothel Fénelon'dan K. Şükrü Yanyalı *Meşâhir-i Kudema-yı Felâsifenin Mücmelen Tercüme-i Hâlleri*. (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası 1293 (hicrî) 1876 (miladî), 80. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, cilt 3 (İstanbul: 1975) s. 1119.

8 Bu eser Batı'da çeşitli defalar yayınlanmıştır. Biri için bkz. François de Salignac de la Mothe-Fénelon: *Abrégé de la vie des plus illustres Philosophes de l' Antiquité* (Thalès - Solon - Chilon - Anacharsis - Pythagore - Anaxagoras - Empédocles - Socrate -Platon - Aristote - Esope le Phrygien).Bruxelles, erdans lesprincipales villes de l'Etrar ger, chez tous les Libraires, 1843 - Panthéon classique et litteraire, 136 s.

9 Cemil Sena; *Filozoflar Ansiklopedisi*, cilt: 2 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975) s. 112-114

10 François de Salignac de la Mothe-Fénelon: Les Aventures de Telemaque fils d'Ulysse,avecdes notes et 25 figures en taille douce. A Paris, chez Antcelle, 1792. 2 volumes veya (François de SALIGNAC de La MOTHE) ... Aventures (Les) de Télémaque, fils d'Ulysse / Par feu messire François de Salignac de La Mothe Fénelon, précepeur de Messeigneurs les Enfans de France, et depuis Archevêque de Cambrai, etc. - Nouvelle éditiun, augmentée et corrigée sur le manuscrit original de l'auteur.; avec des notes et des remarques pour l'intelligence de la mythologie et de ce poème. Avec figures. - Paris- Amable Costes, libraire, 12 rue de Seine, 1818. in 12, XXXII-448 s.

11 İFrançois de Salignac de la Mothe] Fénelon'da Reşad (İlya Efendi hafidi Faik Reşad) (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1306 (1888)) Asır Kütübhanesi Sahibi Kirkor, 39 sayfa. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, cilt 2 (İstanbul; 1972) s. 564.

12 [*Télémaque*]: Çeviren: Yusuf Kamil Paşa(İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1307 (1890) Kitabhane-i Ebüzziya, Adet: 18, 64 s. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. cilt 1 (İstanbul; Fatih Yayınevi Matbaası, 1971) s. 218.

13 [François deSalignac de la Mothel Fenelon'danYusuf Kamil Paşa, (İstanbul: 1275 (1859)) 3 1 1 5 s.

İstanbul 1279 (1862) Tabihane-i Âmire, 2+276, 2. baskı -İstanbul 1279 (1862) Tasvir-i Efkâr Matbaası, 16+318,

-İstanbul 1283 (1867) Matbaa-iÂmire, 16+318,

4. baskı -İstanbul 1286 (1869) Tasvir-i Efkâr Matbaası, 16+318,

-İstanbul 1287 (1870) Mekteb-iSanayiMatbaası, 276,

-3. baskı İstanbul 1294(1877) ŞeyhYahyaEfendi Matbaası, 16+318,

-1299 (1882) Ahter Matbaası, 16+318

-İstanbul Hacı Hüseyin Efendi'nin Matbaası. 16+318.

Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, cilt 4 (İstanbul: 1977) s. 1827.

14 (Çeviren: Nalyan). İstanbul 1288 (1871) 14. Bkz. M. Seyfettin Özege; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. cilt 4 (İstanbul: 1977) s. 1790.

15 İFrançois de Salignac de la Mothel Fenelon'dan, Ahmed Vefik Paşa). Bursa 1293 (hicrî) 1880 (miladî) Matbaa-i Hüdavendigâr, 104+78,

-3. baskı İstanbul, Civelekyan Matbaası, 1302(1885). Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. cilt 4 (İstanbul: 1977) s. 1790.

16 *Ser-Güzeşt-i Telemak*: Fénelon, François de la Mothe, (Çeviren: Pavlos I. Misailidis). İstanbul (Der Aliye) 1887 (miladi) Tupois A. Maksûri, (2. Cüz), 75+147+1. 1. cüz aynıdla.ancak Margaritis matbaasında basılmışır 74. sayfada 2. cüzün kapağı bulunmaktadır. Toplam; 4+5+148 sayfa. (KAMA, 78).

Ser-Güzeşt-i Telemak: Fénelon, François de la Mothe, (Çeviren: Pavlos I. Misailidis). İstanbul (Der Aliye) 1887 (miladi) Tupois I. Margaritis, (1. Cüz), 4+5+73. İkicüz halinde devam eden sayfa numaralarıyla yayımlanmış 2. cüz aynı adla, ancak Maksuris matbaasında basılmıştır (KAMA, 78). 4 sayfası Yunan alfabesinin büyük harfleriyle, 5 sayfası ise küçük harfleriyle numaralandırılmış. Fransızcadan çeviri için bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika, Additions* (1584-1900) Bibliographie analytique, (Athènes: Centre d'Etudes d'Asie Mineure, 1987) Milli KütüphaneAraşHarfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu CD.

17 İzmir'de matbaacılık ve İmprimerie Daveroni et Sougiolli'(Sucuoğlu)matbaası iledigâlikisa bir değinı için Erkan Serçe: "İzmir'de Matbaacılık Sektörünün Kuruluşu" İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Haber No: 20 (Haziran 2007) s. 16-17.

18 Oliver Jens Schmitt; Levantiner. *Lebenswelten und Identitäten einerethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im "langen 19. Jahrhundert"* (München: Oldenbourg,2005) s. 434 dipnot 127.

19 Nasrîllh : Münsin el-i Mâluf; Fevâid-i Şarkıyye: (İzmir: Imprimerie Daveroni et Sougiolli, 1271 (1854) 124sayfa). Bkz. M. Seyfettin Özege; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. cilt 1 (İstanbul: Filiz Yayınevi Matbaası, 1971) s. 404.

20 *Türkçe ve Fransızca Muhtelemeler. Dialogues Turco-Français*: Bigular, M. - Maluf, N., (İzmir: Daveroni ve Sougiolli Matbaası, 1854) 88+4.0 sayfa. Bkz. M. Seyfettin Özege; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. cilt 4 (İstanbul: 1977) s. 1911.

21 Fevaydi chiarâlyè. ou Abregé de grammaire orientale, turque, arabe et persane, expliquée en langue turque, par Nassil Malloul, (Smyrne: Impr. de Daveroni, 1854)in-8, 124p.

22 Avec Viguier, Pierre François (lazariste.i.e P.) Dialoguesturcs-français. par M. Viguier, misen caractères orientaux, augmentés de cinq dialogues français-turcs, de neuf anecdotes amusantes, d'un recueil de lettres turques-françaises, et précedés d'unprécisde grammaire, parN. Malloul ... [Texte imprimé] Smyrne ,impr. de Daveroni et Sougiolli, 1854 In-8, oblong, LXXVIII-140 p.

23 Bu eserler ayrı bir kitap şeklinde değil de, felsefe kitabı gibi, iki dilli olarak basılmış olabilir.

24 Mazzoni, Pio, Sull'allopatia e l'omiopatia in Smirne; lettera prima/del duttor Mazzuni all'esimio cavaliere Richard Van Lennep console d'Olanda in Smirne (Smirne : Daveroni e Sougiolli, 1858) -12 p. 22cm bkz. http://www.giulianoveweb.it/Storici_6_scrittori_giulesi/2000/Scritti%20sciencitifici%20di%20Pio%20 Mazzoni.htm ve http://opac.lzs.it/easyweb/w2031/ index.php?opac=w2031.6

25 CRICCA A; A Propos Du Chlera, Smyrne, Juillet 1865. (Smirne: Daveroni E Sugioli, 1865)

26 O alithinos filos tu christianu - ite epitomi ton anangheoteron praghmaton in' apulovsi o christianos tis ton eonion sotirian, / Sinthemeni para tu Patros Aloisiuapostolicu terokiricos capucinu Efimeriu is tin Ecclisan tu Aghiu Polikarpu tis Smirnis (Aloysius, capuchin priest.) (En Smirni: Ek tis Tipografias Daverom ke Sugiulli, 1866) χχ α <553-1Α. σ . ,; 16 εικ.

27 Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü; *İzmir*. 1905 (Sadeleştirerek yayına hazırlayan Erkan Serçe, İzmir) s. 105. Bu eser Cevat Sami ve Hüsnü tarafından hazırlanan *1321 sene-i maliyesine mahsus Mevsûl-i İstihsaladı* yapıtın sadeleştirilmişhalidir. (İzmir: Keşişyan Matbaası, 1323)

28 "Slade on Turkey" Bernard Lewis; *Islam in History Ideas, People, and Events in the Middle East*, New Edition, revised and expanded (Open Court Publishing Company, 2001) 31-32 ve özellikle s. 67 vd.

29 Hakkında bilgi için bkz. Bernard Lewis: *Islam in History Ideas, People, and Events in the Middle East*. New Edition, revised and expanded (Open Court Publishing Company, 2001) s. 31-33 ve Besim Özcan. "Osmanlı Bahriyesinde Bir İngiliz Müşâvir: Sir Adolphus Slade (1804-1877)". *Askeri Tarih Bülteni*. cilt 22, sayı 43, (Ağustos 1997) s. 25-47 ve "Amiral Sir Adolphus Slade'in Türkiye İntibaları; İngiliz Gözüyle Türkler", *Tarih ve Medeniyet*, sayı 60, s. 46 52, Mart 1999

30 Adolphus Slade Recordsof Travel inTurkey, *Greece, etc. And ob a Cruize in the BlackSea with Capitan Pasha in the Years 1829 , 1830 and 1831* (London:1832) 2 cilt ikinci baskısı 1854 yılında yapılmıştır. Adolphus Slade, Admiral of the Turkish Fleet. Slade's Travels in Turkey, Turkey and the Turks, and a Cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha. A record of Travel. (New York: William Taylor & Co., 1854)

31 Adolphus Slade; *Turkey, Greece and Malta* (London: 1837) 2 cilt.

32 Adolphus Slade; *Turkey and the Crimean War* (London: 1857)

33 Bunlardan biri Genelkurmay tarafından çevirtilmiştir; Adolphus Slade, *Sir Adolphus Slade'in (Müşâvir Paşa) Türkiye Seyahatnâmesi ve Türk Donanmasıile Yaptığı "Karadeniz" Seferi*. (Çev. Ali Rıza Seyfioğlu), Genelkurmay IK. SubeYayınları, (Istanbul: Askeri Deniz Matbaası, 1945) Ayrıca bkz. Adolphus Slade, *Kapdan Paşa*, (çev. Osman Öndeş) (Istanbul, Boğaziçi Yayınları, 1973)

34 İbnülemin Mahmud Kemal İnal; *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*(1. Cüz)(Istanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969) s. 9.

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

JÖN TÜRKLERDE DEVRİM ALGISI

"BARIŞÇIL DEVRİM"

ÖZGÜR ADADAĞ

Jön Türk grubu içinde birçok konuda olduğu gibi devrimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda da farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşler içinde önemli bir yere sahip olan şiddetten olabildiğince uzak kalma eğilimi kendisini barışçıl devrim tabirinde gösterir. Aslında devrim kavramı tüm muhalif söyleme hâkimdir, ancak kavram anı, radikal ve şiddet içeren değişim anlamında kabul edilmez. Devrim, düzen perspektifinden değerlendirilir, yani istenilen siyasal değişimin sınırlarını, toplumsal düzeni ve değerleri koruma isteği belirler.

Jön Türk örgütlenmesi içinde önemli görevlerde bulunmuş Doktor Nâzım, II. Meşrutiyet ilan edildikten bir süre sonra Fransızlara hitaben yaptığı konuşmada şu sözleri söyler: "Beyler, siz Fransızlara açıklamak zorunda olduğumuz şu ki; bizim *barışçıl devrimimiz*, bizim olduğundan daha çok sizin eserinizdir. Bu fikri bize siz verdiniz, yöntem ve araçlarını sizde öğrendik."[1] Bu sözlerle de ifade edildiği gibi, Osmanlı muhalifleri Fransız devriminden etkilenmiş olduklarını birçok vesile ile belirtirler. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Fransız devrimi ile kendi muhalif kimlikleri arasında paralellik kurarak hem 1789'u sahiplenirler, hem de kendi devrimlerini 1789'un devamı olarak sunarlar. Ancak her ne kadar 1908 devrimi 1789 Fransız devriminin devamında konumlandırılmaya çalışılsa da, bu tam anlamıyla amaçlanan durum değildir. Osmanlı muhalifleri kendi ülkelerinde gerçekleştirmeyi amaçladıkları devrimin 1789'dan farklılaşmasını da isterler. Yukarıdaki alıntıda yer alan "barışçıl devrim" ifadesi bu farklılaşma isteğini yansıtır niteliktedir. Bu ifade ayrıca, son dönem Osmanlı muhaliflerinin devrim kavramından ne anladıkları konusunda da ipuçları verir.

Bu konuda yapacağımız açıklamalar öncesinde bazı hatırlatmalar yapmakta fayda var: Jön Türk olarak adlandırdığımız muhalif grup türdeş bir yapıya sahip değildir. Bu muhalif grup farklı etnik ve dinsel kökenlere, farklı dünya görüşlerine sahip kişilerden oluşur. Muhaliflerin üzerinde uzlaştığı temel konu, II. Abdülhamid tarafından 1878 yılı başında askıya alınmış anayasanın tekrar uygulamaya konmasını ve fiilen tatil edilmiş parlamentonun tekrar açılmasını sağlamaktır. Bu amacın nasıl gerçekleştirileceği konusunda ise farklı yaklaşımlara sahiptirler. Nitekim yurtdışında bulunan muhalifler ortak bir tavır belirlemek amacıyla şubat 1902 ve aralık 1907'de Paris'te iki kongre düzenlemişler, ama istenilen amaca tam anlamıyla ulaşamamışlardır. Dolayısıyla, Jön Türkler denildiğinde her açıdan bütünlük arz eden bir grubun anlaşılmaması gerektiğini, bazı konuları incelerken Jön Türkler içindeki farklı gruplardan hareketle farklı sonuçlara ulaşılabileceğini hatırlatalım. Bizim bu yazı çerçevesinde fikirlerini inceleyeceğimiz grubun ise Ahmed Rıza'nın öncüsü olduğu grup, yapacağımız alıntıların büyük çoğunluğunun da Ahmed Rıza'nın kurucusu olduğu *Meşveret* dergisinin, aralık 1895'ten ağustos 1908'e kadar Fransızca olarak 202 sayı yayınlanan *Mechveret* ekinden olduğunu belirtelim.

Nâzım Bey'den yaptığımız alıntıda geçen barışçıl devrim tabiri özellikle 1908 devrimi öncesinde sıkça kullanılır. Bu tabire, istenilen düzen değişikliğinin tam olarak ne olduğunu, yani içeriğini ya da nasıl gerçekleşeceğini, yani yöntemini açıklamak amacıyla başvurulur. Dolayısıyla, barışçıl devrim ifadesinden yararlanarak devrim kavramının Osmanlı muhalifleri tarafından nasıl algılandığını bazı başlıklar altında inceleyebiliriz.

Belirtilebilecek ilk konu, devrimin şiddet içermemesi gerektiğine yapılan vurgudur. Halkın nasıl hareket etmesi gerektiği üzerine yazılan 1899

SUPPLÉMENT FRANÇAIS

MECHVERET

Organe de la Jeune Turquie

10 CENTIMES

SOMMAIRE

EMPEREUR ET SULTAN

Ahmed Rıza'nın Paris'te Fransızca olarak çıkardığı *Mechveret*'in 15 Temmuz 1898 tarihli nüshası.

www.ethesis.net

tarihli bir yazıda, siyasal değişimi şiddetten kaçınarak gerçekleştirme amacı şu şekilde ifade edilir: "Apaçık ortada ki, halkı herhangi bir kanlı ayaklanmaya itmek istemiyoruz; sadece, halkın hep beraber ve canlı bir şekilde hoşnutsuzluğunu ve insanlığa zulm olan bu halin durmasına şahit olma tutkusunu göstermesini istiyoruz."[2] Benzer bir fikir, 1908 devrimi gerçekleştikten hemen sonra yayınlanan bir yazıda, bu defa düzeni bozmayan ve şiddet içermeyen bir devrim yapmış olmanın mutluluğuyla dile getirilir: "Baş döndürücü bir hızla, sarsıntı olmaksızın, kan dökülmeksizin, sonuçları mükemmel olan bir devrim yaptık. Niçin? Çünkü devrimcilerin tüm eylemleri mutlak bir akl-ı selim, adalet ve samimiyet içinde belirlenmiştir." Aynı yazıda anayasanın yürürlüğe girmesinin yarattığı olumlu ortam anlatıldıktan sonra, gerçekleşmiş olan devrimin

farklılığına vurgu yapılır: "Osmanlı halkı, barışçıl devrimler silsilesinde tek olan bu sihirli tabloya, unutulmaz gösteriye bakarak kendisine soruyor: 'Bu hayal mi, yoksa hakikat mi?'"[3]

Barışçıl devrim ifadesinden hareketle değinilebilecek ikinci nokta, devrimin toplumsal düzeni bozmaması gerektiğine inançtır. Bu çerçevede devrim kavramına ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılır. Bu ihtiyatlı yaklaşımı, 27 ve 29 Aralık 1907 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilen Osmanlı Muhalif Partileri Kongresi'nin kapanış konuşmalarından birini yapan Ahmed Rıza'nın sözlerinde görmek-

teyiz: "Şiirsel düşüncelerin olduğu ve vatan aşkıyla dolu ateşli konuşmalar duydunuz. Şair ruhlu olmayan ve hayal kurmayan bir gençlik, devrimci olmayan bir gençlik elbette dinç bir gençlik değildir. Fakat, dengeyi korumak için bu coşkun gençliğin yanında biraz daha sakin, biraz daha yapıcı vatanseverlerin olması belki faydalı olur."[4] Bu yazıda ılımlı kişilerin varlığına ihtiyaç olduğu üzerinde durulurken, bu kişilerin izlemesi gereken yol daha önce yazılmış bir makalede belirtilmektedir: "Bir vatansever, sadece elebaşı olduğu çılgınca eylemlerden değil, aynı zamanda yığınların tutkularını kışkırtabilecek ve toplumun hayati işlevlerini felce uğratabilecek tedbirsiz sözlerden de sorumlu olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır."[5]

1908 devrimi öncesi aşırılığa kaçmamak ve toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmek gerektiğine yapılan bu vurgu, devriminin hemen ertesinde Fransızlarla birlikte yapılan kutlama toplantısında gene ön plandadır: "Görevimiz daha bitmedi. Sizler daha uzun süre bizim destekçimiz ve yargıcımız olacaksınız. Şimdiye dek halkı ayaklandırmak için çalıştık. Onu sadece despot rejimi alaşağı etmek için kışkırttık, fakat gene de onda isyan ruhunu besledik. Şimdi görevimiz sakinliği, ılımlılığı önermek ve ilerlemenin hiçbir zaman onsuz olamayacağı düzeni sağlamaktır."[6] Bu alıntılarda da görüldüğü gibi, muhaliflere göre toplum adil olmayan yönetime karşı isyana teşvik edilmelidir, bu yönetim devrilmelidir, ama tüm bunlar belirli sınırlar içinde, aşırılığa kaçmadan, toplumsal düzeni sarsmayacak şekilde ve toplumsal sorumluluk bilinciyle gerçekleştirilmelidir.

Bu yaklaşımla bağlantılı olarak devrim kavramının nasıl algılandığı konusunda belirtilebilecek üçüncü nokta ise devrime, gerçekleştikten hemen sonra bir son verme isteğidir. Devrim sürecine son verme amacı devrimin istenmeyen sonuçlara yol açmasını engelleme, yani onu kontrol etme isteğini yansıtmaktadır. 1908 devriminin hemen ertesinde yazılmış bir yazı bu amacı gösterir: "Barışçıl devrimimiz başarıyla taçlandı. Osmanlı halkı anayasal haklarını tekrar kazandı... Bu Anayasayı korumak için artık devrime ihtiyacımız yok, aksine, ihtiyacımız olan soğukkanlılık, sakinlik ve her şeyden önemlisi taleplerimizde ılımlı olmaktır."[7] Bu çerçevede devrim, kısa vadede yıktığının yerine yenisini kurabildiği oranda başarılı olarak kabul edilir. Kendi deyimleriyle: "Sadece, yeri daha iyi bir şekilde doldurulabilecek olan yıkılmalıdır."[8] Diğer taraftan, devrimden sonra kurulacak yeni yapı ise geçmişin değerlerini yerle bir etmemeli, geleneklerle uyum içinde olmalıdır. Örneğin, "geleneklere ve ülkenin var olan kanunlarına dayanan, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve vatandaşların huzurunu garanti altına alacak genel reformlar dışında selamet görmüyoruz,"[9] ifadesi birçok yerde tekrar edilir.

"Apaçık ortada ki, halkı herhangi bir kanlı ayaklanmaya itmek istemiyoruz; sadece, halkın hep beraber ve canlı bir şekilde hoşnutsuzluğunu ve insanlığa zulm olan bu halin durmasına şahit olma tutkusunu göstermesini istiyoruz."

Ahmed Rıza

muallimnurikutuphanesi.com

Bu fikirlerden hareketle, Osmanlı muhaliflerinin devrim fikrine pragmatik ve işlevsel bir anlam yüklediğini söyleyebiliriz. İşlevini yerine getirdiği andan itibaren devrime ihtiyaç yoktur. Devrim, reformlarla gerçekleşecek aşamalı ilerlemenin ilk ve en önemli evresi olarak görülmektedir. Devrim anayasal sistemi yürürlüğe koyma amacını gerçekleştirmek için bir araçtır. Tüm bu fikirleri özetler nitelikteki açıklamaları, 1908 devriminden sonra "Sakın ve İhtiyat-

1894'te Fransız Cumhurbaşkanı Carnot'nun anarşistlerce öldürülmesi Paris'te yaşayan diğer politik mülteci gruplara da şüpheyle bakılmasına yol açar.

www.bm-lyon.fr

lı Olalım" başlığı altında yayınlanan bir yazıda bulmaktayız: "Daha önce de birçok kereler açıkladığımız gibi bizim için devrim ilke değil geçici bir araçtır. Onu, ülkemizin dinsel ve toplumsal kurumlarına karşı değil, mutlakiyete ve zulme karşı yönlendirdik; onu, yöneticilerin, imparatorluğun var olan kanunlarını, özellikle de anayasayı yürürlüğe koymaya mecbur kalması için kullandık..."[10]

Devrim kavramına yüklenen anlam açısından değinilebilecek dördüncü konu ise imparatorluğun bütünlüğü ile ilgilidir. İmparatorluğun bütünlüğü söz konusu olduğunda Osmanlı muhalifleri için devrim olumsuz ve yıkıcı bir anlam taşır. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyılın başı milliyetçi hareketlerin güçlendiği yıllardır ve özellikle Balkanlar'da bazı milliyetçi örgütlenmeler kendilerini devrimci olarak tanımlarlar. Oysa burada üzerinde durduğumuz Ahmed Rıza grubu için, imparatorluğun birliğinin korunması ana hedeflerden biridir. Bu doğrultuda, devrimin yükselmekte olan ulusçu hareketlerle özdeşleştirildiği durumlarda kavram, "devrimler" şeklinde çoğul olarak kullanılır ve imparatorluğun ortak bir amaçtan yoksunluğunun kanıtı olarak sunulur: "Devrimlere taraftar değiliz; şu andaki durumda, devrimlerin ülkenin yaşamsal çıkarlarına zarar verdiğine inanıyoruz. Osmanlı halkının farklı unsurları arasında ortak bir amaç ve genel bir uzlaşma olmaksızın gerçekleşen her türlü bölgesel ayaklanma sadece kıyıma ve düşmanın ekmeğine yağ sürmeye yarar."[11] Kendilerinin amaçladığı devrim ise imparatorluğun sınırları içerisindeki farklı grupların benimsediği ortak bir amacı ve bu amaç için beraber hareket etmeyi gerektirmektedir, aksi takdirde başarıya ulaşılamayacaktır: "Topluma yön veren bir fikri, herkes tarafından kabul edilmiş reform planları olmayan bir halk, hele ki Osmanlı halkı gibi bu derece çeşitli unsurlardan oluşmuş bir halk hiçbir zaman büyük bir devrim yapamayacaktır."[12]

Devrim fikri ile imparatorluğun dağılması arasında kurulan bu bağlantı sonucunda devrim kavramı anarşi ile

özdeşleştirilmekte, devrim ve anarşi, devrimci ve anarşist terimleri beraber kullanılmaktadır. Ayrıca devrim imparatorluğu bölen fikir, devrimci ise bu bölünmeyi kışkırtan kişi olarak sunulur. Bu çerçevede, bağımsızlık taraftarı hareketlerle farklarını, anarşist ve devrimci olmadıklarını belirterek vurgularlar. Örneğin Ahmed Rıza, "Korkudan değil, siyasi akıl, yani vatanperverliğin gereği olarak ne anarşistim ne de devrimciyim,"[13] der.

1789 SONRASI ETKİ

Devim fikrinin son dönem Osmanlı muhalifleri tarafından nasıl algılandığı üzerine yaptığımız bu açıklamalardan sonra bunun sebepleri üzerinde de durmak gerekir. Bu algılamanın oluşmasında belirleyici olan iki temel öğeden bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi 1789 sonrası Fransız devrimi üzerine Avrupa'da yapılan tartışmaların doğurduğu ortam, ikincisi ise Osmanlı muhaliflerinin, üyesi oldukları imparatorluğun geleneksel yapısını yorumlama biçimleridir.

Yazımızın başında Osmanlı muhaliflerinin 1789 Fransız devrimini referans aldıklarını ama onu aşmaya çalıştıklarını belirtmiştik. Aslında Osmanlı muhaliflerini etkileyen şeyin 1789'dan çok, 19. yüzyıl boyunca 1789'u da kapsayan tartışmalarla ortaya çıkan fikirler olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'da 19. yüzyıl, Fransız devriminin taşıyıcısı olduğu fikirlerin ön plana çıkarıldığı dönem olduğu kadar, bu fikirlerin sorgulandığı bir dönem de olmuştur. Başka bir deyişle, bir yüzyıl boyunca Fransız devrimi sadece insan hakları, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, halk egemenliği, Aydınlanma çağının getirdiği kendi ayakları üzerinde duran birey, aklın üstünlüğü, belirleyiciliği ve tüm bunların evrenselliği gibi insanlık tarihine katkılarından dolayı önem taşıyan fikirlerin taşıyıcısı olarak görülmez. 19. yüzyıl aynı zamanda tüm bu fikirlere yapılan köklü eleştirilerin de dönemidir. Bu eleştirilerin dayanaklarından biri, 1793 yılında yaşanan terör dönemidir. Terör dönemi, birçok Avrupalı düşünür için devrimin nerelere varabileceğini gösteren somut bir örnektir. Devrim ile terörü birbirine bağlayan nedir? Nasıl olur da özgürleşmeyi amaçlayan bir devrim, ardından yakıp yıkmanın geldiği bir terör dönemini doğurur? Devrim ile terör ve düzenin bozulması arasındaki ilişkiye dair bu ve benzeri sorular Avrupalı düşünürlerin Fransız devrimine yaklaşımlarını etkilemiş ve 19. yüzyıldaki olayları incelemelerinde de belirleyici olmuştur. Diğer taraftan, 1830 ve 1848 devrimleri sonrası, 1789 ile başlayan devrim sürecinin 19. yüzyıl boyunca devam ettiği düşüncesi doğar. Bu çerçevede, "devrimi sona erdirme", yani istikrarsız bir şekle bürünen toplumsal ve siyasal yapının yerine süreklilik arz eden kurumlardan oluşan, düzenin hâkim olduğu bir yapıyı kurma arayışının baskın olduğu yeni fikir akımları belirir.

Bu fikir akımlarından biri, Osmanlı-Türk düşün dünyasına etkisi sıkça belirtilen pozitivizmdir. Bilindiği üzere pozitivist felsefe insanlık tarihini teolojik, metafizik ve pozitif olarak üç döneme ayırır ve Fransız devrimini, teolojik dönemden pozitif döneme geçişi sağlayacak metafizik aşama içinde konumlandırır. Aslında pozitivist felsefenin temellerini oluşturan Auguste Comte'un Fransız devrimine yaklaşımı ikircikliidir. Bir yandan ona olumlu bir değer atfeder, çünkü Fransız devriminin taşıyıcısı olduğu insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi soyut fikirler, toplumsal sözleşme gibi soyut siyasal kurgu, eleştirel yapısıyla bir önceki teolojik döneme son verip insanlık tarihi için önemli

bir aşama kaydetmiştir. Bu anlamda Fransız devrimi, pozitivist döneme ulaşmak için önemli bir adımdır. Ancak yeterli değildir, çünkü metafizik dönem gerçek bir teori sunmamaktadır. Soyut fikirler toplumun ihtiyacı olan yeniden örgütlenmeye imkân vermeyip sadece var olanı yıkmaktadır. Dolayısıyla, devrim ertesinde düzenin hâkim olmasına imkân verecek bir zemin oluşmamıştır. Bu sebeple 1789 ile başlayan sürece bir son verilmeli ve genel olarak "şiddetli devrimlerden kaçınılmalıdır".[14] Elbette bu anlayış pozitivizmin "düzen içinde ilerleme" amentüsünün yansımasıdır. Özetle pozitivizm, devrim fikrinin kendisine karşı olmakla birlikte Fransız devriminin değerlerini külliyen reddetmez. 1789'un birtakım kazanımları olduğunu ve bunlardan pozitif döneme ulaşmak için yararlanmak gerektiğini savunur. 1789 yeni döneme geçişi hazırlayan kurucu bir olaydır, ancak devrimin beraberinde getirdiği düzensizliğe bir son verilmeli, devrimin üzerine yeni bir yapı kurulmalıdır. Bu anlayışın somut olarak görüldüğü örnek, pozitivizmin, kendisine has olarak kurmuş olduğu takvimde 1789 tarihini birinci yıl, yani milat olarak kabul etmesidir.

Pozitivizmin genel olarak devrimlere, özel olarak Fransız devrimine yaklaşımı ile başta anlatmış olduğumuz Osmanlı muhaliflerinin devrim fikrine yükledikleri anlam arasında benzerlikler bulmak zor olmayacaktır. Aslında "barışçıl devrim" ifadesi bu paralelliği açık bir şekilde ortaya koyar. Bu tabir aynı zamanda pozitivizmden etkilenmiş Osmanlı muhalifleri için Fransız devriminin eksiklerini tamamlayarak, ondan farklılaşarak ve hatta onu aşarak kendilerine has bir devrim yaptıklarının kanıtıdır. Barışçıl devrim tabiri ile 1908 devriminin, örnek aldığı 1789 devriminden farklı olarak, hem gerçekleştiği süreçte hem de sonrasında şiddete yol açmamış olduğunun altı çizilmektedir. 1789'un şiddet ve terörüne karşılık, 1908 barışçıl bir nitelik taşımaktadır. 1908'i farklı kılan kavramlar şiddet değil barışçıllık, düzensizlik değil düzendir. Bu anlamda, 1789'un eksikliği

tamamlanmış ve 1908'in başarısı kanıtlanmış olmaktadır.

Osmanlı muhaliflerinin barışçıl devrime vurgu yapmalarının kökenlerinde 19. yüzyıl Avrupa düşünce dünyasının bazı fikir akımlarını görebildiğimiz gibi, Avrupa'daki somut siyasal gelişmelerin etkili olduğunu da söyleyebiliriz. Avrupa'da 1870'lerin sonundan itibaren şiddeti bir propaganda yöntemi olarak kullanan anarşist hareketin sertleştiğine şahit olunur. İtalyan kralına, Alman imparatoruna saldırılar planlanır, 1881'de Rus Çarı II. Aleksandr öldürülür. Bu süreçten en çok etkilenen ülkelerden biri Fransa'dır: 1893 yılında millet meclisine saldırı düzenlenir ve 1894'te Cumhurbaşkanı Sadi Carnot öldürülür. Bu duruma çare arayan Avrupalı hükümetler ise anarşist hareketleri bastırmak için birtakım önlemler alır.

Yayınlarını Avrupa'da yapan Osmanlı muhalifleri bu tedbirlerden etkilenmemek amacıyla, yani hem sınır dışı edilmemek hem de dergilerini yayınlayarak muhalefetlerine devam edebilmek için anarşistlerden farklı olduklarını her fırsatta belirtmeye özen gösterirler. Bu çabanın sebeplerinden biri de II. Abdülhamid'in Avrupa'daki Jön Türk örgütünü etkisiz hale getirmek için kullandığı yöntemlerinden biri olan, onları Avrupalı yöneticilere şiddet ve düzensizlik taraftarı anarşistler olarak sunma girişimine cevap verebilmektir. Sultanın bu girişimlerine karşı kendilerini "Jön Türkler var olan kanunların uygulanmasını isteyen basit bir muhalefet partisidir"[15] şeklinde sunarlar ve aslında kendilerini suçlayan sultanın anarşinin sebebi olduğunu belirtirler: "Eğer anarşi ruhu Batılı halklarda toplumun alt sınıflarında ortaya çıkıyorsa, biz Doğululara bugün, hükümet çevrelerinde hâkimdir."[16] Başka bir yazıda da benzer fikir tekrar savunulur: "Eğer anarşi her türlü hükümetin yokluğu ve var olan kanunların çiğnenmesi demekse, bunun en iyi uygulandığı yer bugünün Türkiye'sidir... Hiçbir anarşist, topluma ondan III. Abdülhamid daha fazla zarar vermedi."[17] Dolayısıyla anarşizmden uzak, şiddete bulaşmamış bir devrim amaçladıklarını ısrarla vurgulamalarının sebeplerinden biri de Avrupa'daki siyasal ortamla bağlantılı olarak kendilerini Avrupalılara açıklama ve Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasanın yeniden uygulamaya konması için onların desteklerini alma girişimleridir. Zaten Avrupalıların kendi dillerinde yayınlar yapmalarının temel gerekçelerinden biri de budur; onlara madalyonun öbür yüzünü göstermek, imparatorluk içinde özgürlüğe susamış, Avrupalılarla aynı siyasal değerlerin peşinde koşan insanlar olduklarını kanıtlamak ve bu insanlara yardım için Avrupalıların müdahalesini değil ama desteğini istemek.

Dr. Nâzım: "Beyler, siz Fransızlara açıklamak zorunda olduğumuz şu ki; bizim barışçıl devrimimiz, bizim olduğundan daha çok sizin eserinizdir."

İkinci Meşrutiyet'in 100üncü yılı kitabından alınmıştır.

MUHALEFET SALTANATA DEĞİL, SULTANA

Devrim fikrinin Osmanlı muhalifleri tarafından algılanma şeklinde etkili olan bir diğer unsur ise geleneklerle şekillenmiş kurum ve değerlerin belirleyiciliğidir. Osmanlı muhalifleri, adil olmayan bir yöneticiye karşı isyanın bir hak olduğunu, hatta İslam dininin emrettiği kutsal bir görev olduğunu savunur. Ayrıca, İslam dininde isyan geleneğinin olmadığı yönündeki yorumların temelsiz olduğu iddia edilir ve buna kanıt olarak Muhammed'in, İnsan Hakları Beyannamesi'nden yüzyıllar önce baskıya karşı direnmenin kutsal bir hak olduğunu kabul etmesi gösterilir.[18] Dolayısıyla, baskıya son verip adaleti sağlayacak ve özgür-

"Barışçıl devrim"i iyi özetleyen bir kompozisyon. Enver ve Niyazi beyler Abdülhamid'i adeta hem koruyor hem de izliyorlar.

İkinci Meşrutiyet'in 100üncü yılı kitabından alınmıştır.

lük rejimini hayata geçirecek devrim meşrudur ve meşruiyetini İslamdan da almaktadır. Zaten adalet kavramının 1789'un üçlü sloganı olan özgürlük, eşitlik, kardeşliğe eklenmesi de bu çerçevede düşünülmelidir. İslam dininin temel kavramlarından biri olan adalet Fransız devriminin sloganına eklenerek bir anlamda diğer üç kavram dengelenmektedir.

Diğer yandan, devrim yapmayı amaçlıyorlarsa bunun sorumlusu olarak II. Abdülhamid'i ve onun başında bulunduğu rejimi gösterirler. "Bizi devrime zorlamış olan, işlediği suçlarla, şu andaki rejimdir,"[19] diyerek aslında mecbur kaldıkları için devrimci olduklarını belirtirler. Ancak Osmanlı muhalifleri adil olmayan bir sultana karşı ayaklanma hakkından bahsetseler de, bu hakkın geleneklere ve toplumsal değerlere karşı bir tehdit oluşturmayacak şekilde kullanılması gerektiğini ısrarla belirtirler. Sultan II. Abdülhamid'e karşı eleştirilerin sınırını da bu yaklaşım çizer. Onlar sultanı eleştirirler, ama saltanatı eleştirmezler. Aksine, II. Abdülhamid'i eleştirmelerinin amacı imparatorluğun birliğini ve devamlılığını sağlayan sultanlık kurumunun saygınlığını korumak içindir. Bu yöndeki fikirleri içeren açıklamaları, Jön Türk grubunun 1907 yılında gerçekleştirdiği kongrenin ardından yayınlanan yazıda görebiliriz: "Abdülhamid'in zarar veren rejimini devirmek için farklı muhalif gruplarla dayanışma içinde hareket etmeye karar verdik (...) bizler, anayasal monarşi ve Osman hanedanının devamı taraftarıyız (...) devrim, ülkemizin dini ve toplumsal kurumlarına karşı değil, Abdülhamid'in mutlak ve despot iktidarına karşı yönlendirilecektir."[20]

Ancak her ne kadar II. Abdülhamid önlerindeki en önemli engel olarak görünüyorsa da bu engelin bertaraf edilmesi için şiddet kullanımına taraftar değildirler. Örneğin 1905 yılında sultana yapılan suikast girişimi sonrasında, bu girişimin ülkeye bir faydası olmayacağı vurgulanır: "Hiç kuşkusuz Abdülhamid'in tahttan indirilmesine taraftarız. Kanun bize bu hakkı veriyor, insanlık ve vatanın iyiliği için bu bizim görevimiz. Fakat bahtsız ülkemizin içinde bulunduğu şartlarda, daha ziyade ölümcül sonuçları olacak tüm anarşist ve devrimci girişimleri kınıyoruz."[21] Sultanın değişmesi için herhangi bir şiddet eylemini tasvip etmeyen fakat bu değişimi canı gönülden isteyen Ahmed Rıza'nın çözümü kadercidir: Sultanın doğal yollarla ölmesini beklemek. Kendi grubunun muhalefet yöntemlerinin etkisiz olmadığını açıklamaya çalıştığı bir yazısında bu kaderci yaklaşım açık bir şekilde görülür: "Vatandaşlarımdan bizim etkisizliğimizi eleştiren, eğer becerebiliyorsa kahramanca bir eylem, gerçekleştirsin; gitsin Sultanı öldürsün; onu ne teşvik etmek ne de engellemek isterim. Fakat, yıkıcı bir karışıklığın ortaya çıkmasına yol açabilecek tüm gizli entrikaların gerçekleşmesine karşı çıkmayı kendime görev addedeceğim. (...) Öyleyse şimdilik ne yapmalıyız? Abdülhamid'in ölümünün bizlere daha iyi bir saltanatın yolunu açmasını beklerken, halkı hak ve görevleri hakkında aydınlatmaya çalışmalıyız."[22]

ŞİDDET YANLISI OLUŞUMLAR

Barışçıl devrimden hareketle yaptığımız bu açıklamalar, Osmanlı muhaliflerinin tümünün şiddet eylemlerini külliyen reddettikleri sonucuna vardığımız gibi bir izlenim doğurmamalıdır. Zira Osmanlı muhalifleri arasında şiddet yanlısı bazı oluşumlar da var olmuştur. Bir önceki muhalif kuşağın üyelerinden ikisinin 1870 yılında çok kısa bir süre çıkarmış olduğu *İnkılâb* dergisinin satırlarında, bir devrim gerçekleştirmek için şiddete -özellikle de yöneticilere yönelik şiddete- başvurmak gerektiğini belirten yazıları okuruz. Derginin yazarı Mehmed Bey, Sultan Abdülaziz'e karşı planlamış olduğu suikasttan ve bu girişimin, ihbar edilmesi üzerine gerçekleşemediğinden, ama amacından vazgeçmediğinden bahseder.[23] Derginin diğer yazarı Hüseyin Vasfi Bey ise "paslı kılıçlar kanla yıkansın" diye yazıp "kanuna itaat etmeyip tahakküme kalkışanların sultan olsun, hâkim olsun, vezir olsun kafalarını ezmekten" bahseder.[24] Devrim ve şiddet kavramlarını birbirlerini tamamlar şekilde kullanan tek oluşum *İnkılâb* dergisi değildir. 1896 yılında kurulan Osmanlı İhtilal Fırkası da beyannamesinde Osmanlı halkına benzer önerilerde bulunur: "Uyanınız, darbenize dağlar dayanmayan o kuvvetli ellerinize, cüretli babalarımızdan miras kalan paslanmış silahları alınız, sokaklara fırlayınız. Hain memurları, hafiyeleri gebertiniz." Ayrıca "ya hak ya ölüm" ibaresini kullanan fırka üyeleri ya milletin meşru hakkı olan anayasayı alacaklarını ya da bu uğurda tek kişi kalıncaya kadar öleceklerini ifade ederler.[25] Diğer taraftan, 1901'de İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti adında bir grup kurulur, yayın organlarının adları da *İntikam* ve *Tokmak*'tır.[26] 1908 devriminin hemen öncesinde yazdığı bir kitapta Refik Nevzad ise Fransız devrimine gönderme yaparak Türk halkının kanlı bir devrime hazır olduğunu savunur: "Devrim gerçekleşince kan akar... Türk halkı bir devrim yapabilir

mi? Evet! O, Fransız halkı gibi devrime susamıştır. Kan ve ışığın sel gibi aktığı büyük Fransız devrimi, suçlarından dolayı o kadar kınanan, fakat şiddetiyle fikirleri bile değiştiren bu devrim Türk halkını korkutmuyor... Kanlı ayaklanmalar? Türkler alışmıştır! 16. Louis'nin ölümü? Onlar, isyancıların hançerleriyle sultanlarının düştüğünü defalarca kez gördü!.. Hiçbir şey onları şaşırtamaz! 1789'un kıyımları onlara zararsız görünür."[27] Bu fikirlerden başka Bulgar ve Ermeni gruplar içinde şiddet içeren eylemleri savunanlar olduğunu ve 1905 yılında başarısız şekilde son bulan sultana saldırı girişimini de hatırlamak gerekir. Dolayısıyla, muhalifler arasında şiddet kullanma fikri tamamen dışlanmış değildir.

Burada üzerinde durduğumuz Ahmed Rıza grubu da her ne kadar belirtmiş olduğumuz gibi şiddet eylemlerini açık bir şekilde reddetse de, zaman içinde devrimin sadece sözlü propaganda ve yayınlar aracılığı ile gerçekleşemeyeceğini düşünür. Bu çerçevede *Vazîfe ve Mesûliyyet* başlığı altında yayınladığı risalelerden 1907 yılında yazdığı "Asker" başlıklı makalesinde, askerlerin ülkenin siyasal hayatında rehber olmaları gerektiğini belirtir ve devrimci görevlerini yerine getirmelerini salık verir.[28] Diğer taraftan, eylül 1906'da Selanik'te çoğunluğu askerlerden oluşan ve aktivistlikleri ile hem Jön Türk grubu içinde hem de devrimin gerçekleşmesinde etkili olacak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulması,[29] bir yıl sonra ise Ahmed Rıza grubunun bu cemiyetle birleşmesi, Ahmed Rıza grubunun, askerlerin de dahil olduğu güç kullanımı ile iktidarı ele geçirme yönünde tavır aldığını göstermektedir. Ancak her şeye rağmen güç kullanımına ayrılan alan askerlerle sınırlıdır.

Özetleyecek olursak, Jön Türk grubu içinde birçok konuda olduğu gibi devrimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda da farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşler içinde önemli bir yere sahip olan şiddetten olabildiğince uzak kalma eğilimi kendisini barışçıl devrim tabirinde gösterir. Aslında devrim kavramı tüm muhalif söyleme hâkimdir, ancak kavram ani, radikal ve şiddet içeren değişim anlamında kabul edilmez. Devrim, düzen perspektifinden değerlendirilir, yani istenilen siyasal değişimin sınırlarını, toplumsal düzeni ve değerleri koruma isteği belirler. Devrim öncesinde en sert şekilde eleştirmiş oldukları ve imparatorluğun içinde bulunduğu durumun birinci sorumlusu olarak sunulan Sultan II. Abdülhamid'in temmuz 1908'den nisan 1909'a kadar saltanatın başında kalabilmesi de bu durumla açıklanabilir. Devrim sonrasında meclis başkanlığına seçilen Ahmed Rıza devrim öncesinde sultandan "tiran, zararlı bir deli" olarak bahsederken, devrimin hemen ertesinde kendisine karşı çok daha ılımlı, hatta olumlu bir yaklaşım içindedir ve şu satırları yazar: "Geriye, Sultan anayasaya uyacak ve onu dürüstçe uygulaycak mı sorusu kalıyor. Kendi geleceği buna bağlı, çünkü biz sadece, o, anayasaya bağlı kaldığı sürece kendisine sadık kalacağız. Zira, ülkemin çıkarı beni, sultanın iyi niyetinden şüphe etmemeye zorluyor. (...) Bu unutulmaz olayın Abdülhamid'in hükümdarlık döneminde gerçekleşmesi ülke için büyük mutluluktur, çünkü hiçbir devlet adamı Avrupa diplomasisinin ayrıntılarını ondan daha iyi bilmiyor, hiçbir hükümdarın daha fazla deneyimi yok, dünyadaki hiçbir memur ondan daha fazla çalışmıyor."[30] Muhaliflerin sultana yaklaşımındaki bu değişim sadece Jön Türklerin siyasal ve diplomatik hayattaki deneyimsizliklerini telafi etmek için deneyimli kişilere ihtiyaç duymalarına değil, aynı zamanda sultanın temsil ettiği siyasal ve toplumsal değerlere müdahalenin yaratabileceği riskleri göze almamalarına da bağlıdır.

ÖZGÜR ADADAĞ
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Doktor Nâzım taralından Paris'te Grand Orient'ın (Büyük Doğu) toplantısında yapılan konuşma, 7 Kasım 1908, alıntılayan. Paul Dumont, "Une délégation Jeune-turque à Paris", Edhem Eldem (ed.), *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, Isis, İstanbul-Paris, 1991, s. 328-331.

2 P. Anméghian, "Siupéfiant croupissement", *Mechveret*, no. 70, 1 Ocak 1899.

3 Ottomanus, "Liberté, égalité, fraternité", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.

4 Ahmed Rıza'nın kapanış konuşması, *Mechveret*, no. 195, 1 Ocak 1908.

5 Ahmed Rıza, "L'inaction des Jeunes Turcs", *Mechveret*, no. 195, 1 Aralık 1902.

6 "Banquet", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.

7 Alhmedî Rîzâl, "Soyons calmes et prudents", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.

8 Ahmed Rıza, "L'inaction...", agm.

9 Ahmed Rıza, "La Bulgarie et la Macédoine", *Mechveret*, no. 55, 15 Nisan 1898.

10 Alhmedî Rîzâl, "Soyons...", agm.

11 "Réponse à quelques critiques", *Mechveret*, no. 110, 15 Şubat 1901.

12 Ahmed Rıza, "L'inaction...", agm.

13 Ahmed Rıza, "La politique du jour", *Mechveret*, no.93, 1 Mart 1900.

14 "Pratik siyasetin temel amacı medeniyetin ilerlemesine engellerden doğan şiddetli devrimlerden kaçınmak ve onları bir an önce, normal zamanlarda toplumu yumuşak bir şekilde harekete geçirecek kadar düzenli, basit bir ahlaki eyleme indirgemektir." Auguste Comte, *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société*, (1822), s. 96. Bu kitap daha sonra Comte'un *Système de Politique Positive*, (1854) içinde yer almıştır.

15 "Rédaction", *Mechveret*, no. 66, 1 Kasım 1898.

16 Ahmed Rıza, "Le Sultan jugé par lord Salisbury", *Mechveret*, no. 5, 15 Şubat 1896.

17 "Les anarchistes et le Sultan", *Mechveret*, no. 183, 1 Eylül 1900.

18 "İslam, adaleti tehdit edene karşı silah kullanma hakkını verir. Muhammed 'kanunun ihlaline karşı çık,' diye buyurur ve bu sözle, İnsan Hakları Beyannamesi'nden on iki yüzyıl önce baskıya karşı direnmenin kutsal bir hak olduğunu kabul etmiştir." Ahmed Rıza, "L'inaction...", agm.

19 "Déclaration", *Mechveret*, no. 195, 1 Ocak 1908.

20 "Vers l'Union", *Mechveret*, no. 195, 1 Ocak 1908.

21 "L'attentat contre le Sultan", *Mechveret*, no. 166, 1 Ağustos1905.

22 Ahmed Rıza, "L'inaction...", agm.

23 Mehmed, "Keşf-i Zamir", *İnkılâb*, no. 1, alıntılayan M. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. 1, Yeni Osmanlılar*, Ankara, Baylan Matbaası, 1976, s. 200.

24 Hüseyin Vasfi, "Millete Hitâb", *İnkılâb*, no. 1, alıntılayan M. Kaya Bilgegil, agé, s. 191 ve196.

25 Osmanlı İttihâd Fırkası'nın beyannaması için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 457-461.

26 Dergilerden bazı kısaalıntılar için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, agé, s. 377-379.

27 Refik Nevzad, *Essai Historique sur l'Empire ottoman d'hier et aujourd'hui*, Paris, Imprimerie typographique H. Richard, 1908, s. 6-7.

28 François Georgeon, "Le dernier sursaut (1878-1908)", Robert Mantran (ed), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, 1989, s. 573.

29 Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s. 421-422. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1. cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998 (1952), s. 53-54.

30 Ahmed Rıza, "L'ère nouvelle", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.

YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
ARALIK 1908

MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

AYKUT KANSU

23 Temmuz günü Manastır'da ilan edilen hürriyet yalnızca otuz küsur yıllık bir istibdat yönetiminden kurtuluşu simgelemiyor, aynı zamanda memlekette liberal demokratik bir yönetime doğru atılan önemli dönüşümün ilk adımını teşkil ediyordu. Bir an önce tüm memlekette seçimlerin yapılması ve bu süreç sonucu seçilen mebusların artık memleketin kaderine sahip çıkacağı bir meclis çatısı altında toplanması, devrim sürecinde etkin olmuş herkesin ortak arzusuydu.

23 Temmuz Perşembe günü Manastır ve Makedonya'nın değişik kentlerinde ilan edilen anayasal düzeni başkentteki mutlakıyetçi yönetim kabul etmek zorunda kaldı. Otuz küsur yıl sonra tekrar yürürlüğe konulan Kanun-u Esasi'den sonra muhakkak ki 1908 yılının en büyük olayı, 17 Aralık Perşembe günü parlamentonun açılışı oldu.

Türkiye'de parlamentonun açılması ve ülkenin parlamenter bir yapıya kavuşması talebi çok açık ve seçik olarak 1906 yılında başlayan vergi ayaklanmaları sırasında dile getirilmişti. Türkiye'nin iki komşusunda -1905 yılında Rusya'da ve 1906 yılında İran'da- içeriği çok geniş ve orta vadede çok kalıcı olmasa da birer anayasal rejim kurulmuş ve her iki ülkede de meclis açılmıştı. Her ne kadar mutlakıyetçi Abdülhamid yönetiminde uygulanan sansür diğer birçok sözcüğün yanı sıra demokrasi, hürriyet, meclis-i umumi, parlamento, parlamentarizm gibi kavramların gazete, kitap ve dergilerde birer sözcük olarak geçmesine bile müsaade etmese de, Türkiye'deki kamuoyu dünyada olup bitenden haberdardı ve kendi özlemleri de bir an önce parlamenter bir düzene geçmekten yanaydı. 1906 yılında Türkiye'nin birçok yerinde başlayan vergi ayaklanmaları sırasında sıkça dile getirilen özlem,

17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılışı.

memleketin parlamenter bir yapıya kavuşturulmasıydı. Tıpkı Fransa'da 1789 yılındaki devrimci süreç sırasında kamuoyunun vergilendirme ile temsil mekanizmasını birbiriyle ilişkilendirmesi ve birlikte telaffuz etmesi gibi, Türkiye'de de yeraltında faaliyet gösteren devrimciler çoğunlukla yurtdışında basılıp yurtiçinde dağıttıkları bildirilerde vergilendirme ile parlamenter düzeni birbiriyle ilişkilendiriyor ve Türkiye'de acil olarak parlamenter bir düzenin kurulmasını ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını talep ediyorlardı.

Bu nedenle, 23 Temmuz günü Manastır'da ilan edilen "hürriyet" yalnızca otuz küsur yıllık bir istibdat yönetiminden kurtuluşu simgelemiyor, aynı zamanda memlekette liberal demokratik bir yönetime doğru atılan önemli dönüşümün ilk adımını teşkil ediyordu. Bir an önce tüm memlekette seçimlerin yapılması ve bu süreç sonucu seçilen mebusların artık memleketin kaderine sahip çıkacağı bir meclis çatısı altında toplanması, devrim sürecinde etkin olmuş herkesin ortak arzusuydu. Nitekim devrimin ertesi günü -24 Temmuz'da- hükümetin yapmak zorunda kaldığı bir açıklamayla, seçimlerin en kısa zamanda yapılacağı ve otuz küsur yıldır resmen "tatilde" olan parlamentonun toplanacağı duyurulmuştu. Bu, 1877 yılından beri yapılacak ilk Meclis-i Mebusan seçimi olacaktı. 2 Ağustos günlü bir irade ile çıkan "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati" ve yine aynı günkü başka bir irade -İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi'nin Suver-i İcraiyesine Dair Talimat- seçimlerin nasıl yapılacağı hakkında hem kamuoyuna bilgi veriyor hem de yetkili makamlara düşen görevleri sıralıyordu. Yeni seçim yasasına göre, normalde her elli bin erkek nüfus için bir mebus seçilecekti. Seçimler iki dereceli olacaktı. Birinci derece seçmenlere gelince; seçmen listelerini hazırlamakla görevli imam, papaz, haham ve muhtarlar listeye yalnızca yirmi beş yaşını geçmiş erkek vatandaşları kaydedecekti. Yabancı uyruğunda olan ya da özel düzenleme gereğince geçici olarak yabancıların hizmetinde olanlar, iflas edip henüz ticari itibarını yeniden kazanmayanlar, bir kimsenin hizmetkârlığında bulunanlar ve "doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler" yazılmayacak ve bu gibi kimseler seçmenlik hakkından yararlanamayacaklardı. Bu şartlar dünyada o zamanki liberal demokratik rejimlerdeki seçmenlik şartlarına benzer hükümler taşımaktaydı, yani liberaldi ama demokratik değildi: Seçimler, kadınlara olduğu kadar, başkalarının hizmetinde çalışanlar ve devlete vergi veremeyecek kadar yoksul olanlara da kapalıydı. Bu listelerle belirlenen kimseler birinci derece seçmenlerdi. Her beş yüz birinci derece seçmen için bir ikinci derece seçmen seçilecekti. Mebusların belirlenecceği seçimlerde ikinci derece seçmenler oy kullanacaktı.

Devrimin hemen ardından başlamış olan süreç sonunda, ağustos ayının ilk günlerinden itibaren bir tarafta İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, diğer tarafta da Türkiye'deki tutucu güçleri örgütlemeye çalışan Mizancı Murad Bey ve Prens Sabahaddin'in birbirlerinden ayrı olarak yürüttükleri seçim kampanyaları ve "parti" propagandaları tüm hızıyla memleketi seçim havasına sokmuştu.

Devrimin hemen ardından başlamış olan bu süreç sonunda, ağustos ayının ilk günlerinden itibaren bir tarafta İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, diğer tarafta da Türkiye'deki tutucu güçleri örgütlemeye çalışan Mizancı Murad Bey ve Prens Sabahaddin'in birbirlerinden ayrı olarak yürüttükleri seçim kampanyaları ve "parti" propagandaları tüm hızıyla memleketi seçim havasına sokmuştu. Seçim kampanyası ekim ayında tüm Türkiye'de son hızına ulaşmış ve İttihad ve Terakki Cemiyeti Kanun-u Esasi'nin prensiplerini ve cemiyetin amaçlarını yaymak için Türkiye'nin hemen her yerine temsilciler göndermişti. Türkiye genelinde seçimler kasım ve aralık aylarında yapıldı. Değişik günlerde yapılan ve uzun bir zamana yayılan bu seçim süreci aralık ayı ortasına gelindiğinde hâlâ tamamlanmamıştı. İstanbul'da bile ikinci derece seçmenlerin İstanbul mebuslarını seçmesi işlemleri ancak 11 Aralık Cuma günü tamamlanabildi.

Tüm karşı propagandalara ve imparatorluğun geri kalmış bölgeleriyle sınır vilayetlerindeki direnişe rağmen İttihad ve Terakki Cemiyeti birçok seçim çevresinde başarılı olmuştu. İTC'nin, Meclis-i Mebusan'da bir "parti" olarak çoğunluğu sağlayacağı beklenmekteydi. Türklerin yaklaşık yüzde altmışının desteğini kazanırken, Kürtler, Arnavutlar ve Araplardan da bir miktar oy almışlardı. Musevi mebusların tamamına yakını İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafındaydı. Ermeni mebusların bir bölümü de İttihatçıların safındaydı.

Yalnız, İttihatçıların mecliste elde ettiği çoğunluk mutlak anlamda ve her zaman güvenilebilir bir çoğunluk değildi. Meclis-i Mebusan'ın büyük törenlerle açıldığı 17 Aralık günkü *The Times* gazetesinin yaptığı yoruma göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin taşradaki şubelerinin üye yapısı ve bu şubelerin Selanik'teki Merkez-i Umumi'nin politikasından farklı olarak yaptıkları bazı işlerle İttihatçı basındaki birtakım görüş ayrılıkları açıkça gösteriyordu ki, "parti"nin genel felsefe ve politikası üzerindeki değişik bakış açıları meclisteki İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi mebuslarla İttihatçı yanlısı mebuslar arasında bir birlik sağlanmasını güçleştirecekti. 17 Aralık 1908 tarihli *The Times* gazetesine göre, daha Meclis-i Mebusan açılmadan anlaşılmıştı ki, İttihatçı "blok" er veya geç devrime

ve yeni anayasal düzene bağlılık derecelerine göre iki ya da üç muhalif gruba bölünecekti.

Yine 17 Aralık 1908 tarihli, İttihatçıların başarısını olumlu değerlendiren Almanya'nın liberal eğilimli *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung* gazetesindeki habere göre, İttihad herkesin göreceği bir şekilde mevcudiyetini korumaktaydı.

Özellikle dikkat çeken nokta, Abdülhamid'in meclisi açış nutkunun liberal değerlere yeteri kadar vurgu yapmadığı üzerineydi ki, bunu nutku mecliste okuyan Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'in anılarında bile gö-

yeteğayyer olduğu' yolunda gayet manidar tabirat ile Zat-ı Şahane'ye adem-i emniyetin de adem-i ehemmiyetini müşir ve muhir idi. İbtidayı inkılâbdan beri Saray-ı Hümayun hakkında gazetelerin lisan-ı serbazanesinden ve bazı fırsatcıyanın muamelât-ı gayr-i marziyelerinden şikayet buyruldukça, gerek Sadr-ı

İTC'nin liderlik kadrosunun kritik oylamalarda kesinlikle güvenebileceği mebus sayısı, iki yüz seksen küsur mebusa sahip mecliste elli dört civarındaydı. Bunun salt çoğunluğun çok altında olduğu göz önüne alınırsa, "İTC'nin 1908 meclisinde ezici çoğunluğu olduğu" gibi dayanaktan yoksun, ama bugüne kadar tekrarlanagelen bazı "bilimsel" ve "akademik" iddiaları rahatlıkla reddedebiliriz.

ve Terakki Cemiyeti liderlik kadrosunun kritik oylamalarda kesinlikle güvenebileceği mebus sayısı, iki yüz seksen küsur mebusa sahip Meclis-i Mebusan'da yalnızca elli dört civarındaydı. Bu sayının meclis salt çoğunluğunun çok altında olduğu göz önüne alınırsa, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 meclisinde ezici çoğunluğu olduğu" gibi dayanaktan yoksun, ama bugüne kadar tekrarlanagelen bazı "bilimsel" ve "akademik" iddiaları rahatlıkla reddedebiliriz.

Daha Meclis-i Mebusan'ın açıldığı gün yabancı basında yapılan bu değerlendirmeleri göz önünde tutarsak, monarşist Kâmil Paşa'ya destek veren *Yeni Gazete* ve *İkdam* gibi günlük gazetelerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin artık misyonunu tamamladığı, bu nedenle de bir cemiyet olarak varlığını sürdürmesine gerek kalmadığı ve kendisini resmen lağvetmesi gerektiği gibi "saldırı"ların arkasında yatan gerçekleri daha iyi görebiliriz. Zaten bu sayıda çevirilerini sunduğumuz yabancı basın organlarındaki başyazıların da işaret etmek istediği ve okuyucularına yapmış olduğu uyarıları hatırlarsak, durum -seçimlerin yapılmış olmasına ve parlamentonun açılmasına rağmen- hâlâ nezaketini korumaktaydı ve mutlakiyetçi eski düzene geri dönüş yollarının her an sonuna kadar zorlanacağı bir ortamın varlığı

rebilmekteyiz. Faik Reşit Unat'ın basıma hazırladığı ve Türk Tarih Kurumu Yayınları arasından *İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi* adıyla çıkan kitapta, Ali Cevad Bey Abdülhamid'in nutkunun içerik açısından çok zayıf olduğunu ve Abdülhamid'in meclisin açılış törenindeki tavrının İttihad ve Terakki Cemiyeti çevresinde alenen eleştirildiğini söylemektedir. Ali Cevad Bey'in sözleriyle: "Zat-ı Şahane'nin Meclis-i Mebusan'a azimetlerinde mebusana hitaben, 'Ben Kanun-u Esasi'nin muhafaza-i ahkâmına yemin ettim; siz de yemin edin,' demeleri mukarrer olduğu halde, böyle yapılmamış olması heyecanı ve su-i tesiri mucib olduğu velhasıl nutk-u hümayun hüsn-ü tesir hasıl edememiş idiği, ertesi gün Dersaadet'te çıkan gazeteler münderecatından anlaşıldığı gibi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tercüman-ı efkârı olup Manastır'da tab'edilen *Neyyir-i Hakikat* gazetesi de nutkun 'Manastır'da tesir-i amik husule getirememiş ve milletin telkinat-ı fikriyyesine göre yazılmamış olduğunu' neşretmiştir. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid [Yalçın] Bey tarafından kaleme alınmış olduğunu tahkik eylediğim Meclis-i Mebusan'ın arîza-i cevabiyyesinin suret-i tahrir ve inşası serâpâ adem-i emniyeti ve 'Osmanlı milletinin azm-i umumisinin de hiç bir kuvve-i sarime ile sarsılmayacak derecede kat'i ve lâ-

Âzam, gerek bu âciz Meclis-i Mebusan küşad edildikten sonra herşeyin yoluna gireceğini arz ve temin eyler idik. Fakat bilâkis Meclis'in küşadından sonra matbuatın ve halkın lisan ve efkârı bilâkis birdenbire tebeddül ve daha ziyade kesb-i şiddet eyledi." (Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1960), ss. 29-30)

Kamuoyunun Abdülhamid ve çevresine güvenmemesi normaldi ve padişahın özellikle de Meclis-i Mebusan'ı açarken takındığı tavır ve genel tutumu, yeni düzenin yerleşmesi için gayret sarf edenlerce, haklı olarak eleştiriye tabi tutuluyordu. 1876 tarihli Kanun-u Esasi zaten tam olarak liberal demokratik prensipler çerçevesinde yazılmış bir anayasal metin değildi. Özellikle, yürütme organı olan hükümet -bugünkü deyimiyle, bakanlar kurulu- yasama organına karşı sorumlu değildi. Bu demekti ki, hükümetlerin kurulup bozulmaları mecliste alacakları güvenoyu ile değil, padişahın vereceği kararla kesinleşmiş oluyordu. Bu ise, liberal demokratik parlamenter sistem ile bağdaşır bir prensip değildi. Bu durum, bizim burada çevirisini sunduğumuz liberal eğilimli haftalık *The Observer* gazetesindeki başyazıda da gayet açık ve seçik bir biçimde vurgulanmaktadır.

Türk Parlamento Binasına Ziyaret

ALMANCA'DAN ÇEVİRİ: VOLKAN ÇIDAM
İNGİLİZCE'DEN ÇEVİRİ: AYKUT KANSU

İSTANBUL, 12 ARALIK (CUMARTESİ)

Türk halkının yasama meclisini törenle açacağı tarihe sayılı günler kaldı. Bu tarihsel olaya tanıklık etmek isteyenlerin sayısının çok yüksek oluşu anlaşılır bir olgu. Perşembe günü Sultan Abdülhamid otuz iki yıllık mutlakiyetçi rejiminin ardından, uzun bir mücadelenin ürünü olan Osmanlı anayasasının yaratıcı ve temsilcilerinin karşısına çıkacak. Sultan Abdülhamid bir bakıma tarihi bir kefaret ödüyor: Bundan yıllar önce, hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın aynı kürsüden Midhat Paşa'nın parlamentosunu dağıtmıştı. Yeni meclis ise kalıcı. Bu nedenle benzeri geri adımlara karşı anayasal güvenceyle korunan meclis için yeni doğan dünya devletinin tarihsel ve coğrafi önemine yakışır bir anıtsal yapının inşası gerekmekteydi. Zaman ve mekân: Türk halkı, yüzyıllar süren alacakaranlıkta kayıplara karışan bu iki kavramın ifade ettiği değeri ancak şimdi tekrar takdir etmeye başladı. Sultan, boş duran saraylarından birini, mesela Dolmabahçe'yi halkına hediye etmiyorsa, halk da kendisine yeni bir "halk evi" yapacak elbet. Ama bu öyle bir yapı olsun ki, burada, örneklerine geçmişte çok sık rastladığımız gibi, partilerin kendi aralarında sonu gelmez çekişmelerle gidişatı engelleyen ve elbirliğiyle zaman öldüren endişe verici izdihamına rastlanmasın. (Şayet durum böyle olursa) böyle bir misal, tek bir insanın kapalı kapılar ardındaki ikametgâhından en uzak memleketlerdeki kullarının kaderini kendi eli ile yönetmeye cüret ettiği zamanı anımsatacaktır.

Bu tek başlı ama aynı zamanda kafasız organizmanın süre gelen etkisinden biz de bugün nasibimizi alıyoruz: Parlamentoyu ziyaret etmek amacıyla nezaretten aldığımız bir izinle zırhlanmış bir vaziyette, amirimiz gelecek diye saatler süren bir bekleyişin ardından, kapıda başka bir nezaretin aksi yönde verdiği kesin emirle karşılaşıyoruz. Pek işgüzar Nazır Hazretleri'nin huzurunda işimiz yine çabucak halledilive riyor. [Hüseyin] Hilmi Paşa'dan ve Zaptiye Nezareti'nden iznin çıkartılması, daha doğrusu aksi yöndeki emrin hükmünün kaldırılması beşer dakikamızı alıyor. Peki ya ara merciler! Memurların büyük salonlarında kahvenin ebedi ateşiyle gönül eğlendirdikleri Babıâli'ye öğleden önce gelmiştim ama ancak akşama doğru resmi refakatimize bir polisin de katılmasıyla meclisin önündeki muhafızları geçmeyi başarabiliyoruz.

Parlamento'nun geçici bir süre için toplanacağı Adliye Nezareti binası genişletilmiş bir yapı bloğunun merkezinde yer alıyor. Bloğun kuzey cephesi Ayasofya'nın bulunduğu büyük meydana bakıyor. Görkemli sütunlarla süslü güney cephesi ise yüzünü Marmara Denizi'ne dönmüş. Bina ayrıca Hırka-i Saadet Dairesi ve ticaret mahkemelerini de bünyesinde barındırıyor. Parmaklıklı kapının önünde hayal kırıklığına uğramış ziyaretçiler bir çember oluşturmuşlar. Önünde bekleştikleri nöbetçi kulübesinin sakini gözlerini ağır ve asil bir ifadeyle açarak Zaptiye Nezareti'nin emrine işaret ediyor: "Olmaz—mümkün değil." İnsan parmaklıkların ardında bakımsızlığa terk edilmiş ön bahçede büyük güne hazırlık kapsamında yapılan ağaçlandırma çalışmalarının nasıl "hararetle" (bu kelimenin şayet Şark'ta bir hükmü varsa) sürdürüldüğünü gördüğünde, çalışmaların bir de meclise gelen ricacılar tarafından aksamaya uğratılmaması gerektiğini anlıyor. Refakatimizde gelen memur ve polis memuru bizim ricamıza canlı bir meşruiyet kazandırıyor. Dudaklarından çıkan sihirli kelime "muhabir" (basın) ile beraber giriş holüne alınıyoruz. Vestiyer biraz dan bir sürü ayakkabının bekçiliğini yapacak. Bina halen işçilerin çekiç sesleri ile çınlıyor. Eskimiş basamakları muşambayla kaplanmış ve üstü güzel desenli bir halıyla örtülmüş geniş tahta dış merdivenler yüksek pencereli merdiven boşluğuna çıkıyor. Beyaza boyanmış issız alana geçici bir süre için altın çerçeveli büyük ve güzel bir ayna canlılık katıyor. Birinci kattа bizi muazzam, geniş tavanlı, baştan sona kara kalorifer boruları ile döşenmiş bir koridor karşılıyor. Mebusların uzayan yürüyüşlerine mekân olacak bu alan. Çeşitli komisyon ve toplantı salonlarının kapılarının tam ortasında yer alan dört kapı binanın gerçek ruhuna, Meclis-i Mebusan toplantı salonuna açılıyor.

Taksim Aya Triada Kilisesi bahçesinde seçim sandıkları.

Uğur Göktaş koleksiyonu. *İkinci Meşrutiyet'in 100üncü Yılı* kitabından alınmıştır.

Hemen üstünde Meclis-i Âyan bulunması itibarı ile salon mekânsal anlamda da bir altmeclis. Ön cephedeki dört büyük kemerli pencereden ve kenarlardaki iki pencereden içeriye giren gün ışığı tüm mekânı aydınlatıyor. Bir oda orkestrasına ev sahipliği yapabilecek büyüklükteki salon genel itibariyle olumlu bir izlenim bırakmakla beraber hiçbir şekilde Avrupa parlamentoları ile karşılaştırma imkânı vermiyor. Olsa olsa Rus Duma'sı ile karşılaştırılabilir belki. Doğaçlama usulüyle parlamentoya dönüştürülen bir toplantı salonundan daha fazlasını beklemek, [Viyana'da] Franzensring'deki parlamento binasının anıtsallığıyla ya da Alman ve İngiliz parlamento binalarının incelikli ciddiyeti ile karşılaştırmak doğru olmaz zaten. Ön cephede tepeye oturtulmuş başkanlık kürsüsü merdivenlerle ulaşılan meclis başkanı ve yazmanlar için ayrılmış yerlerden oluşuyor. Gerek başkanlık kürsüsü, gerekse Alman usulünü takiben hemen aşağısında öne alınmış konuşmacı kürsüsü, her türlü süsten yoksun. sıradan bir marangozun elinden çıkma gibi görünüyor. Bu yükseklikten kuşbakışı tamamen görülen mebuslara ayrılmış yerler de sadelikleri ile göze çarpıyor. Bunlar da her birine üçer mebus oturmak üzere hazırlanmış kırmızı kadife kaplı banklardan ibaret. [Mebuslar için yapılan] sıralar hilal biçiminde değil, art arda, birbirini paralel takip eden ve yukarıya doğru hafif bir meyle sahip yedi sıra olarak düşünülmüş. Her sırada birbirinden dar geçitlerle ayrılmış üçer oturağa sahip dokuz bank bulunuyor. Yani oturulacak yer sayısı 189. Ancak mebus sayısı 250'yi bulacağından, mimar Vedat Bey eksik olan altmış oturağa yer kazanmak için çareyi boylamasına locaların altında yer alan dar alanı da kullanmakta bulmuş. Ancak bu banklar henüz yerlerine düzenli olarak yerleştirilmemişti. Banklar arasında yer alan alaca desenli halı sayesinde adımlarınız yumuşuyor. Kalın ipekten bordo renkli kumaşla güzel bir dekorasyona sahip pencereler duvarların altın ve beyaz renkli alçı kabartmalı süslemeleriyle hoş bir zıtlık oluşturmuş. Geçen yüzyılın yetmişli yıllarının zevkini yansıtan renkli çiçekler ve arabesklerle bezeli tavan da özenle bakımdan geçirilerek bu hoş zıtlığa ahenk katmış. Ancak başkanlık kürsüsünün her iki yanında bulunan sobalardan çıkan beyaz emaye kaplı borular tüm salonu dolaştığından, bu ahenk biraz olsun bozuluyor. Bütünlüğü bozan bir diğer unsur da otuz kadar gaz lambasına sahip avize: Sanat eseri olmaktan ziyade, konuşmacı kürsüsünün görülmesine engel oluyor.

Kısıtlı mekân ilişkileri en hassas ifadesini galerilerin eksikliğinde buluyor. İnce duvarlar yıkılarak salona komşu odalardan ancak kenar locaları elde edilebilmiş. Biri diğerinin hemen üstünde iki katlı bu locaların tavanları o kadar alçak ki, elinizi uzatsanız rahatlıkla değersiniz. Başkanlık kürsüsünün karşısına gelen duvara salon yüksekliğinin yarısı hizasında kemer biçiminde bir oyuk açılmış, ki neredeyse gülünç kaçıyor: Aslen bir resim asılsın diye mi, yoksa bir oda orkestrası yer alsın diye mi düşünülmüş, belli değil. Bu, içine en fazla ayakta elli kişi alabilecek kuş kafesi, gazetecilere ayrılan loca. Üstelik gazeteciler avizeden yayılan göz kamaştırıcı ışık seli nedeniyle ne başkanlık kürsüsünü ne de konuşmacıyı görebilecekler. Basının farklı dillerde bir ağız etmiş acı çığlığı Babıâli'yi insafa getirmiş olacak ki, yüz kadar yerli ve yabancı basın mensubunun bu kubbe altına tıkılamayacağına kanaat getirerek, en azından açılış günü için sağ kanadın ikinci katındaki locayı da gazetecilere ayırdı. Bu locada oturacak seçkinler grubunun da—önce 16 olarak belirlenen gazeteci sayısı şikâyetler sonucu 28'e çıkarıldı—bir metreyi bile geçmeyen aralıktan çok şey görecekleri şüphe götürür. Aynı durum açılış gününde yaverleri ile gelecek on altı diplomat ve yerli onur konukları için de geçerli olacak.

Tek bir locada sıkışıklığın pek vahim olmayacağını tahmin edebiliriz: Sultan'ınkinde. Loca, başkanlık kürsüsünün solunda birinci katta yer alıyor ve iki orta büyüklükte odanın kapladığı alanı kapsıyor. Koridordan çıkan bir merdiven aracılığıyla padişahın kabul salonuna bağlanmış. Sultan'ın locasının üstündeki loca tamamıyla boş kalacak: "Haşmetmeaplarına duyulan hürmetin" göstergesi olarak. Kendisine gösterilen değerin bir başka ifadesi olacak, Sultan'ın önümüzdeki beş gün içerisinde taşınacağı padişah salonu hâlâ yeşil kâğıt kaplamalarla bezeli ve pencere dekorasyonundan da eser yok. Bir üst kattaki Meclis-i Âyan salonuysa hazır. Kim masrafları için sözde 85.000 kuruş ayrılmış bir kraliyet lüksü görmeyi ümit ediyorsa, hayal kırıklığına uğrayacak. Loca odalarından büyüğü, alçak tavanlı, kâğıt kaplama duvarlara asılı küçük gaz lambaları ile aydınlatılan yarı karanlık bir mekân ve çoğu Viyana burjuvazisinin misafir salonlarından çok daha mütevazı bir şekilde döşenmiş. Yüzeyi koyu bir cam ya da metal aynayla kaplı küçük altın kaplama barok stili bir masa; ortada yine tamamıyla altın kaplama iki koltuk, üç kadife kaplama sandalye, yine üç kırmızı renk kadife ile kaplı koltuk; altın kaplama ve mermer tezgâhlı bir sigara masası. Tüm bunlar yumuşak halıların üstüne yerleştirilmiş; duvarlarda ne bir resim ne de bir ayna var—hepsi bu kadar. İnsanın neredeyse Osmanlı milletinin bu şekilde Sultan'ına, bir zamanların akılsız israfının yerini ekonominin alacağını gözle görülür bir biçimde göstermek istediğine inanası gelliyor. Sultan'ın kendisinin de zaten son derece tutumluluğu belirtelim bu arada. Gereğinden fazla tedbirci bir saray görevlisi tarafından locaya takılan harem pencerelerindeki "kafese" benzeyen altın parmaklıklar törenlerden sorumlu Galib Paşa ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin emriyle söküldü. Sultan Abdülhamid locasında, tüm toplantı salonuna görünür kılınmış vaziyette, serbestçe locasındaki tüm diğer mobilyalar gibi ipek kaplamalı korkuluklara yaslanacak. Kaplamanın garip bir deseni var: asma yaprakları ve ağının üzerine oturmuş örümceklerle süslenmiş. "Çalışkanlığın sembolü," diye açıklıyor Türk refakatçim, dudağında tuhaf bir gülümsemeyle...

Meclis-i Âyan'ın toplantı salonu Meclis-i Mebusan'ın salonuyla aynı büyüklükte olmakla beraber, daha az sayıda koltuğa sahip (aşağı yukarı seksen) ve oturma düzeni aşağıdakinin tam tersi: Başkanlık divanı pencereye bakıyor. Burada da yerler halıyla kaplı. Saray dokumacılarının ürünü olan tüm halı ve perdeler döşemenin en değerli parçası. Garip bir şekilde Meclis-i Âyan'ın banklarının kaplamalarında eskicilere verilmiş 1876'dan kalma bankların üzerlerinde gördüğüm beyaz ve bordo desenin aynısı dikkatimi çekiyor. Rastlantı mı, yoksa zayıf yankısını halen Meclis-i Âyan'da sürdüren eski güzel günlere yapılan bilinçli bir gönderme mi?

Neyse ki parlamenter ilerlemenin getirdiği yeni dönemin habercileri her yerde ağır basıyor: Dönerken karşımıza çevresinde on dört ile yirmi kişinin—*tous comme chez nous* [tıpkı bizde olduğu gibi]—rahat koltuklara oturacağı muazzam yeşil masalar içeren geniş komisyon odaları çıkıyor. Sadece mebusların kullanımına açık olacak bir posta ve telgraf merkezinin yapımı bitmek üzere. Ses geçirmez telefon kulübelerinden Arnavutluk'tan gelen efendiler uzaktaki Hicaz'la dinlenme kaygısı olmadan görüşebilecekler—bu, ilk etapta sadece Meclis-i Âyan üyeleri için geçerli bir uygulama. Sultan'ın başkanlığında yapılacak toplantılar için belirlenmiş bir odanın tavanı Rum asıllı bir ressamın cüretkâr fantazisine sahne olmuş. Altında anılmaya değer Devrim'in tarihini, 10 Temmuz 1324 [23 Temmuz 1908], taşıyan bir anayasa alegorisinin yanında, Türkiye'nin bugünü ve geleceğinin dört sembolü olan taşıt araçları resmedilmiş: Demiryolu, buharlı gemi, denizaltı ve—balon...

Dileriz insanlığın ilerlemesinin bu en modern kaldıracının ruhu Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici ve düşünürlerinin altında toplandıkları kubbeye ilelebet ışık tutar. İnşallah!

M. K.

Neue Freie Presse, 17 Aralık 1908, Perşembe. Sabah Baskısı, ss. 2-3

İstanbul Parlamento İçin Çılgın Bir Sevince Boğuldu

Coşkulu Kalabalık Sultan'ın Parlamento'yu Açmak İçin Geçtiği Güzergâhı Hıncahınç Doldurdu.

Kadınlar Çarşaflarını Bir Kenara Attılar.

Pencere ve Çatılarda Müthiş Kalabalık Resm-i Geçidi İzlerken Halk Alkışlar Eşliğinde Kanun-u Esasi Marşı'nı Söylüyor

The New York Times gazetesine özel telgraf

LONDRA, 17 ARALIK (PERŞEMBE)

İstanbul'dan bugün gönderilen özel telgrafta, Londra'da çıkan *The Times* gazetesinin muhabiri bir hafta süren kötü hava koşullarının ardından bugün havanın açtığını ve parlak güneşli mükemmel bir kış günü Sultan'ın Parlamento'yu açtığını haber verdi.

Dün akşam geç saatlere kadar Majesteleri'nin hangi yolu takip ederek İstanbul'a geleceği belli olmamıştı. Sonunda Yıldız Sarayı'ndan meclis binasının olduğu Ayasofya Meydanı'na Beyoğlu ve Mahmudiye Köprüsü'nden [bugünkü Unkapanı Köprüsü] geçerek geleceği kararlaştırıldı.

Sultan'ın saraydan öğle vakti çıkması planlanmıştı. Sabahın erken saatlerinden itibaren tüm İstanbul hareket halindeydi. Askerler selam duracakları noktalarda yerlerini alıyor, ustalar yol boyundaki süslemeleri son bir defa kontrol ediyor ve halk Haliç üzerindeki köprülerden İstanbul tarafına akıyordu. Haliç'teki gemilerden flamalar dalgalanıyordu. Tüm yol boyu kırmızı ve yeşil zemin üzerine ay-yıldızlı bayraklarla donatılmıştı. Sanki eski şehir gri ve gizemli güzelliğini parlatmış, ülkenin peşinde koştuğu yeni hayata kendini kaptırmıştı.

HER YERDE KADINLAR

Dar sokaklar ve yollarda yeni giysileri içinde tabur tabur askerler sıralanmıştı. Tüm kavşaklarda süvariler vardı. Kurmay subaylar parlak üniformaları içinde kaldırımlara dizilmişlerdi. Çatıların çoğunda ve tüm pencerelerde belli ki bugünün şerefine peçelerini çıkartmış yüzleri sevinç ifadeleriyle dolu kadınlar vardı. Yol boyunca korteji görecek tüm köşe başları ve kaldırımlar sakin kalabalıklarla dolup taşmıştı.

Şehrin tüm insanları sanki İstanbul'daydı [bugünkü tarihi yarımada]. Tüm alçak çatılar, hatta Ayasofya Camii'nin kubbesi bile seyircilerle dolup taşmış, ağaçların tepeleri bile, dallar kırılana kadar, insanlarla dolmuştu.

Kalabalık önceleri, sanki bu büyük olayın önemiyle büyülenmişcesine, ağırbaşlı bir şekilde bekliyor ve arada Kanun-u Esasi marşını söylüyordu. İlk mebusların varışıyla birlikte insanlar içlerindeki gerçek duyguları alkışlarla dışavurdular. 11:15'te mebusları taşıyan ve önü kırmızı-yeşil ipek flamalarla bezenmiş ilk araba meydana girdi. Borazan sesiyle askerler hazırola geçtiler ve askeri bando Kanun-u Esasi marşını çalmaya başladı. Mebuslar törene katılan davetlilerle beraber ufak gruplar halinde meydanı geçtiler. Aralarında redingotlu ve fesli muhafazakâr Türkler, türbanları içinde saygıdeğer hocalar, nazırlar, Rum, Ermeni ve Yahudi din adamları, salına salına yürüyen Araplar ve Suriye'den gelen Dürzüler vardı.

Bir hadımağası eşliğinde on iki saray arabasının varışı ile ortalık biraz hareketlendi. Arabalarda saraylı hanımlar vardı. Meydan o kadar kalabalıktı ki, hanımlara ilk anda neredeyse yer bulunamayacaktı; sonra meydanda bir köşede onlara yer açıldı. Diplomatlardan ilk gelen Alman Büyükelçisi oldu; ardından da diğer diplomatlar meydana vardı.

SULTAN BEKLENİYOR

12:30'da tüm gözler yola dikilmişti. Herkesin kafasında şu soru vardı: "Acaba Sultan son dakikada vaz mı geçti?" 12:45'te yoldan yukarı koşan iki subay göründü. Sultan geliyordu.

Bir borazanla askerler tekrar hazırola geçti. Uzaktan gelen müzik sesleri ve tezahürat o zamana kadar duyulan endişeli bekleyişe son verdi. Önden saray muhafızları geldi; arkasından da atları üzerinde beş süvari birliği ve bir düzine süslenmiş at üzerinde saray uşakları. Bir grup yaverin ardından da dört muhteşem atın çektiği ve Sultan'ı taşıyan araba geldi. Araba açık bir faytondu ama tepesi kapalıydı. Bu nedenle de Sultan gözükmüyordu. Karşısında Sadrazam [Kâmil Paşa] ve oğlu Burhaneddin [Efendi] oturuyordu.

Araba geçerken bando Hamidiye marşını çalmaya başladı. Kalabalıktan coşku dolu sesler yükseliyordu; ama bu tezahürat Abdülhamid için miydi yoksa Kanun-u Esasi için mi?—bunu kestirmek zordu. Bunu kalabalığın çoğu da belki bilmiyordu; ama, ne olursa olsun, herkes büyük bir sevinç içindeydi.

Saat tam 12:50'de meclis binasındaki Osmanlı bayrağı indirilerek yerine Padişahın sancağı çekildi ve Abdülhamid ikinci defa halkının temsilcilerinin huzuruna çıktı.

The New York Times, 18 Aralık 1908, Cuma, s. 1

Yapımı 1854 yılında tamamlanan, Fossati kardeşlerin tasarladığı, Ayasofya ve Sultan Ahmed Camisi arasındaki alanda bulunan ve 1933'te yanan Darülfünun binası. 1876'da ilk Mebusanı ve Ayan meclisleri burada toplandı. 30 yıl kapalı kaldıktan sonra, 1908'de II. Meşrutiyet'le birlikte yine Meclis-i Mebusan burada toplandı.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

Darülfünun binasının denizden görünüşü.

Türk Parlamentosu

Hem İngiliz halkının hem de tüm uygar dünyanın dün İstanbul'da düzenlenen törenlerden ne kadar etkilenmiş olduğunu söylemeye gerek yok. Türk Parlamentosu'nun açılışı hem Türkiye hem de Asya tarihinde bir dönüm noktası olabilir. Eğer bu şerefli işi ve omuzlarına yüklenen sorumluluğu görevin zorluğuna rağmen taşıyabilirlerse, bunun gerçekten de bir dönüm noktası olduğu kanıtlanmış olacak. Türk İmparatorluğu'nun ve İslamiyetin geleceğini başarıya ulaştırmak ya da mahvetmek onların sorumluluğunda. Kargaşanın hüküm sürdüğü bir yerde düzeni sağlamayı başarırlarsa, mutlakiyetçiğin yerine özgürlüğü, rüşvet ve kayırmanın yerine namusu, beceriksizliğin yerine verimli çalışmayı, gerilemenin yerine ilerlemeyi koyabilirlerse yalnızca bir halkı mutlu etmekle kalmayacaklar, aynı zamanda yüzyıllarca başları dik ve gurur içinde yaşadıktan sonra yüzyıllarca başkalarının boyunduruğu altında yaşamaya mahkûm edilmiş ve küçük düşürülmüş bir kıtaya özgüvenlerini ve eski canlılıklarını kazandıracaklardır.

Türk Parlamentosu'nun önündeki görev onur verici olduğu kadar meşakkatli de; kuşaklar boyu süregiden kötü yönetimi düzeltmek ve -daha da zor bir işi başarmak- Batı'nın bilim ve sanatını Doğu'nun ruhuyla "evlendirmek" zorundalar. Mebusların parlamenter konulardaki deneyimsizlikleri hiç kuşkusuz bir dezavantaj; (ama bu konuyu çok da büyütmemek lazım) çünkü biz İngilizler parlamenter erdemlerin yüzyılların mirası olduğunu düşünür ve bunların kök salması ve gelişmesi için korunaklı bir havanın olması gerektiğine inanırız. Biz Türkiye'nin çok kısa sürede anayasayı ilgilendiren konularda yeterli uzmanlığa kavuşacağından şüphe etmiyoruz. Esas ciddi engel, imparatorluk içindeki farklı ulusal gruplaşmalar; bütün bu ulusal gruplar için ortak bir vatanseverlik platformu inşa etmek bu çok parçalı imparatorlukta epeyce beceri gerektiriyor. Fakat belki de engeller içinde en önemlisi içeride değil dışarıda. Otuz yıl önce Midhat Paşa'nın topladığı Türk Parlamentosu'nu yıkan yabancı müdahalesiydi. Şimdilerde Avrupa diplomasisinin eskiye göre daha cömert olduğunun ciddi bir kanıtı yok. Yalnız, Türk anayasacılık hareketi bir kuşak öncesine göre bugün daha güçlü ve Avrupa milletleri de kendi yöneticilerinin ters davranışlarını denetlemekte artık daha başarılı. Büyük Güçler'in, kendi çıkarları uğruna Türkiye'nin kaderiyle oynamaya teşebbüs etmemeleri çok önemli. Her ne sebeple olursa olsun karşılarına çıkabilecek yeni engel ve pürüzler olmadan da Türkiye'nin yeni yöneticileri önündeki görev çok zor.

The Mancheşter Guardian, 18 Aralık 1908, Cuma, s. 6

Bu Hafta

Dünya kamuoyu açısından bakıldığında, haftanın en önemli olayı Türk Parlamentosu'nun bizzat Sultan tarafından açılmış olmasıydı. Abdülhamid'in [Yıldız Sarayı'ndan] meclis binasına giderken takip edeceği güzergâh son dakikaya kadar gizli tutulmuştu; ama yollara yığılmış kalabalıklar, *The Times* gazetesinin özel muhabirinin de canlı bir şekilde anlattığı gibi, harikulade bir manzara teşkil ediyordu. Korteji görecek her nokta ve köşe başı, Ayasofya Camii'nin kubbesine varıncaya kadar, hıncahınç dolmuştu. "Çatıların çoğunda ve tüm pencerelerde belli ki bugünün şerefine peçelerini çıkartmış yüzleri sevinç ifadeleriyle dolu kadınlar vardı." İngiltere Büyükelçisi ve bir grup İngiliz bahriyeli sokaklardan geçerken alkış yağmuruna tutuldular. Halk, Jön Türklerin lideri Ahmed Rıza Bey'e Sultan'ın şahsına gösterdiğinden daha büyük ve daha sıcak bir ilgi gösteriyordu. Tüm bu sahneler zihinlerde silinmez bir etki yarattı. Bütün bunlar gösteriyor ki, artık Türk Parlamentosu halktan geri alınamaz. İstanbuldaki "Duma" en az St. Petersburg'daki Duma kadar kalıcı bir kurum oldu.

Kral Edward'dan Sultan'a gönderilen özel bir telgraf günün önemini vurgulamaktaydı. İngilizli Avam Kamarası'ndan, Rusya'daki Duma'dan, Amerika'daki Kongre'den ve dünyanın diğer tüm büyük yasama meclislerinden tebrik telgrafları gelmişti. Meclis binası içindeki sahne daha da göz kamaştırıcıydı. Fraklı, redingotlu ve kırmızı fesli insanlar yanında beyaz ve yeşil renk türbanlarıyla ulema, altın işlemeli yeşil cüppeleri içinde Müslüman din adamları, daha ağırbaşlı giysiler içinde Arap mebuslar ve Hıristiyan patrikler vardı. Birçoğu resmi üniforma içinde hazır bulunan Meclis-i Âyan üyeleri muhteşem bir grup teşkil ediyordu. *The Times* muhabirinin anlattığı gibi, başka bir köşede uzun, siyah kaftanı gümüşle işlenmiş, Havran'daki Dürzülerin temsilcisi olan Sadullah duruyordu. Ondan da çarpıcı bir görüntüsü olan, siyah cüppesi içinde uzun boylu ve ağırbaşlı görünümlü Ermeni Patrığı İzmirliyan'dı. Fakat en ilginç kişi hiç şüphe yok ki Said Paşa'ydı. Otuz küsur yıl önce Midhat Paşa'nın parlamentosunda Padişah'ın meclisi açış nutkunu okuyan oydu. Sultan'ın ilk Kanun-u Esasi'yi ortadan kaldırmasına yardımcı olan da oydu. Pışmanlığına ve sadrazam olarak Padişah ve Babıâli'nin Jön Türk Devrimi'ne boyun eğdiğine şahit olacağı günleri görecek kadar yaşadı.

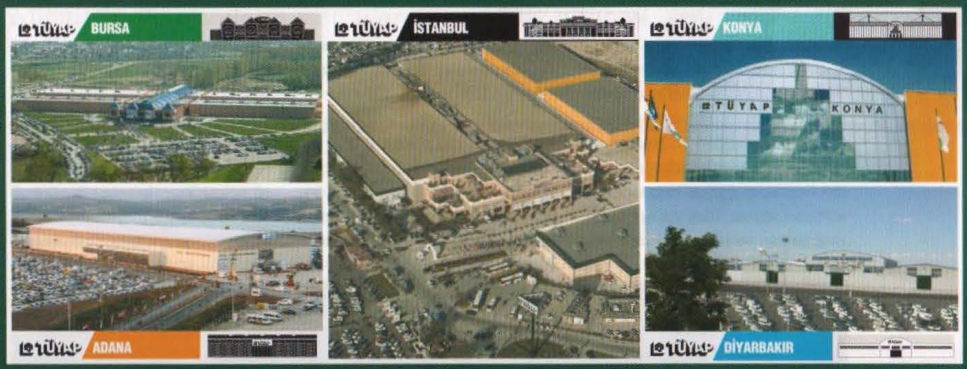
Abdülhamid'in kendisinin okumadığı meclisi açış nutku eğitici ve aydınlatıcı bir belgeydi. İlk Parlamento'nun "geçici bir süre için kapatılmış olduğu" açıklamasını yaptı [Nutuk'taki özgün ifadesiyle: "Hin-i cülusumda vaz'etmiş olduğum Kanun-u Esasi'nin mevkii-i tatbikata vaz'inda tesadüf olunan müşkilata mebni o zaman rical-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olunmuş iken ..."]. Bu, ölüm haberi verildiğinde Mark Twain'in "çok fazla abartılmış" demesinden bu yana duyduğum en ihtiyatlı laftı. Avusturya ve Bulgaristan'ın vurmuş olduğu darbeler de "şaşkınlık verici olaylar" olarak nitelendirildi. Fakat sarf edilen bu laflar olayın barışçıl bir şekilde çözümüne halel getirmeyecek bir erdeme sahip. Padişah son olarak, "Ülkemin Kanun-u Esasi'ye uygun yönetilmesi konusundaki kararlılığımızdan dönüş yoktur." [Abdülhamid'in nutkundaki özgün ifadeyle söyleyecek olursak: "Memleketimizin Kanun-u Esasi ile idaresi hakkındaki azmim kat'i ve lâ-yeteğayyerdir."] buyurdu. Nutuk hiç kimsede belirgin bir memnuniyet yaratmadığı gibi, gelecek hakkında da iyimser bir tahminde bulunulamıyor. Jön Türklere örgütlerini lağvetmeleri söylendi. Halihazırdaki durum düşünüldüğünde böyle bir şey yapmazlar ve yapamazlar. İttihad ve Terakki Cemiyeti kendini kâğıt üzerinde feshetse bile, gizli olarak varlığını sürdürmek zorunda; çünkü [gerçekleştirmek istedikleri] proje şu anda hâlâ güvende olmaktan uzak. Türk parlamentosunun kendisini birkaç gün içerisinde anayasayı gözden geçirip yeni baştan düzenleyecek bir Kurucu Meclis'e dönüştüreceği söyleniyor. Jön Türkler hükümetin parlamento tarafından murakabe edilmesini ve parlamentoya karşı sorumlu olmasını talep ediyorlar. Buna karşılık, Abdülhamid ve şimdiye kadar ıslahatçı gözüken bazıları ise, Almanya'da olduğu gibi, nazırların majesteleri tarafından atanmasını ve hükümetin iktidarda kalmasının meclis çoğunluğuna bağlı olmamasını tercih ediyorlar. Böylece, Sultan'ın yürütme erki üzerinde tedricen ama kati olarak tekrar egemen olmasının yolu açılacak. Bu ihtilaf büyük ihtimalle iki taraf arasında kayda değer kavgalar ve belki de [s]iyasettel derin bölünmeler yaratacak.

The Observer, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 8

TÜYAP

tuyap.com.tr

"Tüyap 30. Yılında Beş Fuar Merkezi ile Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor."

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımcılardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Fuar Alanı ve Merkez Ofis: Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522, Büyükçekmece İstanbul
Tel: 0212 886 6 886 (Pbx) Faks: 0212 886 6 698
E-posta: Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Tanıtım ve Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr
tuyap.com.tr

TEK PARTİLİ DÖNEMDE

İLK KİTAP SERGİLERİ*

GÖKHAN AKÇURA

Bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de düzenlenen ilk kitap sergisi, 1929'da Türk Ocağı tarafından açılan "Türk Matbaacılığının İkiyüzüncü Yıldönümü Sergisi"dir. Serginin düzenleyicisi (ve kitap sergileri konusunda Türkiye'nin en önemli uzmanı) Selim Nüzhet Gerçek, 1941'de kendisiyle yapılan bir konuşmada sergiyi çok zor hazırladığını, çünkü Türk Ocakları'nın başlangıçta konuya hiç ilgi göstermediğini anlatır. Ama ocağın başında olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, yapmak istediklerini öğrenince hemen ilgilileri uyarmış ve Matbuat Cemiyeti'nin de işin içine katılmasını sağlamıştır.

Selim Nüzhet Gerçek, 1929 yılında açılan serginin içeriğini şöyle anlatır: "Matbaamızda ilk basılan 23 kitabı ve ilk matbaamıza dair bazı vesikaları, garpta Arap harfleriyle basılan ilk kitapları ve tabı ve hurufatı bakımından hususiyet taşıyan bazı kitapları teşhir etmiştim. Türk harflerile ilk kitaplar için de hususi bir köşe tertip etmiştim. Velhâsıl matbaamızın iki yüz senelik tarihini hulâsaya çalışmıştım."[1]

BEYAZIT MEYDANINDA BİR KİTAP PANAYIRI

Selim Nüzhet Gerçek, 1931 yılında da Matbuat Cemiyeti adına, "Gazeteciliğimizin Yüzüncü Yıldönümü" için Galatasaray Lisesi salonlarında bir sergi daha açar. Ama kitap sergileri açısından en önemli adımı, 1932 yılında İstanbul Halkevi adına 30 Ağustos tarihinde bir "Kitap Panayırı" açarak atar. İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) meydanında açılan sergi yirmi pavyondan oluşmaktadır.

1937 yılında Atina'da açılan Türk Kitap Sergisi.

* Bu yazı Gökhan Akçura'nın Tüyap tarafından yayınlanacak olan *Türkiye Sergicilik ve Fuarcılık Tarihi* adlı kitabından alınmıştır

2. Beyazıt Kitap Panayırı.

"Darülfünun meydanının münasip yerinde Karagöz ve ortaoyunu partileri tertip edilmiştir. Bu oyunların mevzularını yeni Türk alfabesi, yeni yazı ve diğer neşriyat hakkında eğlenceli fıkralar teşkil edecektir. Kitap panayırından en küçük bir kitap, bir mecmua satın alanlar bu oyunları meccanen seyredeceklerdir."

Bu pavyonların biri Halkevi'ne, biri *Cumhuriyet* gazetesine, diğerleri de kitapçılara aittir. Dört gün sürecek olan kitap sergisinde yayınlar yüzde on indirimle satılır. Sergi dolayısıyla yapılacak etkinlikler *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle aktarılır: "Darülfünun meydanının münasip yerinde Karagöz ve ortaoyunu partileri tertip edilmiştir. Bu oyunların mevzularını yeni Türk alfabesi, yeni yazı ve diğer neşriyat hakkında eğlenceli fıkralar teşkil edecektir. Kitap panayırından en küçük bir kitap, bir mecmua satın alanlar bu oyunları meccanen lücretsiz seyredeceklerdir."[2]

Selim Nüzhet bu sergi için şu değerlendirmeyi yapar: "Yurdumuzda ilk defa olarak böyle bir şeye teşebbüs ediliyordu. Orasının [Üniversite Meydanı'nın] bugünkü gibi ağaçlı olmaması yüzünden gözü kamaştıran güneşe mukabil, bereket versin, teşhir edilen kitaplar da gözü kamaştıracak mahiyette idi. İstanbul halkı ilk defa olarak kitabı bir vitrin arkasında değil, karşısında elinin altında gördü. Halk bu suretle kitabı benimsedi, bol bol satın aldı."[3]

"Kitap Panayırı"nın açılış töreninde İstanbul Valisi Ali Rıza, İstanbul Halk Fırkası Başkanı Cevdet Kerim, Halkevi Başkanı Hâmit, Nemlizade Mithat, Yüksek İktisat Mektebi Müdürü Hüsnü, yazar Peyami Safa ile Burhan Ümit beyler ve Şehir Meclisi üyesi Nakiye Hanım hazır bulunurlar.[4] 1933 yılında İstanbul Halkevi'nde Hamit Bey'in İstanbul Halkevi'nin çalışmalarını toplu olarak ele alan bir konuşmasında, bu ilk kitap sergisine şöyle değinilir: "Müze ve Sergi Şubesinin değerli işlerinden biri 30 Ağustos Bayramı münasebetiyle açtığı kitap panayırıdır. İstanbul'daki bütün kitapçı ve tabilerin [yayıncıların] iştirakile açılan ve dört gün devam eden bu sergi, yeni harflerle basılmış bin sekiz yüz kadar eser teşhir etmek suretiyle, harf inkılâbının muvaffakiyetini parlak bir surette göstermek noktasından dikkate şayandır. Bu serginin bu sene, harf inkılâbını yaratan nutkun irat edildiği günde, daha geniş mikyasta ve bütün Türkiye için büyük bir okuma propağandası teşkil edecek surette tekrar açılması kararlarımız arasındadır."[5] Aynı kaynakta İstanbul Halkevi'nin, sözü edilen "Müze ve Sergi Şubesi"nin şu isimlerden oluştuğunu görüyoruz: Reis Aziz Bey, mümessil Selim Nüzhet (Gerçek) Bey ve üyeler Salâh Cimcoz, Daniş ve Vecihi beyler.

İstanbul Halkevi'nin 1933 yılında yeni bir kitap sergisi düzenlediğine ilişkin bir bilgi karşımıza çıkmadı. Ama aynı yıl, Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile Ticaret Lisesi'nde Maarif Vekâleti tarafından "Maarif Sergisi" açılır. Bu sergi kapsamında Ticaret Lisesi'nde "Yerli Mallar Sergisi" ve Ticaret Lisesi bahçesinde de bir "Kitap Panayırı" düzenlendiğini görüyoruz. Maarif Sergisi Rehberi'nde kitap sergisine şöyle değiniliyor: "Türk Milletini yeni bir nur alemine götüren Türk harfleri ile beş bene içinde memleketimizde çıkan eserleri görmek için Ticaret Lisesi bahçesinde

Neşriyat Sergisi'nden bir köşe.

açılan bu panayırı da geziniz. Kitap Panayırında yüzde on eksik fiatla satış yapılmaktadır."[6]

TRENDE AÇILAN BİR SERGİ

Her ne kadar tam olarak bir kitap sergisi olmasa da, bir trende açılması ve seyyar olması nedeniyle Seyyar Terbiye Sergisi'nden de söz etmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. 21 Nisan 1933 tarihinde Ankara'dan kalkan bir trende, "demiryol güzergâhlarını dolaşmak ve halkın istifadesine arzolunmak" üzere Maarif Vekâleti tarafından düzenlenen Seyyar Terbiye Sergisi yer alıyordu. Sergide kitaplar, eğitimle ilgili çeşitli araç ve gereçler, istatistikler, grafikler, projeksiyon ve sinema filmleri bulunmaktaydı. Sergının amacı şöyle özetleniyordu: "Muallimleri, bilhassa ilk mektep muallimlerini muhtelif okutma ve yetiştirme mevzuları ve yeni terbiye hareketleri hakkında aydınlatmak ve halk terbiyesine faydalı olmak." Sergının etkinlikleri ise şöyle yapılacaktı: "Sergi ile beraber gidecek müfettiş ve muallim arkadaşlar tarafından yol üzerindeki istasyonlarda toplanacak muallimler için nümune dersleri ve konferanslar tertip edilecek, müfredat programlarının Vekâletin tesbit ettiği gayelere uygun olarak tedrisi için umumi misallerle irşatlarda bulunulacaktır."[7]

Sergının Kayseri ve Sivas üzerinden Samsun'a gitmesi amaçlanıyordu. Ara istasyonlarda bir-iki gün, büyük istasyonlarda ise birer hafta kalması planlanmıştı. Sergi 22 Nisan günü Kırıkkale'ye geldi ve "muallimlerden ve halktan" oluşan 200 kişi sergiyi ziyaret etti.[8] Çeşitli gazete haberlerinden, sergiyi taşıyan trenin 24 Mayıs'ta Amasya'yı, 25 Mayıs'ta Havza'yı, 26 Mayıs'ta ise Ladik'i ziyaret ettiğini öğreniyoruz. Cumhuriyetin iki büyük ideali, demiryolları ve eğitim tek bir sergide buluşmuştu.

Sergi 22 Nisan günü Kırıkkale'ye geldi ve "muallimlerden ve halktan" oluşan 200 kişi sergiyi ziyaret etti. Çeşitli gazete haberlerinden, sergiyi taşıyan trenin 24 Mayıs'ta Amasya'yı, 25 Mayıs'ta Havza'yı, 26 Mayıs'ta ise Ladik'i ziyaret ettiğini öğreniyoruz. Cumhuriyetin iki büyük ideali, demiryolları ve eğitim tek bir sergide buluşmuştu.

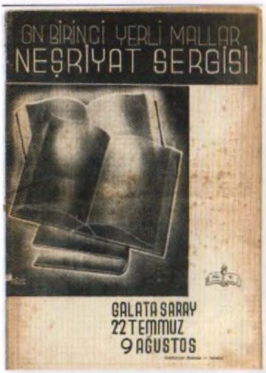
BEYOĞLU HALKEVİ KİTAP SERGİLERİ

Kitap sergileri tarihine girecek küçük bir kayıt olarak, 1935 yılı nisan ayında "İstanbul Etıbba ITabipl Odası" tarafından bir "Tıbbi ve Sıhhi Kitaplar Sergisi" açıldığını belirtelim. Sergi gene Selim Nüzhet Gerçek imzasını taşıyordu. İstanbul'daki Halkevi çalışmaları kapsamında yeni bir sergının açılması için ise 1938 yılını beklememiz gerekecektir. 15 Ocak 1938 tarihinde Beyoğlu Halkevi tarafından açılan kitap sergisi 1936 ve 1937 yıllarına ait kitapları bir araya getirir. İstanbul'daki 12 yayınevinin ve kitaplarını kendi çabalarıyla bastıran bazı yazarların katıldığı sergide yaklaşık olarak 500 kitap sergilenmektedir. Bu kitaplar sergi süresince yüzde yirmi indirimle satılır. *Vatan* gazetesinin sergının açılışını duyuran haberi şöyle noktalanmaktadır: "Beş altı sene evvel Beyazıt'ta Üniversite meydanında kurulan ilk kitap sergisinden sonra, nedense ihmale uğrayan bu lüzumlu işi üzerine alarak esaslı bir şekilde canlandırmaya muvaffak olan Beyoğlu

Halkevi başkanlığını tebrik etmek bir vazifedir."[9]

1 Ocak 1939 tarihinde Beyoğlu Halkevi'nde açılan "İkinci Kitap Sergisi"nde ise 1938 yılında yayımlanan kitaplar toplu halde sunulur. *Cumhuriyet*'in haberine göre sergide teşhir edilen kitap sayısı gene 500 dolayındadır. Gazete, bu kitapların niteliği hakkında da istatistiki bilgiler veriyor: 17 kitap Atatürk konulu, 90'ı sosyal, iktisadi ve hukuki, 120'si hikâye ve roman, 40'ı da çeşitli konulardadır. Kitapların 75'i çeviridir. Sergideki kitaplar Halkevleri, vilayetler ve CHP Genel Sekreterliği'nden sağlanmıştır. Ayrıca yayınevleri ve kuruluşlar da kitaplar yollamıştır. Bir hafta açık kalacak olan sergide kitaplar yüzde 20 indirimle satılmaktadır. Beyoğlu Halkevi'nin hazırladığı kitap sergilerinin daha sonraki yıllarda da açıldığını biliyoruz. 1939 yılında açılmayan sergi, 1940 ve 1941 yıllarında da gene ocak ayında tekrarlanmıştır.

1941 yılında açılan "Dördüncü Kitap Sergisi"ni gezen *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri Salâhattin Güngör izlenimlerini şöyle aktarıyor: "Her yıl içinde çıkan kitapları böyle derli toplu bir salonda teşhir emek ne güzel şey! Hem bu serginin bütün kazancı, yalnız kitap meraklılarının işlerine yarayan eseri, kitapçı camekanlarının önünde silik bir gölge gibi dolaşmak

zahmetine katlanmadan kolaylıkla arayıp bulabilmelerinden ibaret de değil...

Bir kitap meraklısı, hiç bir kitap satın almaya mecbur olmaksızın burada vakti varsa, bütün eserleri tetkik edebilir. Beğendiği kitabın fiatını kesesine uygun bulursa, sergi memuruna müracaat ederek bir vesika alır. Bu vesika ile beğendiği kitabı, yüzde on noksanına kitapçıdan rahatça tedarik eder.

Kitap sergisinin bir başka faydası da şu: Vitrinlerde teşhir edilen kitaplar hiç bir tasnife tâbi olmadıkları gibi sık sık da yerlerini değiştirirler. Bir kitabı bir hafta sonra, aynı camekanda göremezsiniz. Halbuki Beyoğlu Halkevi'ndeki sergide kitaplar o kadar güzel tasnif edilmiş ki insan, istediği eseri, euketlere şöyle bir bakınca eliyle koymuş gibi buluyor."

Beyoğlu Halkevi Müdürü Ekrem Tur da, sergisinin sağladığı faydaları Salâhattin Güngör'e şöyle anlatmış: "Sergiyi gezmeye gelenler arasında, kitap piyasasının merkezi olan Babıali'ye senede bir defa bile uğramayan kimseler var. Bu da gösterir ki, her sergi ziyaretçisi yepyeni bir 'kitap kariidir' lokurul. Serginin temin ettiği asıl büyük fayda da işte burada! Gayemiz yalnız kitap okuyan bir nesil yetiştirilmesi değil, bu nesli birer de kütüphane edinmiş görmektir. Ayda yüz elli lira kira ödeyenlerin apartmanlarında çok defa üç düzine kitabı alacak bir rafla üzerinde iki satır yazı yazacak bir masa bulamazsınız. Düşündüm; ilkönce halkımızın kitaba karşı olan bu lakaydlığını gidermek lâzım. Bu da ancak onu kitapla karşı karşıya getirmekle olur. Gördüğünüz sergi, işte o düşünceden doğdu. Kitabı sevenler, onu biriktirmek için de arzu duymakta gecikmezler."

549 yeni kitabın bir araya geldiği sergiden ayrılırken, muhabirimiz şöyle düşünmektedir: "Kitabın bugüne kadar bir tek sergisi vardı: Kaldırım! Bu sergiler çoğaldıkça, umarız ki kaldırım sergilerine de artık yer kalmayacak ve kitap bütün düşkünlere mukadder olan sokaklarda sürünmek akıbetinden de böylelikle kurtulmuş olacaktır."[10]

Kitap panayırında bir gezinti

PEYAMİ SAFA

Hemen yirmi senedenberi, adeta her gün Babıalı kütüphanelerinin camları önünde azar azar dinlenerek o yokuşu tırmandım. Büyük ve küçük, değerli ve değersiz her yeni çıkan esere dikkat ederdim. İntişarından [yayımlanmasından] haberim olmıyan kitaplar pek azdır, sanıyordum. Aldandığımı, dün açılan Kitap panayırında anladım;

Her kütüphanenin paviyonunda iki üç sene evvel neşredilmiş, güzel ve temiz baskılı, büyük bir zihnî ceht mahsulü kitaplar var ki, ben bunları görmüş olmak şöyle dursun, isimlerini bile duymamıştım.

Bu kitaplar, birer sır gibi müelliften tabie tevdi edilmişler; tabi adeta bu sırrı faş etmekten korkar gibi eseri depolarda saklamış ve ancak intişarından haberi olup ta mağazaya gelerek arıyanlara vermiş. Kitap, bizde, adeta kaçak morfin ve esrar gibi gizli satılan bir mala döndü. Artık, bütün mesleki hayatı kitaplar arasında geçen bizim gibi muharrirler bazı eserlerin çıktığını bilmezlerse, bu işe daha ziyade bitgâne kalan halkı düşününüz.

Evet, kitapla halk arasına girmesi ve birini ötekine tanıtması icap eden mutavassıt bizde yok. Kimdir bu mutavassıt? Münekkit mi? Mecmualar mı? İlân mı? Hepsi.

Tabilerimizin ilân verecek paraları yok, mecmua yok, münekkit yok; şüphesiz, halkla kitap arasındaki dostluk ta yok olacak. Pek nadir kitaplar kendilerini okuyucu sınıfından ayıran büyük mesafeleri aşacak bir sirayet kuvvetini haizdirler ve bu kuvvet, mutlaka eserin kıymetile mütenasıp olmak ta lâzım değildir. Çünkü fena kitapların ekseriya umumî kayıtsızlığı iyi eserlerden fazla sarstığı görülmüştür.

Bu panayır, kitapla halk arasındaki uçurumu doldurmak için büyük bir varlıktır. Dün olduğu gibi Darülfünun meydanını dolduran binlerce insanın gözlerile kitap kapakları arasındaki âşinalıktan bile pek çok şey beklıyelim ve bu güzel fikir bayramını hazırlıyan İstanbul Halkevi ile en faal ve yorucu vazifeyi üstüne alan Selim Nüzhet Beye hararetle teşekkür edelim.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1932.

Bıraktığımız yerden Selim Nüzhet Gerçek'in konuşmasına dönerek, aynı sergiyi Belgrad'da nasıl karşılandığını görelim: "Belgrad sergisi belki Atina'dakinden daha ziyade muvaffak oldu diyebilirim. İptida löncel sergiye müzenin bir katı tahsis edildiğinden gerek resimlerin, gerekse kitapların çok zengin bir şekilde teşhirine imkân hasıl oldu. Sergi İsmet İnönü'nün Belgrad'ı ziyareti vesilesiyle hazırlanmış ve huzuru ile açılmıştı. Kıralın ve bütün vekillerin hazır bulunduğu küşat merasimi çok parlak oldu. (...) Bu sergi Türk inkılâbının azametini göstermesi itibarile göğsümüzü kabartacak mahiyette idi. Resimde bu

"Atina, sonra da Belgrad'da tertip edilen Türk Resim ve Neşriyat Sergisi'nin neşriyat kısmını tanzime memur edilmiştim. Sayın Salâh Cimcoz heyetimizin başkanıydı. (...) Serginin ehemmiyeti ve gördüğü rağbet hakkında kısaca bir fikir verebilmek üzere küşat merasimini bizzat kıralın yaptığını, müteveffa Metaksas'ın bir saate yakın bir zamanını sergiyi ziyarete hasrettiğini söylemek kifayet eder."

Selim Nüzhet Gerçek, Belgrad Kitap Sergisi'nde Yugoslav kral naibine bilgi verirken.

YURTDIŞINDA İLK KİTAP SERGİSİ

Kitap sergiciliği alanında bir ilk olarak, Türkiye Cumhuriyeti 1937 yılında Atina'da açılan kitap sergisine de katılmıştır. Yine bu çalışmaya imza atan Selim Nüzhet Gerçek anlatıyor: "İptida löncel Atina, sonra da Belgrad'da tertip edilen Türk Resim ve Neşriyat Sergisi'nin neşriyat kısmını tanzime memur edilmiştim. Sayın Salâh Cimcoz heyetimizin başkanıydı, gösterdiği gayret ve yakın alâka sayesinde her iki sergi de çok rağbet kazanmıştı. (...) Bu sergilerde tuttuğum yol dünü ve bugünü mukayese ettirebilmek için teşhir edilen basmaların ilkini ve sonuncusunu birlikte göstermekti. İlk kitapları bugünün kitapları ile, ilk gazeteleri bugünün gazeteleri ile mukayese, aradaki devir farkını hesaba katmak şartile de, meraklılar için çok cazip oluyordu. Serginin ehemmiyeti ve gördüğü rağbet hakkında kısaca bir fikir verebilmek üzere küşat [illegible] merasimini bizzat kıralın yaptığını, müteveffa Metaksas'ın bir saate yakın bir zamanını sergiyi ziyarete hasrettiğini söylemek kifayet eder."[1]

Atina'da yayımlanan *Le Messager d'Athenes* gazetesinde Kostas Kerofilos'un kaleme aldığı bir yazıda, Türkiye standında cumhuriyet dönemindeki yayımcılık faaliyetlerini ayrıntılı bir biçimde yansıtan kitap ve gazetelerin bulunduğunu öğreniyoruz. Serginin başarılı bulunduğunu, söz konusu yazının son satırları da açıkça göstermektedir: "Umumi intiba şudur ki, bu sergi edebiyatla meşgul olan herkes için bir sürpriz olmuştur. Çünkü büyük bir devlet şefinin demir iradesi ve sadık iş arkadaşları tarafından Türkiye'de pek kısa bir zaman fasılasında başarılmış olan bir harikayı bize göstermiştir. Yeni Türkiye'nin terakkilerini hiç bir şey bize bugünkü Türkiye'nin belâgatli bir aynasını teşkil eden bu sergiden daha büyük bir sadakatle anlatamazdı."[2]

kadar ilerlemiş olduğumuzu göstermek, Türk harflerini yeni kabul ettiğimiz halde her mevzuda belli başlı neşriyata malik olduğumuzu göz önüne koymak lehimize büyük bir tesir uyandırdı."[3]

NEŞRİYAT KONGRESİ VE SERGİSİ

Öte yandan, Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği döneminde açılan Birinci Türk Neşriyat Kongresi, beraberinde bir de "On Yıllık Neşriyat Sergisi" düzenleyerek konumuz açısından önemli bir olayı gerçekleştirdi. "Neşriyat Sergisi" 1 Mayıs 1939'da, kongre başlamadan bir gün önce Sergievi'nde açılır. Kongrenin 2 Mayıs günü yapılan resmi açılışında ise Başvekil Dr. Refik Saydam'ın açış konuşmasından sonra söz alan Hasan Âli Yücel şunları söyler: "Neşriyat işlerinde de tam demokrat bir ruh ve tam realist bir düşünce ile çalışmak ancak cumhuriyet rejiminde kabil olabilmiştir. Cumhuriyet tari-

hindedir ki, bir taraftan bütün devlet organlarıyla kuvvetli bir neşriyat hareketine girişilmiş, diğer taraftan hususi basım ve yayın kurumlarının emeklerine imkân nispetinde iştirak edilmiş ve çalışmaları böylece takviye olunmuştur. Dün ziyaret ettiğimiz On Yıllık Türk Neşriyat Sergisi bunun canlı bir delilidir. Bu yolda atılmış en müsbet ve inkılapçı adımın Latin esasından alınmış Türk harflerini kabul etmemiz olduğunda bir an bile tereddüt edilemez."[14]

Neşriyat Kongresi'nde 2 Mayıs 1939 günü okunan "Mükâfat, Yardım ve Propaganda Encümeni Raporu"nda, "Sergilerden Faydalanma" bölümünde şu düşünceler yer almaktaydı: "Her yıl Neşriyat Kongresinin açılma günü olan 2 Mayıs'tan başlamak üzere birçok ileri garp memleketlerinde yapıldığı gibi bir kitap haftası tesis olunması ve hafta içinde bütün memlekette neşriyat etrafında bir alâka ve sevgi havasının uyandırılması, bu hafta zarfında açık bulundurulmak üzere bir yıllık neşriyatı bir arada satışa çıkaracak sergiler tertibi, en güzel propaganda vesilesi olacaktır. Sergi tertibini yalnız büyük şehirlerde değil her şehirde ve hatta kasabada yapmak esası gözetilmeli, bu hususta zaten vazifesi bu şekilde sergiler tertip etmek olan Halkevleri, müze ve sergi şubelerinden de faydalanılmalıdır. Ayrıca bu sene Cumhuriyet Halk Partisinin düşünmüş olduğu gibi tren ve kamyonlarda seyyar sergiler tertip edip memleketin en uzak köşelerine kadar neşriyatımızın o muhitlerde tutunup sürüm yapabilecek olanları götürülüp teşhir olunmalı, dağıtılmalı ve satılmalıdır."[15]

İstanbul Üniversitesi'nin Neşriyat Kongresi için hazırladığı raporunda ise "okumayı yaymak ve neşriyatı tanıtmak" amacıyla yapılacak propaganda faaliyetlerinde "a) Gazete ve mecmualardan, b) Radyodan, c) Sinemadan, d) Sergilerden, e) Konferanslardan" faydalanılmalı denildikten sonra sergi konusuna kısaca değiniliyor: "Kitap sergilerini sadece İstanbul ve Ankara'ya hasretmemek, bütün vilâyet, hattâ kaza merkezlerinde bile vakit vakit sergiler kurmak ve hattâ köyler arasında dahi seyyar sergiler dolaştırmak lâzımdır."[16]

Kongreye bir teklif raporu sunan Muallim Ahmet Halid Kitabevi sahibi Halit Yaşaroğlu da benzer bir biçimde sergi konusuna değiniyor: "Her sene vilâyetlerde birer kitap sergisi ve ayrıca kasabalar için seyyar kitap sergileri tertibiyle bunları memleketin en uzak yerlerinde dolaştırarak halka kitabı tanıtmak da çok faydalı olacaktır."[17]

Birinci Türk Neşriyat Kongresi, konumuz açısından sunulan önerilerin yanı sıra açılan sergiyle de özel bir önem taşıyor. Kongreye paralel olarak Maarif Vekâleti tarafından 1 Mayıs 1939 günü Ankara Sergievi'nde açılan "On Yıllık Neşriyat Sergisi", cumhuriyet tarihinin o güne kadar açılan en kapsamlı kitap sergisi kimliğini de taşıyordu. Sergiye katılan yayıncılar ve kitapçılar şunlardır: Maarif Vekâleti, İstanbul Üniversitesi, Ahmet Halid Kütüphanesi, Akşam Matbaası, Âsârı İslâmiye Kütüphanesi, Cihan Kitabevi, Cumhuriyet Kitaphanesi, Cumhuriyet Matbaası, Çığır Kitabevi, Etiman Kitabevi, Hilmi Kitabevi, İkbal Kitabevi, İnkılâp Kitabevi, Kanaat Kitabevi, Remzi Kitabevi, Resimli Ay Matbaası, Semih Lûtfi Kitabevi, Tanevi, Tefeyyüz Kütüphanesi, Türkiye Matbaası, Ülkü Basımevi, Üniversite Kitabevi, Vakit Kitabevi, Yedi Gün Neşriyatı.

Sergiye paralel olarak, Maarif Vekâleti tarafından sergilenen kitapları yayınevleri esasına göre bir araya getiren bir de katalog yayımlandı. Neşriyat Sergisi mayıs ayında Sergievi'nde kamuoyuna sunulduktan sonra, 22 Temmuz-9 Ağustos 1939 tarihleri arasında On Birinci Yerli Mallar Sergisi kapsamında İstanbul'a taşındı. Ardından 20 Ağustos-20 Eylül tarihlerinde de İzmir Enternasyonal Fuarı'na götürüldü. Hazırlanan katalog, bu iki mekân için ve özel kapaklarla yeniden basıldı.

Neşriyat Sergisi'nden bir köşe.

Kitap sergilerinin ilk döneminin kısa tarihi böyle. Gerçek kitap sergilerinin yapılabilmesi için daha çok uzun yılların geçmesini beklemek zorundayız.

DİPNOTLAR

1 "Bir Sergici: Selim Nüzhet Gerçek." *Yedigün*, 13 Ekim 1941.
2 *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1932.
3 "Bir Sergici..." a.g.y.
4 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932.
5 *Yeni Türk Mecmuası*, c. 1, no. 6, Mart 1933.
6 *Maarif Sergisi Rehberi*, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul 1933.
7 *Cumhuriyet*, 29 Mart 1933.
8 *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1933.
9 *Vatan*, 6 Ocak 1938. Ayrıca Beyoğlu Halkevi tarafından 8 sayfalık bir broşür yayımlanmışsa da, bu yayını görmek mümkün olmamıştır.
10 *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1941.
11 "Bir Sergici..." a.g.y.
12 Akt. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi*, Matbuat Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1938, s. 151.
13 "Bir Sergici..." a.g.y.
14 *Birinci Türk Neşriyat Kongresi (Raporlar, Tebliğler, Müzakere Zabıtları)*, Ankara(?) 1939, s. 10.
15 A.g.y. s. 101.
16 A.g.y. s. 355.
17 A.g.y. s. 370.

ZONGULDAK'TA İLK YASAL GREV

ANKARA YÜRÜYÜŞÜ

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA YÜCE

Zonguldak Kurultayı'nda, Türkiye Taşkömürü Kurumu ile Zonguldak şehrinin bütünleştiği ifade edildi ve grev yönünde konuşmalar yapıldı. İşçi sendikası genel başkanı Şemsi Denizer kurultay konuşmasının sonunda, "Hükümetin sözleşmemiz konusundaki tavrında değişiklik olmayacağı anlaşıldı." diyerek grev tarihini 30 Kasım 1990 olarak açıkladı. Grevin önemini vurgulamak için de, "Bizim grevimiz diğer grevlere benzemez. Zonguldak gerçeğini bilmiyorlar. Zonguldak'ta grev dendiğinde 2 pankartı bir ilin girişine, bir de çıkışına asmak gerekir." ifadesini kullanır.

GREV ÖNCESİ GELİŞMELER

Türkiye Taşkömürü Kurumu işyerlerinde 1 Temmuz 1990 tarihinden geçerli olacak toplu iş sözleşmesi görüşmeleri için yer ve gün belirleme toplantısı 9 Temmuz 1990 günü yapıldı. Görüşmelerin en önemli konusunu ücret teşkil etmekteydi. Bu görüşmeler sırasında işveren sendikası Türk Kamu Sen birinci altı ayda işçilerin günlük brüt ücretlerini 28.000 lira ile 36.000 lira arasında çıkarmayı, sonraki altışar aylık dönemlerde yüzde yirmi beş artırmayı önermiş-

Ankara yürüyüşünün üçüncü günü işçiler Mengen'den çıkıyor.

tir. Bu, işçilerin mevcut ücretlerinin yüzde yüz yirmi artırılması anlamına gelmekteydi.[1] İşçi sendikası da ücretlerin yüzde iki yüz yirmi artırılmasını teklif etmiş ve bu teklifinde de ısrar etmiştir. Toplu görüşmenin süresi 21.09.1990 günü dolmuş ve uyuşmazlık zaptı imzalanmıştır.

Toplu iş uyuşmazlığının barışçı yollarla çözümü prosedürü uygulamaya konulmuş ve resmi arabulucu olarak emekli iş müfettişi Şemşettin Karaca 5 Ekim'de göreve başlamıştır. Tarafların anlaşmasıyla görev süresi uzatılan arabulucunun görevi 30 Ekim'de sona ermiştir. Arabulucu, raporunda özet olarak ülke ekonomisine yüz yılı aşkın önemli katkılarda bulunan taş kömürü servetine sahip çıkılması gerektiğini, "Tüm ülkemizin gurur ve iftihar kaynağı kara elması canları pahasına üreten maden işçilerine takdir ve saygılarını" sunduğunu, kömür havzasına ileri teknoloji gelmesi için yatırım yapılmasının doğru olacağını vurguluyor ve taraflar arasında anlaşma ortamı bulunmadığını belirtiyor.

Zonguldak Kurultayı

İşçi sendikası, yaptıkları toplusözleşme görüşmeleri ile ilgili bilgi vermek, görüş ve öneriler almak amacıyla 17.11.1990 günü Zonguldak Kurultayı adı verilen bir toplantı düzenledi. Kurultaya tüm Zonguldak milletvekilleri, siyasi parti temsilcileri, belediyeler, muhtarlar ve meslek odaları davet edildi.

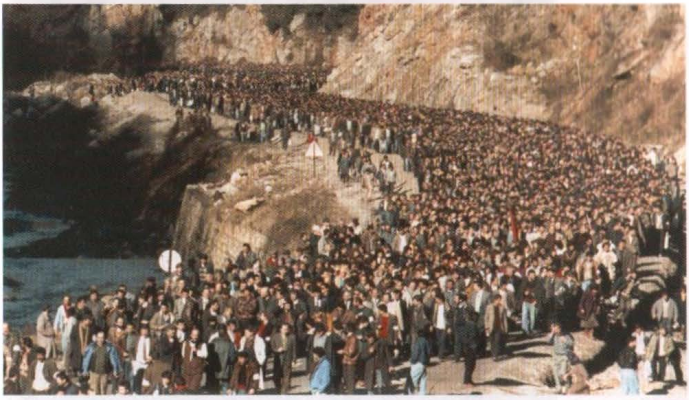
Zonguldak Kurultayı'nda, Türkiye Taşkömürü Kurumu ile Zonguldak şehrinin bütünleştiği ve bunların ayrı ayrı düşünülemeyeceği dile getirildi ve grev yapılması yönünde konuşmalar yapıldı. İşçi sendikası genel başkanı Şemsi Denizer kurultay konuşmasının sonunda, "Hükümetin sözleşmemiz konusundaki tavrında değişiklik olmayacağı anlaşıldı," diyerek grev tarihini 30 Kasım 1990 olarak açıkladı. Grevin önemini vurgulamak için de, "Bizim grevimiz diğer grevlere benzemez. Zonguldak gerçeğini bilmiyorlar. Zonguldak'ta grev dendiğinde 2 pankartı bir ilin girişine, bir de çıkışına asmak gerekir," ifadesini kullandı.

SON GÖRÜŞME ÇAĞRISI VE GREVİN BAŞLAMASI

İşveren sendikası Türk Kamu Sen 28 Kasım'da, yani greve iki gün kala işçi sendikasını görüşme yapmak üzere Ankara'ya çağırmıştır. Görüşmelerin devam ettiği sırada, Cumhurbaşkanı Özal bir toplantıda, "TTK zarar ediyor, yüzde altmış bile zam versek zarar bir trilyon olacak," şeklinde beyanat vermiştir. İşçi sendikası, taleplerinin çok altındaki bu açıklama karşısında toplantıyı yarıda kesip Zonguldak'a geri dönmüştür.

29 Kasım akşamı Genel Maden İş Sendikası'nda Türk-İş yöneticileri ile sendika yönetim kurulu üyeleri bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıda Türk-İş Teşkilat Sekreteri Mehmet Bamyacı, "Maden işçilerinin sözleşmesi imzalanmadan hiçbir sözleşmenin imzalanmayacağını" beyan etti.

Bütün çalışmalara ve çabalara rağmen taraflar arasındaki diyaloğun kesilmesi üzerine, 30.11.1990 sabahı saat 08.00'de, TTK işyerlerinde çalışan yaklaşık 42.000 işçi greve başladı. Bugüne kadar kömür havzasında, ister adına kendiliğinden oluşan doğal işçi hareketleri, ister işçi direnişleri diyelim, işçilerin çalışma koşullarından ve ücretten kaynaklanan isteklerini içeren ve geniş bir araştırmaya konu olabilecek davranışları çok sıklıkta olagelmiştir. Hatta bu işçiler 1965 yılında kendi sendikalarına karşı da benzer direnişi göstermişlerdir (yöneticilerinin kendilerini aldattığı gerekçesiyle). Ancak yasal şekillere uyulmak suretiyle gerçekleştirilen ilk grev olma özelliğine sahip bu grev, bu yönüyle de özel bir anlam taşımaktadır.

İşçi sendikası başkanı Şemsi Denizer, Gelik'te ilk grev gömleğini giymek suretiyle grevi fiilen başlatmış oldu. Bu andan itibaren 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, hatta Dernekler Yasası ile izah edilemeyecek olaylar gelişmeye başladı.

Ankara yolunda yürüyüş kolu.

Grev süresince meydana gelen olaylar

İşçi sendikası başkanı Şemsi Deni-

Yürüyüşten bir an.

Şemsi Denizer Madenci Anıtı önünde işçilere hitaben şu konuşmayı yaptı: "Biz arabalarla gidecektik, fakat araçlarımız engellendi. Şimdi anayasadaki seyahat özgürlüğümüzü kullanarak, yürüyerek Ankara'ya gideceğiz. Madenciye yakışır disiplin ve düzen içinde, tıpkı burada olduğu gibi yürüyeceğiz. En önde ben ve arkadaşlarım olacağız, gazamız mübarek olsun."

zer, Gelik'te ilk grev gömleğini giymek suretiyle grevi fiilen başlatmış oldu. O andan itibaren 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, hatta Dernekler Yasası ile izah edilemeyecek olaylar gelişmeye başladı. Grev anına kadar bu işçilerin çok düşük bir ücretle çalışmış olmaları, bu iş kolundaki çalışma şartlarının çok ağır olması, yaklaşık 42.000 işçinin aynı işyerinde çalışması, bu olayda işçilerin cumhurbaşkanını taraf olarak görmeleri olayların boyutlarını değiştirdi.

Grevin ilk gününde, yukarıda anılan yasalara uyulmadan işçiler uzun yürüyüş kolları oluşturarak sendika genel merkezine doğru yürümeye başladılar. Sendika genel merkezi önünde toplanan işçilere bir konuşma yapan Şemsi Denizer, "Artık isteseler de, istemeseler de sesimizi duyacaklar!" dedi. Bu yürüyüşler ve benzeri konuşmalar grev süresince aralıksız devam etti. İşçilerin eşleri ve çocukları ile her gün şehrin merkezinde bulunan sendika binası önünde ve madenci heykelinin etrafında toplanması şehrin trafiğini altüst etmekte, civar illerden takviye edilen emniyet kuvvetlerinin aralıksız çalışmasına neden olmaktaydı.[2]

Grevin birinci gününden, sona ermesine kadar olağanüstü günler yaşanan Zonguldak'ta olaylar şu şekilde gelişti. Hangisinin sempatiyle, hangisinin istemeden yaptığı bilinmiyor ama esnafın bir kısmı kepenklerini kapattı, (birkaç saat süren bu eylem emniyet kuvvetlerinin müdahalesi ile sona erdirildi), bir kısmı da yürüyüşlere katıldı. Belediye işçileri madenci grevini desteklemek amacıyla bir günlük işi bırakma eyleminde bulundu. Zonguldak Barosu'na bağlı avukatlar cüppelerini giymek suretiyle yürüyüşlere katıldılar.

Grevin bu derece benimsenip desteklenmesinin başlıca nedeni, kömür işletmelerinin Zonguldak şehrinin ayrılmaz bir parçası olması, bu işletmelerin kapatılması halinde yörenin tek istihdam kaynağının ortadan kalkacağı, halkın bu yöreden zorunlu olarak göç edeceğidir.

Grev ilk haftasını doldurduğunda, Türk ve dünya kamuoyu ilgisini bu yöne çevirmeye başladı. TRT'de yapılan Hodri Meydan programında, sendika başkanı Şemsi Denizer ile Devlet Bakanı İbrahim Özdemir'in konuyu tartışmaları kamuoyu tarafından ilgiyle izlendi. Grev Türkiye'de en çok konuşulan konular arasına yer aldı ve kamuoyunun tartışmasına açılmış oldu.

Grevin 9. gününden itibaren yurtiçi ve yurtdışından çeşitli kişi ve kuruluşlar, madencilere para ve erzak yardımı göndermeye başladılar. Grevin devam ettiği esnada maden işçileri, Otomobil-İş, Çelik-İş, Özdemir-İş sendikalarının 9 Aralık 1990 günü İzmit'te düzenledikleri mitinge katıldılar.

Ankara yürüyüşüne hazırlık

Yılbaşından bir hafta önce, Türk-İş'in 3 Ocak'ta yapmayı planladığı işe gitmeme eylemi, Zonguldak grevi ile beraber kamuoyunun ilgilendiği konuların başında gelmeye başladı. Aynı günlerde Genel Maden-İş Sendikası Başkanı Şemsi Denizer yaptığı konuşmalarda 4 Ocak'ta otobüslerle Ankara'ya gidileceğini, Etimesgut'tan Çankaya'ya kadar yürüneceğini belirtiyordu. Aynı tarihlerde Başbakan Yıldırım Akbulut yılbaşı tatilini Abant'ta geçireceğini ve burada sendika yöneticileriyle görüşebileceğini TRT aracılığıyla duyurmuştu. 31 Aralık günü Abant'ta 6,5 saat süren görüşme sonunda Denizer, "Sayın Başbakanın konuya sıcak baktığını gördük, ocakların kapatılmayacağı güvencesini aldık. Ayrıca meslek hastanesi sözü verildi. Ücret konusu yarın ele alınacak," şeklinde beyanatta bulundu.

1 Ocak 1991 günü Başbakanlık'ta yapılan görüşmeye Başbakan Yıldırım Akbulut, Devlet Bakanı Cemil Çiçek ve Kamu Sen Genel Sekreteri ile işçi sendikası yöneticileri katıldılar. 1,5

saat süren görüşmeden sonra Başbakan Yıldırım Akbulut basına yaptığı açıklamada, 250 milyar daha ilave yaptıklarını söyledi. Denizer görüşmeler hakkında açıklamalar yaparken, Abant'taki yaklaşımı Ankara'da bulamadıklarını ve hükümet içinde sözleşmenin bitmesini istemeyenler olduğunu belirtti.

3 Ocak eylemi, Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun almış olduğu karar gereği genelde işe gitmeme olarak gerçekleşti. Türkiye genelinde olaysız geçen gün için, Türk-İş katılımın yüzde doksan olduğunu belirtti. Aynı gün Zonguldak'taki yürüyüşlere devam edildi. Ancak ertesi gün Ankara'ya yürüyüş başlatılacağı için sloganlarda da değişiklik olduğu göze çarpıyordu. Yine o gün Denizer işçilere, "Yiyeceğinizi içeceğinizi alın. Yarın sıkı giyinin gelin," demek suretiyle hazırlıklı olmalarını istemiştir.

Ankara yürüyüşü başlıyor...

4 Ocak günü maden işçilerinin Ankara'ya otobüslerle gideceği belirtilmiş ve gerekli vasıta temin edilmişti. Emniyet güçleri Ankara'ya gidişi önlemek amacıyla araçların Zonguldak'a giriş ve çıkışını engelledi. Sendika yönetim kurulu araçların engellendiğini öğrendikten sonra, basın temsilcilerine yürüyüşün 08.00'de yaya olarak başlatılacağını açıkladı.

Ellerinde yiyecek çantaları ile sıkı şekilde giyinmiş madenciler yürüyüş kolları oluşturdular. Genel Başkan Şemsi Denizer Madenci Anıtı önünde işçilere hitaben şu konuşmayı yaptı: "Biz arabalarla gidecektik, fakat araçlarımız engellendi. Şimdi anayasadaki seyahat özgürlüğümüzü kullanarak, yürüyerek Ankara'ya gideceğiz. Madenciye yakışır disiplin ve düzen içinde, tıpkı burada olduğu gibi yürüyeceğiz. En önde ben ve arkadaşlarım olacağız, gazamız mübarek olsun." Böylece büyük yankılar uyandıran ve kamuoyuna Ankara yürüyüşü olarak mal olan yürüyüş saat 09.30'da başladı.

Yürüyüş devam ederken, güzergâh üstünde ve civarındaki köylerden gelen madencilerin de yürüyüşe katıldığı gözlenmekteydi. Yürüyüşün önünde Denizer ile birlikte SHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevdet Selvi, SHP İstanbul Milletvekili Mustafa Sarıgül, 13 SHP milletvekili ve Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı Münir Ceylan'ın bulunduğu görüldü.

Yedi saatlik yürüyüş sonunda Karamanlar köyünde mola verildi. Yakın köylerde oturanlar geceyi köylerinde geçirirken, diğerlerinin bölüm bölüm Devrek'e taşınacağı ve Devrek halkı tarafından ağırlanacağı, tüm

Destek verenlerden Uğur Mumcu, Fatma Girik, İlhan Selçuk, Ali Sirmen, Yaşar Seyman; ortada Şemsi Denizer.

binaların konaklamak için açıldığı duyuruldu.

Olayı daha ayrıntılı anlatabilmek için ertesi günün gazetelerinden birkaç alıntı yapmak istiyorum. 5 Ocak 1991 Cumartesi günü *Hürriyet* gazetesinin manşet haberi, "Otobüslere binmeleri engellenen 60.000 Maden İşçisi, çoluk çocuk Ankara'ya yürüyor". Yine aynı tarihli *Milliyet* gazetesi, haberi manşetten şu şekilde vermektedir: "45.000 madenci yolda," alt başlıkta da, "Zonguldak'lı işçilerin otobüsleri kente sokulmadı ... binlerce işçi ve yakını 268 km'lik Çankaya yoluna koyuldu... Ankara'da Köşkte olağanüstü önlem" şeklinde haberi duyurmuştur.

Aynı gün konuyla ilgili olarak TİSK Genel Başkanı Refik Baydur şunları söylüyordu: "Eylem, 1987'den bu yana gelen birikimler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu işi bir yevmiye keserek kapattıktan sonra unutmayıp, oturup düşünelim. Fiiliî, katı hukuk kurallarıyla endüsturi ilişkileri çözümlenemez. Bu gözden uzak tutulmamalıdır." Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut, "Eylemin fevkalade ılımlı geçmesine hayret ettim. İşçinin işine son verilmesi işverenin elinde. Yasal hakkını kullanmak isteyebilir. Ama ben bunu önlemek için elimden gelen çabayı gösteririm. Ben çalışma barışının korunmasını istiyorum," şeklinde demeçler vermişlerdir. İlgili Devlet Bakanı Cemil Çiçek de görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: "İşçi ve işveren ilişkilerinde toplumsal sözleşmeye ihtiyaç vardır. Zonguldak işçilerinin yürüyüşünü kanuna aykırı buluyorum, Bu işin Çankaya ile ilgisi yok. Grev, muhalefet partilerince siyasi platforma çekilmek istenip tahrik edilmektedir."3 SHP Genel Başkanı İnönü, "Yürüyüş halk hareketi" dedikten sonra konuya ilişkin görüşünü şu şekilde bildirmiştir: "Zonguldak'tan Çankaya'ya yürüyen işçilere her türlü desteğin sağlanmasını, polisiye tedbirlerin ülkede bir iç savaşa yol açabileceği konusunda endişeliyim."

Ankara yürüyüşünün ikinci günü

Geceyi Devrek'te geçiren işçiler, 5 Ocak 1991 günü yürüyüşlerine devam ettiler. 2. gün, Başbakan Yıldırım Akbulut'tan Bolu'da görüşme teklifi geldi. Bolu'da gerçekleştirilen toplantıdan sonra, Başbakan Akbulut gazetecilere yaptığı açıklamalarda, "Önce yürüyüş durdurulacak, işçiler dönecek ve daha sonra görüşmelere geçeceğiz. Bu şartlar altında görüşme yapamayız. Mesajın alındığını söy-

lüyoruz," dedi. Denizer de şu açıklamayı yaptı: "Yeni bir ücret teklifi vermediler, yürüyüşü durdurmamız istendi, durumu arkadaşlarla değerlendireceğiz."

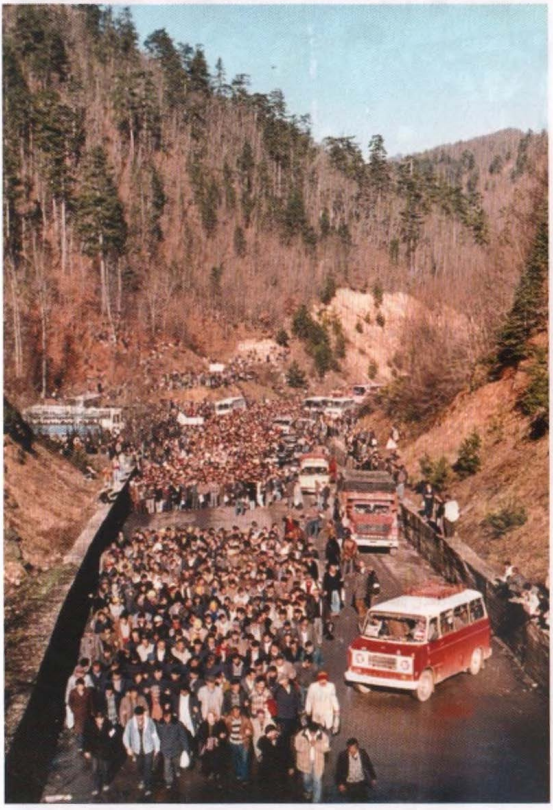
Görüşmelerin devamı süresince işçiler Mengen'e ulaştılar. Denizer belediye hoparlöründen konuşarak,

Ankara yürüyüşünün üçüncü günü

Yürüyüşün 3. günü, 6 Ocak 1991'de Mengen'den yola çıkıldı. Eski Çağa civarında Deler köprüsüne barikat kurulduğu, yolun iki dozer ve binlerce polis ve jandarma tarafından kapatıldığı görüldü. İşçilerin bu barikatı da aşması halinde E-5 karayo-

O günün gazetelerinde yer alan haber ve demeçlere yer vermek suretiyle olayı daha canlı anlatma imkânımız olacaktır. *Milliyet*'te manşetten verilen haber, "E-5'te Yüksek Tansiyon", alt başlık, "Türkiye'nin kalbi dün E-5 Karayolunda attı. Zonguldak'tan yola çıkan on binlerce madenci ile asker ve polis çatışması son anda önlendi".

İlgili Devlet Bakanı Cemil Çiçek de görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: "İşçi ve işveren ilişkilerinde toplumsal sözleşmeye ihtiyaç vardır. Zonguldak işçilerinin yürüyüşünü kanuna aykırı buluyorum. Bu işin Çankaya ile ilgisi yok. Grev, muhalefet partilerince siyasi platforma çekilmek istenip tahrik edilmektedir."

Yürüyüş ağaçlık bir bölgede ilerliyor.

Mengen'de konaklanacağını duyurdu. Mengen'de öncelikle kadınlar evlerde geceledi, geri kalanlar dışarıda ateş başlarında, kahvelerde, okulda ve camilerde geceyi geçirdiler.

luna çıkacakları ve Ankara-İstanbul yolunun kapanacağı anlaşıldığından, burada çok sıkı güvenlik önlemleri alındığı anlaşılmıştı.

Yine aynı gazetede, Cumhurbaşkanı Özal'ın demeci, "Denizer ile anlaşmak mümkün değil. Adam Nuh diyor peygamber demiyor. Biz, Batının sendikal hareketlerini almışız ama yöntemini değil. Orada yüzde 10-12 farkla masaya oturulur, Bizde ise yüzde 100-500 arasında bir farkla. Bunda bir yanlışlık var," şeklindeydi.

Barikata ulaşıldığında Genel Başkan Denizer, "Vali bey nerede?" diye sorarak, görüşmek istediğini belirtti. Barikatı geçerek ilgililerle görüşebileceği kendisine iletildi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut ile telefon görüşmesi yapan Denizer, bakanın işçilerin geri çekilmesini ve görüşmelere başlanmasını teklif ettiğini söyledi. Şemsi Denizer daha sonra gecenin Mengen'de geçirileceğini açıkladı.

Ankara yürüyüşünün dördüncü günü

Dördüncü gün, 7 Ocak 1991'de işçiler geceyi sıfırın altında 5-6 derecede, gruplar halinde yaktıkları ateşin çevresinde uyumadan geçirdiler. Barikat çevresinde konaklayan ve sabahın erken saatlerinde barikatın yanına gidenler arasından 201 kişi emniyet güçleri tarafından alınarak Gerede'ye götürüldü.

Hükümetin ve emniyet güçlerinin kararlı tutumları, yol üzerine barikat kurulması ve barikata yaklaşanların emniyet güçlerince tutuklanması,

olayın boyutlarının büyüyeceğinin ve belki de üzücü olayların meydana geleceğinin habercisiydi. Buna ilave olarak aşırı soğuk ve barınma imkânlarının olmaması, sendika yöneticilerine iki alternatif bırakmıştı. Ya yürüyüşe devam edilecek veya geri dönülecekti. Genel Merkez ve Şube Yönetim Kurulları bir değerlendirme toplantısı yaptı ve geri dönülmesi kararı alındı.[4]

Ankara yürüyüşü sona eriyor

Beşinci gün, 8 Ocak 1991. Denizer'in belediye binasından konuşma yapacağının açıklanması üzerine, bina etrafında toplanmalar başladı. Denizer konuşmasında, "Grevimiz 40 gündür devam ediyor. Yaptıklarımızla Türkiye işçi sınıfına örnek olduk. Sizlerle Türkiye'yi bütün dünya tanıdı. Türkiye'nin gerçeklerini gözler önüne serdiniz. Bugün ben ve arkadaşlarım Ankara'ya görüşmeye giderken, siz Zonguldak'a dönecek ve dinleneceksiniz. Bu mücadele uzun solukludur. Mücadelemiz sürecek," dedi. Bu konuşmadan sonra işçiler araçlara binerek Zonguldak'a geri döndüler.[5]

GREVİN SONA ERMESİ

25 Ocak 1991 günü, Bakanlar Kurulu'nun bütün grevlerin ertelediğini açıklamasına kadar geçen süre içinde, sendika yöneticileri ile hükümet yetkilileri arasındaki görüşmelerden bir netice alınamadı. Hükümet sözcüsü 25. 01. 1991 günü, Zonguldak grevinin işçilerin kaybının önlenmesi için 30 gün ertelendiğini söyledi. Gerekçenin ve sürenin yasalara uygun olmaması üzerine Çalışma Bakanı ikinci bir açıklama yaparak, süreyi 60 gün, gerekçeyi ise Körfez bunalımına dayanarak düzeltti. Bu açıklamalardan sonra, yasa gereği 27 Ocak Pazar günü 16-24 vardiyasından sonra işçiler işbaşı yaptı.

Kamu-Sen'den yapılan görüşme çağrısı üzerine sendika yönetim kurulu Ankara'ya gitti. Sendika zorunlu olarak görüşmelere başladı. 2822 sayılı yasanın 34. maddesi gereği, erteleme sonunda taraflar anlaşamazlarsa ya özel hakeme gidilecek ya da uyuşmazlığı Yüksek Hakem Kurulu çözecekti. Bu durumda sendikanın seçeneği kalmamıştı. 30 Ocak-4 Şubat tarihleri arasında görüşmeler devam etti. Görüşmelerden sonra, yönetim kurulu Zonguldak'a döndü ve 5 Şubat günü, grev komiteleri ve çok sayıda işçinin katıldığı bir toplantıda, yaptıkları görüşmeler hakkında bilgi verdi. Denizer toplantıda şunları söyledi: "Birlikte başladık, birlikte sürdürdük, birlikte karar vereceğiz, mücadele tarihine altın bir sayfa ekledik, Körfez bunalımı ve savaşla karşı karşıyayız. Bu uzun soluklu bir mücadeledir. İlk rakamlar grev dönemimizde buraya yükseldi. Ancak bunlar bizim de arzuladığımız rakamlar değil." Toplantıda bulunanlar, "Başkan kararı sen ver, bu işin 92'si de var," diyerek yöneticilerine güvenlerini belirttiler. Toplantıda sözleşmenin imzalanması yönünde karar verildi. 6 Şubat 1991 günü, Türk Kamu-Sen ile Genel Maden-İş Sendikası toplu iş sözleşmesini imzaladılar.[6]

TOPLUSÖZLEŞMENİN İMZALANMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Toplusözleşmenin imzalanması ile beraber, Zonguldak'ta kira artışları dahil, piyasada bulunan her şeyin fiyatının hemen değiştiği gözlenmiştir. Bu konudaki şikâyetini yeraltında kazmacı olarak çalışan Şerafettin Arslan şöyle dile getirmektedir: "Toplu para alamadığımız için piyasaya çıkamadım. Önce borçlarımı ödeyeceğim, sonra parama göre alışveriş yapacağım. Para peşin olunca fiyatlar iniyor, Taksitle alış-veriş yapmak istemiyorum. Sözleşmeden sonra taksitle alış-veriş piyasayı yükseltti".[7]

Sözleşmenin imzalanmasından sonra, Genel Maden-İş Sendikası bir yapı kooperatifi kurmak suretiyle üyelerini ortak olmaya çağırmış, İstanbul Sarıyer'de 5 bin konutluk arsa temin ettiklerini, ayrıca Ankara ve İzmir'de de arsa temin edeceklerini duyurmuştur.[8]

Sendikanın yapmış olduğu ikinci iş, "Güçlü sendikacılık için tüzük değişimi" sloganıyla olağanüstü genel kurul yapma kararıdır. Genel kurulda sendika aidatlarının yüzde 1,5'dan yüzde 2'ye çıkarılması, bir de Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu'na üye olma konusu görüşülmüştür (Genel kurulun 2 gündem maddesi vardı). Üye aidatlarının artırılması delegeler tarafından reddedilmiş, Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu'na üyelik ise kabul edilmiştir.[9]

İlk gece işçiler geceyi ateş başında geçiriyor.

MUSTAFA YÜCE
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Genel Maden-İş Dergisi, sayı: 33-Aralık 1990, s. 4.
2 Hamit Kalyoncu, Kömürde Açan Çiçek, Pervaz Yayınları, Ankara 2005, s. 277.
3 Milliyet gazetesi, 5 Ocak 1991, s. 1.
4 Genel Maden-İş Dergisi, sayı: 33 Ocak 1991, s. 27.
5 Zonguldak Gerçeği (Şemsi Denizer Anlatıyor), Zonguldak 1991, s. 215.
6 Genel Maden-İş Gazetesi, 9 Şubat 1991, s. 1.
7 Genel Maden-İş Gazetesi, 2 Mart 1991, s. 4.
8 Genel Maden-İş Gazetesi, 2 Mart 1991, s. 1.
9 Genel Maden-İş Gazetesi, 4 Nisan 1991, s. 1.

MÖ I. BİNYILDA KAHRAMANMARAŞ

GURGUM KRALLIĞI*

YRD. DOÇ. DR. ERKAN KONYAR

Tabal, Que, Kummuh, Patin/Unqi ve Gurgum gibi daha çok yazıtlarda adları geçen beylik merkezlerinin lokalizasyonları ile ilgili kimi problemler bulunmaktadır. Bu beyliklere ait bilgiler daha çok yazılı belgelerden ve lokalize edilen alanlarda çoğu kez yasal olmayan yollarla bulunmuş yazıt, stel ve kabartmalardan elde edilmiştir. Bunlardan biri de Gurgum (Markaşi) beyliğidir. Geç Hitit krallıklarından Gurgum, coğrafi olarak bugünkü Kahramanmaraş bölgesine lokalize edilir. Kahramanmaraş'ın yakın çevresinde bulunmuş olan yazıt ve steller bunu doğrular.

Resim 1: Kahramanmaraş-Pazarcık yakınlarında bulunan, Asur Kralı III. Adad-nirari dönemine ait sınır taşı, Gurgum (Kahramanmaraş) ile Kummuh (Adıyaman) arasındaki sınırı belirlemek için dikilmiştir. (E. Konyar)

Güneydoğu Toroslar'ının uzantılarından biri olan Ahır Dağları'nın güney eteklerindeki alçak tepeler üzerine kurulu Kahramanmaraş, önünde uzanan ve aynı adı taşıyan ovaya hâkim konumdadır. Bölgenin güneyi, batıda Amanoslar, doğuda ise Kurt, Sof ve Gani dağları arasında uzanan ovalar dizisinin oluşturduğu dar bir koridorla Amuk Ovası'na ve kuzey Suriye düzlüklerine açılır. Bu yönüyle Kahramanmaraş bölgesi, kuzey Suriye dolayısıyla Mezopotamya coğrafyasının Türkiye topraklarındaki sınırlarını belirler. Bu noktada ortaya çıkan güneydoğu Toroslar'ı, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki bağlantıyı keser.

Toroslar'ın güneyindeki, Kahramanmaraş'ın merkez, daha güneydeki Pazarcık-Narlı ve Türkoğlu ovalarında, bazılarının en erken tabakalarının Halaf (MÖ 6. bin) dönemine kadar indiği onlarca yerleşme alanı tespit edilmiştir (Carter 1995; 1996; 2002). Yerleşme yoğunluğu ilk tunç çağının başlarından itibaren daha da artar (Konyar 2008a; 2008b). Bölge ovalarında bugün modern köylerin kurulmuş olduğu suni tepeler bu yerleşmeleri barındıran höyüklerdir. Maraş'a ilk yerleşenlere ev sahipliği yapan bu alanlar binlerce yıllık kültürel mirası barındırarak, günümüz modern yerleşmeleri için de uygun alanlar olmuştur. Kahramanmaraş bu yönüyle arkeolojik anlamda oldukça zengin bir bölgedir. MÖ 3. binyılda sayıları hızla artan çoğunlukla küçük boyutlu bu köy yerleşmelerinde halk çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Bölgeyi çevreleyen yüksek dağlarda ve otlak bakımından zengin yaylalarda da olasılıkla yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürülmekteydi. Kabile veya aşiret beyinin bulunduğu bir merkez etrafında kümelenen köylerin yer aldığı bir yerleşme karakteri ve siyasi yapı hâkimdi. Maraş bölgesi, Mezopotamya, kuzey Suriye ve Anadolu arasında önemli bir konuma sahipti ve ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Bölge höyüklerinde gerek kazı, gerekse yüzey araştırmalarından elde edilen bulgular Amuk ve Islahiye ovası üzerinden kuzey Suriye ile, Bahçe geçidiyle de Çukurova'yla kültürel bir ilişkinin varlığını gösterir. Aynı du-

* Bölgede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarının sonuçlarının bir bölümünün değerlendirildiği bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği tarafından desteklenmektedir. Proje No: 2240.

rum MÖ 2. binyılda da izlenebilmektedir. Hitit imparatorluk döneminde yüzünü kuzey Suriye'ye dönen Hititlerin, güneye inerken kullandıkları güzergâhlar arasında Kahramanmaraş Ovası'nın da olduğu anlaşılmaktadır. Kahramanmaraş merkez ve güneyindeki Türkoğlu, Pazarcık-Narlı, Toroslar'ın kuzeyinde Afşin, Elbistan ovalarında önemli Hitit yerleşmeleri tespit edilmiştir. Bunlar aynı zamanda Hititlerin güneydeki siyasi üstünlük ve denetimlerini sağlamaları için birer üs ve merkez olmuştur.

kullandıkları bazıları yazıtlı figüratif kabartmalı frizleri (ortostatlar), taş heykel, kabartma ve stelleri kültürlerinin belirleyici unsurlarıdır. Heykel ve kabartma sanatında kuzey Suriye, Anadolu ve Asurlu unsurların harmanlandığı ve kendilerine has bir üslup oluşturulduğu, konularda da ortak bir dilin kullanıldığı görülür. Karkamış, Zincirli, Aslantaş gibi önemli geç Hitit merkezlerinde ortaya çıkarılan kabartma ve heykeller bugün Ankara-Anadolu Medeniyetleri ve İstanbul Eski Şark Eserleri başta olmak üzere

ratepe yine hiyeroglif yazıtlarıyla en önemli merkezlerin başında gelir.

Tabal, Que, Kummuh, Patin/Unqi ve Gurgum gibi, yazıtlarda adları daha çok geçen beylik merkezlerinin lokalizasyonları ile ilgili kimi problemler bulunmaktadır. Bu beyliklere ait bilgiler daha çok yazılı belgelerden ve lokalize edilen alanlarda çoğu kez yasal olmayan yollarla bulunmuş yazıt, stel ve kabartmalardan elde edilmiştir. Bunlardan biri de Gurgum (Markaşi) beyliğidir. Geç Hitit kral-

MÖ 858 yılına ait bir Asur belgesi, Gurgum Kralı Mutalli'nin, Asur Kralı III. Şalmaneser'e haraç ödediğinden bahseder. MÖ 853/2 yıllarına tarihlendirilen, yine III. Şalmaneser'in seferlerinin anlatıldığı Kurkh Anıtı'nda, Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç alındığı kişiler arasında Qalparunda adında bir Gurgum kralı karşımıza çıkar.

GEÇ HİTİT KRALLIKLARI

Orta Anadolu Bölgesi merkez olmak üzere batı Anadolu, güney Anadolu, kuzey Suriye bölgelerine kadar etkinlik alanını genişletmiş Hitit İmparatorluğu'nun ortadan kalkması sürecinde, merkezi bölgenin güneyinde, literatürde "Geç Hitit Krallıkları", "Suriye-Hitit Krallıkları", "Arami Krallıkları" olarak tanımlanan Hitit, Asur ve kuzey Suriye kültürlerinin ortak paydalarını taşıyan yerel krallıklar ortaya çıkmıştır. Bazıları Hitit hiyeroglif yazısını kullanan, Hititçe adların farklı varyasyonlarını alan ve bazı Hitit tanrılarını benimseyen bu beyliklerden, yerel hiyeroglif yazıtlar ve arkeolojik bulgular yanında Asur kaynaklarından da bilgi edinmekteyiz. Tabal (Niğde-Nevşehir), Que (Çukurova), Kummuh (Adıyaman), Militene (Malatya), Sam'al (Zincirli-İslâhiye), Kargamış (Gaziantep), Karatepe, Hadatu (Aslantaş), Patin/Unqi (Antakya-Amuk Ovası) ve Gurgum (Maraş) bunların en çok bilinenleridir.

Söz konusu demir çağı krallıkları daha çok başkentleriyle ve mimarileriyle tanınır. Anıtsal surları ve kutsal alanları, mimaride yaygın olarak

Resim 2: Kahramanmaraş kalesinden çıkarılmış olan aslan heykeli üzerindeki hiyeroglif yazıt, "Maraş Kralları"nın soyağacını verir. (K. Köroğlu)

Gaziantep, Şanlıurfa, Antakya, Kahramanmaraş, Adana il müzelerinde sergilenmektedir. Bunlardan Prof. Dr. Bossert ve daha sonra Halet Çambel tarafından kazılan Karatepe, mimarinin yapısal bir öğesi olarak ortaya çıkarılan kabartma ve heykellerin yerinde korunduğu tek örnektir. Ka-

lıklarından Gurgum, coğrafi olarak bugünkü Kahramanmaraş bölgesine lokalize edilir. Kahramanmaraş'ın yakın çevresinde bulunmuş olan yazıt ve steller bunu doğrular.

Gurgum, Asur yazıtlarında kimi zaman bir kent, kimi zaman ise bir

Resim 3: Kahramanmaraş kalesinde bulunmuş olan ve bugün İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen hiyeroglif yazıtlı heykel parçası. (E. Konyar)

bölge adı olarak kullanılır. Kuzeyde Ahır Dağı, batıda Amanos Dağları ve doğuda Gani Dağları beyliğin doğal sınırlarını belirler. Batıda Que (Çukurova/Adana), doğuda Kummuh (Adıyaman), güneydoğuda Kargamış (Gaziantep), güneyde Sam'al (İslâhiye-Zincirli) beylikleriyle komşudur.

ASUR KAYNAKLARINDA GURGUM/ KAHRAMANMARAŞ

Gurgum adı Asur kaynaklarında ilk kez II. Aşurnasirpal (MÖ 883-859) dönemi yazıtlarında geçer. II. Aşurnasirpal bugün Nimrud olarak anılan Kalhu'daki sarayının açılışına, Hatti, Sidon, Malidu, Habuşkia, Gilzanu, Kumu ve Muşaşiru ülkelerinden 5 bine yakın yüksek memur ve elçiyi davet etmiştir. Davetliler arasında Gurgum'dan gelenler de vardır. Kral, sarayın açılışı dolayısıyla on gün boyunca davetlilere ziyafet verir ve onurlandırır.

II. Aşurnasirpal'in oğlu III. Şalmaneser döneminde Asur devletinin kuzeydoğu Akdeniz'e (Çukurova, Antakya, Kahramanmaraş) gerçekleştirdiği seferlerin sıklaştığı görülür. III. Şalmaneser bölge beylerinden haraç toplar, aynı zamanda Amanos Dağları'ndan da kereste temin eder. MÖ 858 yılına ait bir Asur belgesi, Gurgum Kralı Mutalli'nin, Asur Kralı III. Şalmaneser'e (MÖ 858-824) haraç ödediğinden bahseder (Grayson 2002: A.O.102.2, s. 16). MÖ 853/2 yıllarına tarihlendirilen, yine III. Şalmaneser'in seferlerinin anlatıldığı "Kurkh Anıtı"nda Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç alındığı kişiler arasında Qalparunda adında bir Gurgum kralı da karşımıza çıkar (Grayson 2002: A.O.102.2, s. 23).

Kahramanmaraş'ın güneydoğusundaki Pazarcık'ın 7 km güneyinde bulunan Pazarcık Ovası'nı doğu yönden çevreleyen Kazankıran Dağı'nın güney eteklerinde, Kızkapanlı Köyü-Gözlügöl obasında Asur çivi yazısıyla yazılmış bir sınır taşı bulunmuştur (Resim 1). Gaziantep, Adıyaman-Kahramanmaraş il sınırları arasında yer alan Gani Dağları'nın güneye uzanan dağ sıraları üzerindeki yaylada -muhtemelen orijinal buluntu yerinde- dikilen bu sınır taşı, içeriği bakımından konumunu önemli kılmaktadır.

Asur Kralı III. Adad-nirari (810-783) dönemine ait olan stel 140 cm yüksekliğinde, 44 cm genişliğinde ve 16. 5 cm kalınlığındadır ve Kahramanmaraş Müzesi'nde sergilenmektedir (Donbaz 1990). III. Adad-nirari ve annesi Semiramis, Kummuh Kralı Uşpilulume'nin çağrısı üzerine olasılıkla MÖ 805 yılında Fırat nehrinden geçerler ve Arpad'lı Atarşumik'e karşı askeri güç uygularlar. Bundan sonra gelen satırlarda ise III. Adad-nirari, Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam oğlu Qalparunda arasında sınır taşı diktiğini söyler (Dombaz 1990; Grayson 2002: A.O.104.3, s. 205). "Aynı yıl Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalim'in oğlu Qalparunda arasında bu sınır taşını dikti." Yine III. Adad-nirari dönemine ait bir yazıtta, olasılıkla MÖ 796 yıllarında Arpad başkanlığında Asur'a karşı oluşturulan birliğin içinde Gurgum Kralı Qalparunda yer alır (Hawkins 2000: 250).

Yukarıda ele aldığımız Pazarcık-Kızkapanlı steli üzerindeki MÖ 773'lü yıllarda yazılmış olan ikinci bir yazıt ise III. Adad-nirari'nin oğlu IV. Şalmaneser'e (MÖ 782-773) aittir. Babası III. Adad-nirari'nin politikasını izleyerek kuzey Suriye seferlerini sürdüren IV. Şalmaneser, Şam'a yaptığı bir seferden dönüşünde babasının diktiği taşa yeni bir yazıt eklemiş, Kummuh Kralı Uşpilulume'nin sınırını teyit etmiştir (Grayson 2002: A.O.105.1, s. 240).

III. Tiglat-pileser'in (MÖ 744-727) saltanatının üçüncü yılına ait bir başka Asur belgesinde, Asur'a karşı ittifak oluşturan Urartu Kralı II. Sarduri'nin başını çektiği ve Melid, Kummuh gibi geç Hitit krallıklarının da yer aldığı birliğin içinde Gurgum Kralı Tarhulara'nın adı geçer (Luckenbill 1968: I. no. 769; I. no. 797).

II. Sargon dönemi (MÖ 721-705) Asur kayıtlarında, Asur ile Gurgum arasındaki siyasi ilişkiler daha net bir biçimde ortaya çıkar. Yazıttan, MÖ 711 yıllarında Tarhulara'nın, oğlu Mutallu tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu olay üzerine Asur Kralı II. Sargon bizzat Gurgum'a gelip Mutallu'yu tahttan indirir ve Gurgum'u Asur devletinin bir eyaleti haline getirir. Yazıtta, Asur kaynaklarında ilk defa Markaşi (Maraş) ismi geçer (Luckenbill 1968: II, no. 61).

"Oğlu Mutallu, Gurgumlu Tarhulara'yı kılıçla öldürüp, benim iznim olmadan tahta kendisi geçti ve ülkesini yönetti; yüreğimin kızgınlığı ile hiçbir tehlikeli bölgede benim yanımdan ayrılmayan savaş arabam ve süvarim ile birlikte son hızla Markaşi şehrine gittim. Mutallu'yu onun oğlu, ailesi, Bit-Pa'llu ülkesindeki her şey, altın,

gümüş ve saraydaki tüm varlığı ile birlikte ganimet olarak aldım. Gurgum halkını en uzak sınırına kadar bağışladım, onların başına kendi memurumu yerleştirdim; Asur halkı ile bir tuttum."

Korsabad'da bulunmuş bir başka yazıtta, II. Sargon'un Markaşılı Tarhulara'nın krallığını yıktığı ve tüm topraklarını Asur sınırlarına kattığı ifade edilir (Luckenbill 1968: II, no. 79). Yine Korsobad'da bulunmuş bir döşeme yazıtında, II. Sargon icraatlarını ve niteliklerini sayarken, "Markaşi şehrinde Tarhulara Krallığı'na son veren; Gurgum'un tamamını Asur sınırları içine katan..." ifadesini kullanır (Luckenbill 1968: II, no. 99).

Söz konusu yazıtlardan, II. Sargon döneminde Gurgum'un Asur'un etki alanı içinde olduğu ve Asurlu yöneticiler tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Markaşi ismi, sadece II. Sargon dönemi Asur belgelerinde geçer. Hitit hiyeroglif yazıtlarında bu isme rastlamak mümkün değildir.

YEREL KAYNAKLI HİYEROGLİF YAZITLI STEL VE KABARTMALARDA GURGUM/ KAHRAMANMARAŞ

Kahramanmaraş kent merkezinde yer alan Kahramanmaraş kalesi ve höyüğü ile yakın çevresinde ortaya çıkarılan hiyeroglif yazıtlı stel, kabartma ve heykeller Gurgum'un konumu ve kralları hakkında önemli bilgiler verirler. Bu yontular üzerindeki hiyeroglif yazıtlar olasılıkla 8. yüzyıldan daha erken bir kronolojiye, daha çok 9. yüzyıl veya daha öncesine yerleştirilir (Hawkins 2000: 250). 711'li yıllara ait II. Sargon yazıtlarında adları geçen Gurgum kralları Tarhulara ve Mutallu'nun adlarına yerel kaynaklarda rastlanmaz. Bu da en azından Gurgum/Maraş stellerinin 711'li yıllardan önceye ait olması gerektiğini gösterir.

III. Halparuntaş (Asur yazıtlarında Qalparunda, III. Adad-nirari I[MÖ810-783] ile çağdaş) dönemine ait, Kahramanmaraş kalesinde bulunmuş olan ve bugün İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen kapı aslanı, kaleden çıkan önemli eserler arasındandır (Resim 2). Bu gibi örnekler, genellikle geç Hitit merkezlerinin kapı girişlerinin her iki yanına, bir yanları duvara yaslanacak biçimde konulmaktaydı. Üzerindeki hiyeroglif yazıt, Gurgum krallarının soyağacını vermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca yine bu yazıttan, aslanın bulunduğu yerin tanrılara adanmış kutsal bir alan olduğu anlaşılmaktadır (Hawkins 2000: 261 vd.).

"Ben prens Halparuntaş
Gurgum şehrinin kralı
Vali Layamaş'ın oğlu
Kahraman Halparuntaş'ın torunu
Cesur Muwataliş'in torun çocuğu
Prens Halparuntaş'ın torununun torunu
Kutsanmış Muaviş'in torununun torun çocuğu
Büyük Layamaş'ın torununun torununun torunu,
Vali Laramaş'ın soyundan
Tanrılar tarafından sevilen,
Halkın tanıdığı, uzak ülkelerde bilinen, yüce ve lütufkâr kral
Beni ve atalarımı seven tanrılar
Beni babamın tahtına oturttular
Harap olmuş yerleri tekrar ayağa kaldırdım
Tarhunzaş ve Ea'nın izniyle bu şehirleri ihya ettim..."

Yazıtta adı geçen Halparuntaş'ın (III), III. Adad-nirari'nin 805 yılında bölgeye yaptığı seferde diktirdiği sınır taşında adı geçen Palalam oğlu Qalparunda olabileceği öne sürülmüştür. Ancak bu noktada Asur kaynaklarında Palalı'nın oğlu olarak geçen III. Halparuntaş'ın (Qalparunda) hiyeroglif yazıtlarda Laramaş'ın oğlu olarak geçmesini açıklamak güçtür (Hawkins 2000: 262).

Yine Kahramanmaraş kalesinden çıkmış olan, bugün İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bulunan heykelin gövdesinin alt kısmı üzerindeki yazıt, Gurgum krallarının soyağacı hakkında diğer bir bilgi kaynağıdır (Hawkins 200:255 vd.) (Resim 3). MÖ 9. yy sonlarına tarihlendirilen, eteği saçaklı uzun giysili bir erkeği betimleyen heykel üslup olarak zincirli

Resim 4: Kahramanmaraş Mincehöyük'te bulunmuş mezar stelinde, karşılıklı oturmuş eşler kişisel eşyalarıyla betimlenmiş. Kahramanmaraş Müzesi. (E. Konyar)

Sam'al örnekleriyle paralellik taşımaktadır.

"Ben Hükümdar Halparuntaş,
Gurgum Kralı, Hükümdar
Muwataliş'in oğluyum (...)
(...) fakat ben Halparuntaş 'ona izin verdim'
Mutawaliş'in oğlu Muwizliş'in büyük torunu
Ben babamı, büyükbabamı, büyük-büyükbabamı ve atamı (?) yücelttim..."

Yazıtta kendini Muwiziş'in torunu olarak tanımlayan kişinin II. Halparuntaş olduğu önerilir (Hawkins 2000: 257 vd.). Bu açıdan, II. Halparuntaş ve babası Muwataliş III'ün,

Resim 5: Üçlü kompozisyonun işlendiği bir mezar steli. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi. (K. Köroğlu)

Resim 6: Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bu mezar stelinde, figürler gelenekselin aksine cepheden verilmiştir. Ellerini birbirilerinin omuzlarına atmaları ve yüzlerindeki hüzünlü ifade dikkat çekicidir.

(Darga 1992: fig. 302)

Şalmaneser yazıtlarında geçen Qalparunda ve Mutalli olmaları olası görülmektedir. Yine yazıtta büyük büyük babası olarak tanımladığı I. Laramaş MÖ 10. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir. I. Laramaş'ın Maraş 8 stelini diken ve kendini Astuwaramanzas'ın torunu ve Muwataliş'in oğlu olarak tanıtan hanedanın kurucusu kral olduğu anlaşılmaktadır (Hawkins 2000: 253). "Ben Laramaş, Astuwaramanzas'ın torunu, Muwataliş'in oğlu..."

Asur ve yerel hiyeroglif yazıtlardan yola çıkılarak Gurgum krallarının soyağacı şu şekilde düzenlenmektedir (Hawkins 2000: 250; Orthmann 1971: 204 vd.): I. Laramaş - Muwiziş - I. Halparuntaş - Muwataliş - II. Halparuntaş - II. Laramaş - III. Halparuntaş. Ancak bu verilerin güvenilirliği tartışmalıdır ve yeni veriler ve arkeolojik buluntularla desteklenmesi zorunludur. Anlaşılacağı üzere, Asur yazıtlarının aksine Maraş stelleri krallığın son dönem kralları hakkında bilgi vermez, bu durumda daha önce de belirttiğimiz gibi bu soyağacı olasılıkla MÖ 7ıı öncesi dönem için geçerli olmalıdır.

KAHRAMANMARAŞ MEZAR STELLERİ VE HEYKELLER

Kahramanmaraş kalesi ve yakın çevresinden çıkarılmış olan steller de kendine özgü bir üslubu sergiler. Önceleri Hitit etkili bir üslup daha sonra Asur, Arami ve Fenike unsurlarının artmasıyla daha eklektik ve kompozit bir biçime dönüşür (Darga 1992: 308 vd.).

Mezar stellerinde tekli, ikili veya üçlü figürlerden oluşan kompozisyonlar kabartma şeklinde betimlenmiştir. İkili kompozisyonlarda genellikle kadın-erkek (karı-koca?) veya kadın-çocuk, üçlü kompozisyonlarda ise kadın-erkek ve olasılıkla çocuk figürleri işlenmiştir (Resim 4-5). İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde karşılıklı oturmuş iki kadın figürünün bulunduğu bir örnek klasik anlatının dışına çıkar (Darga 1992: 309) (Resim 6).

Konular daha çok ziyafet sahnesi ve aile bireylerinin gündelik yaşamlarıyla ilgilidir. Ziyafet sahnelerinde çoğunlukla arkalıklı sandalyelerde karşılıklı oturmuş karı-koca figürleri arasında bir yemek masası/sehpa bulunur. Kompozisyonların, üzerinde yiyecek ve içecek bulunan çapraz ayaklı masa ve figürlerin ellerinde kupa veya yiyecek tutar biçimde oluşturulması, "ölü yemeği" sahnesi olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. Gövdeler cepheden, baş ve ayaklar ise profilden betimlenmiştir. Erkek figürlerinin ellerinde genellikle üzüm veya buğday salkımı, kupa, bazı örneklerde de asa bulunur. Saç ve sakal spiral buklelerle ifade edilmiştir ki bu daha çok Arami etkisi olarak yorumlanır. Yine bazı erkeklerin ellerinde papirüs yaprakları veya bunların konulduğu kutular, kalem, terazi gibi olasılıkla meslekleriyle ilgili simgelerle betimlenmişlerdir. Maraş stellerini bölgedeki diğer beylik merkezlerinde ortaya çıkarılanlardan ayıran en önemli özellikleri, işledikleri konulardır. Stellerde kral, tanrı kabartmalarından çok sıradan insanların yaşamları anlatılmıştır. Bu sıradan insanların yine bölgenin varlıklı aileleri olması olası görünmekle birlikte, konular daha çok aile yaşamı ve kadınlarla ilgilidir.

Kadınlar ise genellikle yün eğirirken betimlenmişlerdir. Kenarları püsküllü, bazen başı da örten uzun bir entari giymişlerdir. Üzerlerinde bilezik, halhal, fibula (çengelli iğne), kemer gibi dekoratif unsurlar da taşırlar.

Mezar stellerindeki çocuklu sahneler de Maraş stellerini özel kılan bir başka unsurdur. Çocuklar kadının kucağında betimlenmiş, böylelikle daha dünyevi sahneler oluşturulmuştur. Ziyafet sahnelerinde bazen kadınların elinde iğ, ayna gibi nesneler tutar durumda gösterilmeleri aynı anlayışın ürünüdür. Kadınlar yün eğirme ve süslenme ile ilişkilendirilmiş, erkekler ise olasılıkla meslekleriyle ilgili simgelerle betimlenmişlerdir. Maraş stellerini bölgedeki diğer beylik merkezlerinde ortaya çıkarılanlardan ayıran en önemli özellikleri, işledikleri konulardır. Stellerde kral, tanrı kabartmalarından çok sıradan insanların yaşamları anlatılmıştır. Bu sıradan insanların yine bölgenin varlıklı aileleri olması olası görünmekle birlikte, konular daha çok aile yaşamı ve kadınlarla ilgilidir.

Bugün Adana Müzesi'nde sergilenmekte olan bir mezar steli farklı üslubuyla önem taşır (Resim 6). Burada diğerlerinin aksine karı-koca tam cepheden betimlenmiştir. Ellerini birbirilerinin omzuna atmışlardır. Yüzlerindeki hüzünlü ifade dikkat çekicidir.

Maraş'ta mezar stellerinin yanında genellikle Fırtına tanrısının işlendiği adak stelleri de bulunmaktadır (Resim 7). Bu örneklerde de gövde cepheden, baş ve ayaklar profilden verilmiştir. Fırtına tanrısının bir elinde balta, bir elinde ise şimşek demetleri bulunur. Konik başlığının üzerinde ise kanatlı güneş kursu yer alır. Bu, fırtına tanrısı için gelenekselleşmiş bir kompozisyondur. Adana Müzesi'nde bulunan bir örnekte ise hayvan üzerinde duran bir tanrı betimlenmiştir. Konik, boynuzlu başlık taşıyan figür kısa eteklidir ve uçları yukarı kıvrık ayakkabı giymiştir. Başlığın üzerinde kanatlı güneş kursu bulunur. Sol elinde bir av hayvanı, sağ elinde ise yay bulunur.

Kabartmalı mezar stelleri ve adak stelleri yanında, heykel biçiminde tanrı veya kral yontuları ile aslan yontuları Maraş kalesinde ortaya çıkarılmıştır. Çoğu yazıtlı olan bu örneklerden yukarıda da değindiği-

miz, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve üzerindeki yazıtla II. Halparuntaş'a ait olan heykelin gövdesinin alt kısmı günümüze ulaşmıştır. Belde enli bir kemer ve sol yana asılı bir kılıç bulunmaktadır. Buna benzer bir diğer heykel parçası ise Maraş Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kahramanmaraş/Gurgum çevresinde özellikle Kahramanmaraş kalesi ve yakınlarında 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında, temel kazılarında tesadüfen bulunmuş bu mezar stelleri, heykel ve yazıtlar kendine özgü yerel bir üslubu yansıtır. Özellikle kabartmalarda işlenen konuların bölgeye has olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Asur, Arami özelliklerinin ayrıntılarda izlendiğini söyleyebiliriz.

Kahramanmaraş bölgesinin 1. binyıl kültürleri, bölgede bu döneme yönelik bir arkeolojik kazı yapılmadığından, daha çok yüzey araştırmaları sonucu elde edilmiş bulgulardan ve yazıtlı heykel ve kabartmalardan yola çıkılarak tasarlanabilmektedir. Yüzey araştırmaları sonucu elde edilmiş arkeolojik materyalin değerlendirilmesi bu açıdan oldukça zorlaşmaktadır (Dodd 2005; 2007). Söz konusu bulguların bölgede yapılacak arkeolojik kazılardan elde dilecek stratigrafik verilerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Günümüze kadar kullanımı devam eden Kahramanmaraş kalesi ve höyüğünde -yüzey araştırmalarından elde edilen ön bulgular değerlendirildiğinde- ilk yerleşmelerin en azından ilk tunç çağının başlarına kadar gittiğini söyleyebiliriz. Böylelikle kale ve höyüğün Kahramanmaraş'ın 5 bin yıllık bir tarihsel sürecine tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. Kalede çıkarılmış olan III. Halparuntaş ve II. Halparuntaş dönemine ait aslan ve insan heykelleri, Maraş kalesinin geç Hitit dönemi kimliğiyle ilgili önemli kanıtlar taşımaktadır ve özellikle kutsallık açısından önemli bir yerleşme olduğuna işaret etmektedir.

Resim 7: Gebekuzeltepe'nin bir fırtına tanrısı betimi. Bir elinde balta, diğer elinde iki pimpek demetini tutar. Kahramanmaraş Müzesi. (E. Konyar)

Kahramanmaraş kalesi ve eteklerindeki höyük, günümüzde modern kent dokusu tarafından tehdit edilmektedir. Çevresindeki yapılaşma, yollar ve drenaj sistemi ile ağaçlandırma höyüğün tabakalarına zarar vermiştir. Geç Hitit dönemi hakkında daha sağlıklı verilere ulaşmak için tarihsel ve arkeolojik açıdan oldukça önemli olan kalede ve höyüğün kuzey, doğu ve batı yamaçlarında arkeolojik kazıların yapılması oldukça faydalı olacaktır.

ERKAN KONYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

KAYNAKLAR

Carter, E.
1995 "Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project From 24. 9. 1993 to 11. 11. 1993", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 331-341.
1996 "The Kahramanmarash Archaeological Survey Project: A Preliminary Report on the 1994 Season," *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13 (1996), Ankara: 289-306.
2002 "Kahramanmaraş-Domuztepe", *ArkeoAtlas*, s. 1 (ed. N. Karul), 2002: 114.
Darga, M. 1992
Hitit Sanatı, İstanbul.
Dodd, L. S.
2005 "Legitimacy, identity and history in Iron Age Gurgum" in Çilingiroğlu, A.-G. Darbyshire (eds), *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings Of The Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-10 August 2001*, Ankara: 47-64.
2007 "Strategies for future succes: Remembering the Hittites during the Iron Age", Anatolian Studies 57, 203-216.
Donbaz, V. 1990
"Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums" *ARRIM* (Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project) 8: 4-24.
Grayson, A.K.
1991 Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC), The Royal Inscriptions of Mezopotamia Assyrian Periods, Vol. 2. Toronto Buffalo-London.
2002 Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC), The Royal Inscriptions of Mezopotamia Assyrian Periods, Vol. 3. Toronto Buffalo-London.
Hawkins, J. D. 2000
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Inscriptions of Iron Age, Berlin. New York.
1985 "Neo Hittite states in Syria and Anatolia", in Boardman, I.E.S Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger (eds), *The Cambridge Ancient History* III 1 (second edition) Cambridge: 372-441.
Konyar, E. 2008a
"Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2007/Surveys in Kahramanmaraş in 2007, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 6: 130-136.
2008b "Kahramanmaraş 2006 Yılı Yüzey Araşırması", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, (28 Mayıs-01 Haziran 2007-Kocaeli), Ankara: 403-410.
Luckenbil, D. D. 1968
Ancient Records of Assyria and Babylonia. I: Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon.
II: Historical Records of Assyria from Sargon to the end. New York.
Orthmann W. 1971
Untersuchungen zur spathethitischen Kunst, Bonn.

TEBRİZ'DE BİR MAVİ CAMİ

GÖK MESCİT

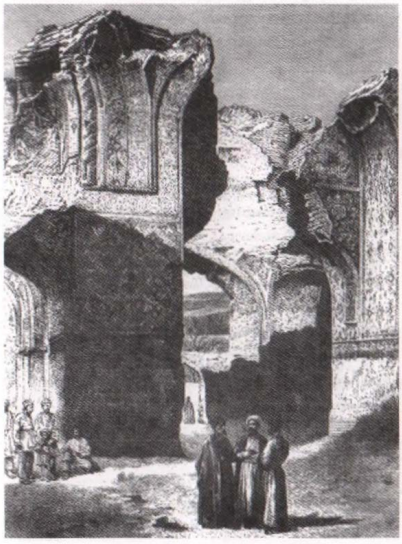
YRD. DOÇ. DR. H. BANU KONYAR

Karakoyunlu dönemi gerek tarih, gerekse sanat tarihi anlamında yeterince incelenmemiştir. Anadolu'da hangi siyasi koşullarda ortaya çıktıkları bilinmekle birlikte kimlikleri ve hangi yoldan Anadolu'ya girdikleri konusu karanlıktır. Gök Mescit, Karakoyunlular dönemi İran'ından bir başyapıttır. Çinilerindeki mükemmellik, kalite ve ihtişamın yanı sıra mimari çözümlemeleri ile de önemli bir yapıdır.

Karakoyunlular Anadolu'da İlhanlı egemenliğinin zayıflaması ve Moğol emirlerinin rekabetlerinden doğan boşlukta ortaya çıkma ve güç kazanma şansı bulmuştur. Karakoyunluların eline geçmeden önce Tebriz, devrinin en önemli şehirlerinden biriydi. Onların zamanında da bu özelliğini korumuş görünmektedir. Bu dönemde şehri ziyaret etmiş seyyahların verdikleri bilgiler, Tebriz'in devrinin diğer büyük şehirleri ile yarışacak büyüklük ve gelişmişliğe sahip olduğunu gösterir. Uzun zaman Timur ve haleflerinin idaresinde kalmış olan Tebriz, Karakoyunluların egemenliğindeki diğer kentlere göre daha huzurlu ve sakin bir yaşam sürmüştür.

Tebriz Gök Mescit.

J. Dieulafoy, *La Perse. La Chaldeeet La Susiane*, Tahran, Farhang – Sara, 1991, gravür. Barclay, s.y.

Tebriz Gök Mescit adıyla bilinen yapı aslında bir külliyedir. Cami, medrese, türbe ve kütüphaneden oluşan kompleksten günümüze medrese ve kütüphane ulaşmamıştır. Bugünkü Tebriz'in Hıyaban mahallesinde yer alan külliyenin camisi, kitabesine göre, 870/1465'te Cihanşah ve kızı Saliha Hanım tarafından mimar Himmetullah bin Muhammed el Bevvab'a sipariş edilmiştir. Külliyeye daha sonra Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un eklemeler yaptırdığı da bilinmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu yapı hakkında şu bilgiler verilir:[1]

"Andan şâh-ı İrân zemîn Câmi-i Cihân Şâh Emîn: Azamet-i Huda tâk-i kisradan nişân verir bir binâ-yı âlîdir kim güyâ Mısır'da Tahir Baybars Câmi'dir. Bir minâreli ve harem-i zibâlı kâşi çin ile ârâste ve evce ser çekmiş kıbâblar ile pîrâste ve cümle der-i divârlardı beyâz ve musaykal ve mücellâ Hıtayî kâğız-misâldır. Beyz-âsâ câmi-i zibâdır kim içinden incinenlerin çıkacağı gelmez ammâ Şi'îlerin girecegi gelmez. Zirâ mihrâbı önünde bir hıyâbân-ı İremi var kim felekde misli Melek Ahmed Paşa görmemişdir. Günâ-gün şükûfesinin râhıyâ-i tayyibesi cemâ'atin dimâğın mu'attar eder. Ve tuyûr-ı hoş-elhânların esvât hazînleri mahzûn cemâ'atı handân eder. Diyâr-ı Acem'de bu imâretin nâmına Heşt Behişt derler."

Son yıllarda restorasyon çalışmaları sırasında yapının çevresinde arkeolojik bir kazı da yapılmış ve bu kazının verileri ışığında Tebriz'in tarihi demir çağına kadar ötelenebilmiştir. Ayrıca yine bu kazılar sırasında, yapının günümüze ulaşmayan minarelerinin çini kaplamaları da gün ışığına çıkarılmış ve bugün müze işlevi yüklenen binanın içerisinde sergilenmektedir.[2]

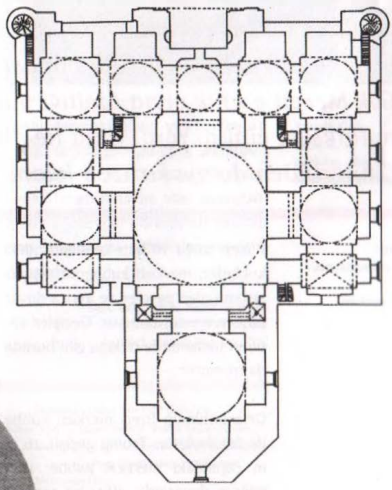
Yapının ana malzemesi tuğladır, duvarların alt bölümleri mermerle kap-

lanmış, üzerleri ise tamamen çiniyle dekorlanmıştır. Fakat ne yazık ki günümüzde çini kaplamalarda ciddi boyutlarda bozulmalar ve dökülmeler olduğu gözlenmektedir.

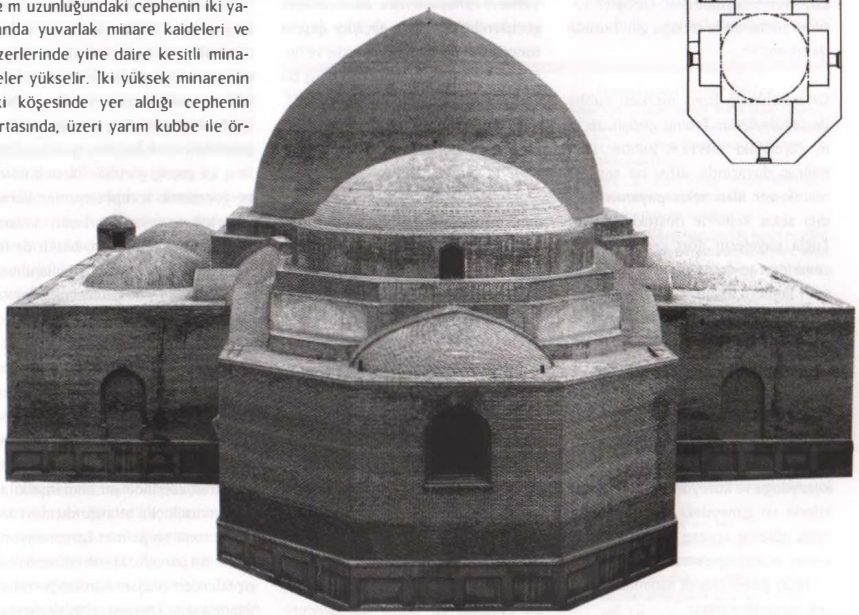
Yapı, cami, türbe, medrese ve kütüphaneden oluşan bir komplekstir. Fakat günümüze sadece cami ve camiye bitişik olarak yapılan türbesi gelebilmiştir. *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*'nde, Hicri 1190 (1775-1776) yılındaki depreme kadar caminin bir kubbesi ile iki minaresinin ayakta olduğu belirtilir.[3] Yapı 1776 depreminde yıkılmış, kemerlerinin hiçbiri ayakta kalmamıştır. 1950-1966 arasında kubbeli ana mekân da dahil olmak üzere büyük bir bölümü yeniden yapılmıştır.[4] Tavernier, yapının ayrıca Karakoyunluların yıkılmasından sonra Akkoyunlular tarafından banisinin, yani Cihanşah'ın din yolundan çıkmış bir kişi olarak kabul edilmesi nedeniyle terk edilmiş olduğunu, takip eden yıllarda Şii İran yöneticileri tarafından bir Sünni camisi olması nedeniyle ilgilenilmediğini belirtir.[5] Ancak yapıya Sultan Yakup'un eklemeler yaptırdığı düşünülürse, bu bilginin doğruluğu şüphe götürür.

52 m uzunluğundaki cephenin iki yanında yuvarlak minare kaideleri ve üzerlerinde yine daire kesitli minareler yükselir. İki yüksek minarenin iki köşesinde yer aldığı cephenin ortasında, üzeri yarım kubbe ile örtülü portal bulunur. Portal, eyvan şeklinde tasarlanmıştır ve 7x5 m ölçülerindedir. Günümüzde, iki minarenin gövde yüksekliğindeki kısımları bulunmaktadır, üst kısımları yıkılmıştır.

Eyvan şeklindeki portalden girilen ilk bölüm, beş bölümlü olarak tasarlanmış ve üzerleri beş kubbeyle kapatılmıştır. Portalin karşısına gelen kubbeli bölüm dışındaki diğer dört bölümün kuzey taraflarında duvar payelerinin aralarına birer sivri kemerli niş açılmıştır. Portalin karşısındaki kubbe 5,54 m çapı ile diğerlerinden daha küçük tutulmuş, doğu ve batı yönündekiler 6,64 m çapları ile birbirlerine eşittir. Bu kubbelerin hepsinin sivri kemerli olduğu ve dilimli olarak tasarlandığı görülür. Giriş bölümünün doğu ve batısında yer alan kubbeli bölümler her iki kanatta da birbirlerini tekrarlar ve simetri oluştur. Kuzeybatı ve kuzeydoğu kanatlarında, duvar payelerinin içine yerleştirilmiş minare merdiven kovaları yer alır. Ortadaki merkezi kubbeli mekânı üç yönden saran cephelerden doğu ve batı kanatları, iki kubbe ve birer çapraz tonozla kapatılmıştır. Kuzey cephesinin köşe kubbeleri ile birlikte bu kubbeler 6,64 m ve 5,94 m çapları ile büyük-küçük olarak alternatifli yerleştirilmiş ve güney cephesine çapraz tonozlar konulmuştur. Bu cephelerde de, kuzey cephesindeki gibi kubbeli birimlerin dış yüze bakan taraflarına, duvar payeleri arasına birer sivri kemerli niş yerleştirilmiştir. Bu nişlerin duvar yüzeylerine, her kubbeli bölüme bir tane denk gelmek üzere sivri kemerli pencereler açılarak mekân aydınlatılmıştır. Güney uçta yer alan çapraz tonozlu bölümlere ayrıca güney cepheye bakan birer niş daha yerleştirilmiştir. Bu bölümlerde, her kubbeli mekân arasında sivri kemerli geçişler bulunur.

Tebriz Gök Mescit, plan.

Tebriz Gök Mescit,

Bu yapı, İran bölgesinde kubbe problemine getirdiği çözümle dikkat çekicidir. Merkezi kubbe ve diğer birimlerin kubbe ile örtülü olması, İran camileri arasında Gök Mescit'e ünik olma özelliği yükler. Ayrıca yapı muhteşem çini dekorasyonu ile dikkat çekicidir. Çinilerinden dolayı Firuze-i İslam olarak tanınır.

Çini kompozisyon.

İç mekân.

Kuzey, doğu ve batı cephelerindeki kubbeler, merkezi kubbenin taşıyıcı sistemi olan payeler ve ayrıca duvar payelerine taşıtılmıştır. Geçişler yapının tamamında olduğu gibi burada da tromptur.

Orta bölümün üzeri merkezi kubbe ile örtülmüştür. Tromp geçişli, 16,45 m çapındaki merkezi kubbe, ikisi mihrap duvarında, altısı ise serbest olarak yer alan sekiz payenin taşıdığı sekiz kemerle desteklenmiştir. Tuğla payelerin dört cephesine de zeminden 30 cm yukarıdan başlayan sivri kemerli ayakkabılık nişleri yerleştirilmiştir. Merkezi kubbeli bölüm üç yöne, üçer sivri kemerle bağlanır. Bu kemerlerden ortadakiler diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulmuştur.

Merkezi kubbeyi taşıyan payelerden kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindekilerle ve güneydeki duvar payelerinin içlerine açılmış merdivenlerle, kemer açıklığı içerisine yerleştirilmiş ve belki galeri olarak tanımlanabilecek bölümlere çıkılır.

Merkezi kubbeli mekânın güney yönünde, ortada sivri kemerli mihrap nişi yer alırken, batı ve doğuda bu yönden camiye bitişik olan türbeye geçişler bulunur. Bu geçişler çapraz tonozlu küçük mekânlara açılır ve buradan üzeri yine tonozla örtülmüş bir koridordan türbe mekânına girilir.

Merkezi kubbeli mekânın güney yönüne yerleştirilmiş türbe -Gök Mekân olarak adlandırılır-, iç mekânda dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Sekizgen kasnaklı 10,25 m çapındaki kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Eyvanlardan kuzeydeki giriş olarak düşünülmüş doğu ve batı eyvanları sivri kemerli birer pencere ile dışa açılmış ve güney eyvanı da içine lahitler yerleştirilerek asıl türbe mekânı olarak tasarlanmıştır. Ortadaki kubbeli mekân ziyaret kısmıdır. Türbenin güney eyvanı dışarı üç cepheli olarak yansır. Bu, iç mekânda da aynı şekilde görülür. Güney eyvanının bulunduğu kısımda duvar kalınlaştırılarak içeride de yarım bir sekizgen oluşturulmuştur. Bu eyvanın da dışarı bir pencere ile açıldığı görülür. Türbe, Karakoyunlu hükümdarı ve yapının banisi Cihanşah'a aittir.

Bu yapı, İran bölgesinde kubbe problemine getirdiği çözümle dikkat çekicidir. Merkezi kubbe ve diğer birimlerin kubbe ile örtülü olması, İran camileri arasında Gök Mescit'e ünik olma özelliği yükler.[6]

Ayrıca yapı muhteşem çini dekorasyonu ile dikkat çekicidir. Çinilerinden dolayı Firuze-i İslam olarak tanınır.[7] Yapıda pek çok çini tekniğinin bir arada kullanıldığı görülür. Portal ve iç mekân kemerlerinde mozaik çini kullanılmıştır. Merkezi kubbede koyu mavi altıgen çiniler yer alır. Yapıda devam eden restorasyon çalışmalarında, dökülmüş altıgen çinilerin yerinin boyama yolu ile kapatıldığı görülmektedir. Ayrıca, çeşitli alanlardan dökülmüş çinilerin, küçük bir alanda koruma altına alındığı görülmektedir.

Yapıyı pek çok yazı frizi dolanır. Bu yazılar daha çok Kuran'dan ayetler ve Allah'ın isimleridir. Yazıların yer aldığı kitabe panoları, zeminleri bitkisel kompozisyonlu tasarımlardır. Küfi, nesih ve sülüs hattın yapıda birlikte kullanıldığı görülür. Yapının her tarafında karşımıza çıkan yazı frizleri süslemenin bir parçası olarak düşünülmüş ve içerdikleri dini simgelerle yapının mistisizmine ve dinselliğine güç katmışlardır. Bu yazıların, yapının geometrik ve bitkisel kompozisyonları ile iç içe geçtiği görülür. Bazen bitkisel ve geometrik kompozisyonlar yazıyı çevreleyen veya sınırlayan unsurlar olarak kullanılırken, bazen de iki süsleme unsuru bir arada kullanılmış, yazı bitkisel ya da geometrik kompozisyonun içerisine yerleştirilmiştir.

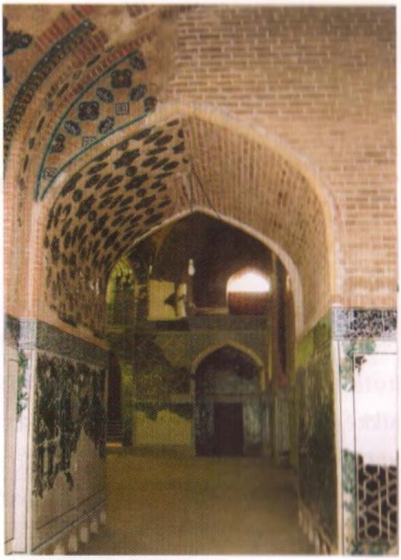
Eyvan şeklinde tasarlanmış giriş kapısının tüm yüzeyleri mozaik çini tekniğinde bitkisel kompozisyonlarla süslenmiştir. Doğu ve batı duvarlarında sivri kemerli nişler yer alır. Giriş kapısının üzerinde yer alan inşa kitabesi, mozaik çini tekniğinde mavi zeminli, rumi ve palmet kompozisyonludur. Bu panoyu, kıvrık dal ve beyaz çiçeklerden oluşan bordür çevreler. Yapının usta kitabesi, giriş kısmında-

ki batı payesi üstünde yer alır. Sülüs hatla istiflenmiş bu kitabe de mozaik çini tekniğinde yapılmıştır.

Yapının ana kubbesi, firuze renkli çinilerle kaplanmıştır ki yapıya adını veren de bu kubbedir. Kubbenin yer aldığı ana ibadet mekânının duvarları ve payeleri de çinilerle dekorlanmıştır. Doğu ve batı payelerinin kemer içlerine gelen kısımlarında sekiz kollu yıldızlardan oluşan kompozisyonun içerisinde her yıldız ayrıca kendi içinde bitkisel kompozisyonla doldurulmuş ve kompozisyonların ortalarına birer yazı yerleştirilmiştir. Yıldızların aralarında kalan boşluklarda yer alan eşkenar dörtgenler, aşağıdan yukarıya doğru birbirlerine alternatifli olarak, mavi zemin üzerine beyaz ile stilize küfi yazılı ve lacivert zemin üzerine beyaz, sarı ve mavi bitkisel kompozisyonludur. Yıldızlar ve eşkenar dörtgenlerden oluşan bu kompozisyonun tamamı lacivert zeminini sarı, beyaz, mavi bitkisel kompozisyonlu bordür çevreler. Merkezi kubbeyi taşıyan payelerin ana mekâna bakan yüzleri, 30 cm yüksekliğe kadar ayakkabılık olarak tasarlanmış sivri kemerli nişlerle doldurulmuştur. Bu kısmın üzeri mozaik çinilerle dekorludur. Firuze zeminli, yaldız konturlu ve içleri siyah ile doldurulmuş altı kollu yıldızlardan oluşan bir kompozisyon görülür. Kompozisyon, mavi zeminli bitkisel bordür ile çevrelenir. Üzerinde, firuze zemine beyaz ile sülüs hatlı yazı kitabesi bulunur. Bu yükseklikten sonra bitkisel kompozisyon yer alır. Bu kompozisyon, dört palmetin birleşerek haç formunu oluşturduğu bir şemanın içerisinde yer alır. Bu kompozisyonun üzerinde yer alan yazı frizi bütün kemeri dolanır. Bunun çerçevelediği alan içerisinde kalan kısım, bitkisel kompozisyon ve yazı ile dekorlanmıştır. Payenin yan yüzünde ise, geometrik kompozisyon ve yazı frizinden sonra, mekânlar arasında bağlantıyı sağlayan kemer içinde palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyonun içerisinde eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde her biri kendi içerisinde çerçevelenmiş yazılar yer alır. Bu yazılarda Allah'ın isimleri ve Kuran'dan ayetler yer alır. Bu pano bir küfi kitabe ile sonlanır. Bu kompozisyonun üzeri, panolar içerisine yerleştirilmiş bitkisel kompozisyonlarla boşluk bırakmayacak şekilde doldurulmuştur.

Yapıya güney cepheden bitişik türbe mekânının çini dekorasyonu, cami kadar yoğun değildir. Türbede kemerler arasında kartuş içerisine yerleştirilmiş rumi, palmet ve beyaz çiçeklerden oluşan kompozisyon mavi zemin üzerine beyazdır. Bu kartuşların kenarlarında da küfi yazılar yer alır. Yapıldığında mermerle kaplanmış alt kısımların üzerinin çini ile kaplı olduğu bilinmektedir. Türbede, mermer zemin üzerinde, yapıyı batıya kadar boydan boya kuşatan kabartma olarak yapılmış sülüs kitabe kuşağı vardır. Burada Kuran'dan ayetler yazılıdır. Türbenin kubbe içi ve kemer içleri, altıgen kobalt çinilerle kaplanmıştır. Fakat günümüzde, yapılan restorasyon çalışmaları sırasında dökülen bu çinilerin yerlerine boyama ile tamamlama yapıldığı görülmektedir.

Tebriz Gök Mescit'in dış cephesinde bugün portal dışında süsleme görülmez. Fakat yapıldığı yıllarda, dış cephenin de aynı içerisi gibi yoğun olarak çini ile dekorlanmış olduğu tarihi kaynaklardan ve günümüze çok az sayıda gelebilmiş örneklerden bilinmektedir.[8] Karakoyunlulardan sonra Tebriz'e hâkim olan Akkoyunlular ve Safeviler döneminde yapının çini programına eklemeler yapılmış olmalıdır.

Tebriz Gök Mescit, iç mekân, çini kompozisyonlar.

YRD. DOÇ. DR H. BANU KONYAR
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ

KAYNAKLAR

Diba, L. (1964) *Kahnama-i Athar-i Tarikhr-i Adharbayyan*, Tebriz.

Evliya Çelebi (1999) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2. kitap.

Golombek, L.-D. Wilber (1988) *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, C. I-II, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, C. I.

Golombek, L. (1992) "Discourses of an Imaginary Arts Council in Fifteenth Century Iran", *Timurid Art and Culture, Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, Ed. By L. Golombek-Maria Subtelny, Leiden-New York-Köln, 1-17.

Seher, S.-H. C. Seher Thoss-D. Wilber (1968) *Design and Color in Islamic Architecture Afghanistan — Iran — Turkey*, Washington, Smithsonian Institution Press.

Tavernier, J. B. (1980) *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İrana Seyahat*, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul Tercüman Yay.

Yoosfabad, F. N. (1987) *Tebriz'de Gök Mescit ve İslam Mimarisindeki Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.

Zeyneloğlu, C. (1924) *Muhtasar Azerbayean Tarihi*, İstanbul, Şems Matbaası.

DİPNOTLAR

1 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, Mart 1999, 2. kitap, s. 125-126.

2 Bu bilgileri hızımla paylaşan ve kendisi de kazılara katılmış olan Dr. Feridun Nahid Yossofabadi'ye teşekkür ederiz.

3 Cihangir Zeyneloğlu, *Muhtasar Azerbeycan Tarihi*, İstanbul Şems Matbaası, 1924, s. 112.

4 Lisa Golombek-Donald Wilber: *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, C. I-II, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1988, C. I, s. 407.

5 Jean Baptiste Tavernier: *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İrana Seyahat*, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul Tercüman Yay., 1980, s. 41.

6 Sonia P. Seher-Thoss Hans C. Seher-Thoss Donald N. Wilber: *Design and Color in Islamic Architecture Afghanistan — Iran — Turkey*, Washington, Smithsonian Institution Press, 1968, s. 164.

7 Golombek-Wilber: age, 408.

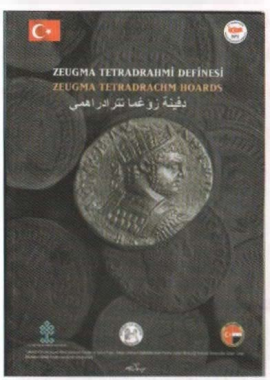
8 Feridun Nahid Yoosfabad. Tebriz'de Gök Mescit ve İslam Mimarisindeki Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1987, s 39

GAZİANTEP MÜZESİ'NDEKİ

ZEUGMA TETRADRAHMİ DEFİNESİ

OĞUZ TEKİN

Kültür Bakanlığı ve DPT tarafından desteklenen ve Mehmet Önal tarafından üç dilli olarak yayına hazırlanan Zeugma Tetradrahmi Definesi *kataloğu maalesef çok sayıda hata ve özensizlik içermektedir. Söz konusu hata ve özensizlikler İngilizce metinde, sikke yazılarının okunmasında, kimi tarihsel bilgilerde ve define yayımlama yönteminde karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda adı en sık duyulan Zeugma antik kentinde ele geçen bir definenin kataloğunun bu şekilde yayınlanmış olması üzücüdür.*

Mehmet Önal, *Zeugma Tetradrahmi Definesi*, Gaziantep Müzesi, 2008 (XIV+88 + 102 sayfa).

Gaziantep Müzesi tarafından üç dilde (Türkçe, İngilizce ve Arapça) yayımlanan katalogda, 2000 yılında Zeugma kazılarında bulunan ve 3750 adet Roma sikkesini kapsayan bir define ele alınmaktadır. Ancak kataloğa 217 adet sikke alınmıştır; dolayısıyla definedeki sikkelerin tam bir kataloğu söz konusu değildir. Definedeki sikkeler, şu Roma imparator ve imparatoriçelerine aittir: Caracalla, Macrinus, Diadumenianus, Elagabalus, III. Gordianus, I. Philippus, Otacilia Severa, II. Philippus, Traianus Decius, Herennia Etruscilla, Herennius Etruscus, Hostilianus, Trebonianus Gallus, Volusianus. Dolayısıyla define, MS 3. yüzyılın ilk yarısına ait imparator ve imparatoriçelerin sikkelerini içermektedir.

Define kendi içinde önemli olmasına karşın, yayımlanmasında aynı özenin gösterilmediği daha kapak sayfasından anlaşılmaktadır. İleride yeni baskısı yapılmak istendiğinde düzeltilmesi veya definenin tamamının yayımlanması aşamasında (yayımlanacaksa) aynı hataların yapılmaması için, burada kataloğa ilişkin görüşlerimi belirtmek isterim. Yayımlanmadan önce kataloğun son okuması/redaksiyonu yapılmış olsaydı, hataların asgariye ineceği kuşkusuzdu. Ayrıca, bir define yayınının kendi yöntemi ve mantığı vardır; oysa burada bir define yayınından çok sikkelerin art arda dizilmesi şeklinde bir katalog oluşturulmuştur. Son yıllarda adı en sık duyulan bir antik kentte ele geçen definenin yayınında bu kadar fazla hatanın yer alması üzücüdür.

1) Kataloğun İngilizce başlığı doğru değildir. Hoard (define), her ne kadar çok sayıda sikkeyi kapsıyorsa da, tekil bir sözcüktür. Hoards olarak çoğul biçimiyle kullanıldığında, "defineler" gibi çoğul bir anlam taşır. Bu hata nedeniyle, katalog sanki birkaç defineyi kapsıyormuş gibi yanlış bir anlamaya neden olmaktadır. Oysa 2000 yılında bulunan tek bir define söz konusudur. Ne yazık ki bu hata metinde diğer yerlerde de devam etmekte ve define -olmaması gereken bir şekilde- "defineler" olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, bu yanlış sadece kataloğun içeriğinin anlaşılmasını değil, aynı zamanda metin içindeki cümlelerin de anlaşılmasını güçleştirmektedir.

2) Kataloğun künye sayfasında, katalogçevirisi için kullanılan Catalogue Traslation'da iki harf hatası hemen göze çarpmaktadır. Hem catalogue, hem de translation sözcükleri yanlış yazılmıştır.

3) Yine künye sayfasında, iki yerde Graphic Desing yazılmıştır ki doğrusu Graphic Design olmalıdır.

4) "İçindekiler" sayfasında imparator adları Elegabalus değil, Elagabalus; Trajan Decius değil, Traianus Decius; Trabonianus Gallus değil, Trebonianus Gallus olmalıdır.

5) "Sunum" sayfasında (III), dipnot 1'de tetradrahmi sözcüğü yanlış tanımlanmakta ve tetradrahminin, drahminin dört katı olduğu belirtilmektedir. Ancak katalogda ele alınan tetradrahmiler ile tanımı yapılan tetradrahmiler farklı anlamlar taşımaktadır. Biri, esas olarak klasik ve Helenistik dönemlerde belli bir ağırlık standardında basılan ve ağırlığı bölgelere/basan devlete göre

farklılık gösteren (genelde yaklaşık 17.00 gr) gümüş sikkedir; diğeri, yani katalogdaki tetradrahmi ise, Roma İmparatorluğu döneminde ve daha ziyade imparatorluğun doğusunda basılan, içeriğinde yoğun olarak bakır ihtiva eden ve bu nedenle de adi gümüş olarak tanımlanan bir sikkedir (birimdir). Bu yüzden yayınlarda "billon" veya "billon tetradrahmi" olarak geçer. Bu bilgide hata yapıldığı, aynı dipnotta yer alan "tetradrahminin yaklaşık 12.00-17.00 gr. arasında bir ağırlığa sahip olduğu" cümlesiyle de teyit edilmektedir. 17.00 gr, klasik ve Helenistik dönemlerdeki gümüş sikkeyi ifade etmekte, yaklaşık 12 gr ise Roma İmparatorluğu'nun adi gümüş (billon) sikkesini ifade etmektedir; isim benzerliği dışında iki birim arasında başkaca bir benzerlik yoktur. Bu durumda, "drahminin dört katıdır" cümlesi de yanlıştır; çünkü söz konusu Roma sikkeleri olduğundan, Roma İmparatorluğu'nun esas gümüş sikkesi drahmi değil, denarius'tur.

6) Sayfa V: "Greko-Romen şehir sikkeleri, Roma idaresi altında (...) MS 1. yüzyıldan Diocletianus (MS 284-308) dönemine kadar darp ettikleri sikkelerdir," cümlesindeki "Diocletianus'a kadar" ifadesinden anlaşılması gereken, "Diocletianus dönemini ve hemen hemen aynı zaman diliminde iktidarda olan Maximianus, I. Constantius, Galerius Maximianus ve Domitius Domitianus sikkelerini de içerdiği" olmalıdır.

7) Sayfa V: "Şehir sikkelerinin arka yüzünde sikkeyi basan şehrin adı (...) yer alıyordu" ifadesi de yanlıştır. Bu tür sikkelerde şehir adları yer almaz, şehir halkının adı (ethnikon) yer alır ve sikke üzerine çoğul genetivus olarak yazılır: Aspendos değil, Aspendosluların; Ephesos değil, Ephesosluların gibi. Bu tür hatalar ne yazık ki başka yayınlarda da karşımıza çıkmaktadır.

8) Sayfa V: Fortuna, Fides, Aequitas (Aquitas değil!) tanrıça olarak değil, personifikasyon olarak tanımlansa daha uygun olurdu. Bu figürler, soyut kavramların insan formunda betimlenmiş halleridir.

9) Sayfa VI: İmparator ve imparatoriçe adları yanlış yazılmıştır. Elegabalus (doğrusu Elagabalus), II. Pilippus (doğrusu Philippus), Herennia Etruccila (doğrusu Herennia Etruscilla), Trabanus Gallus (doğrusu Treboniaanus Gallus), Makrinus (doğrusu Macrinus).

10) Sayfa VI: "Zeugma'nın Sasaniler tarafından yakılıp yıkıldığı tarih olan MS 256 yılı, bu sikkelerin son kullanım yılını (*terminus post quem*) oluşturmaktadır." Cümlesinde bir çelişki bulunmaktadır. Definedeki en geç tarihli sikke, Volusianus'a (MS 251-253) aittir. Definede, Volusianus'tan sonraya ait bir imparatorun sikkesi yoksa, o halde sikkelerin gömülme ya da enkaz altında kalma tarihi MS 253 yılına ya da o tarihten sonraya ait olmalıdır. Bu nedenle de MS 256'daki Sasani tahribatı, define için bir *terminus ante quem* (muhtemel en geç tarih) oluşturur, *terminus post quem* (muhtemel en erken tarih) DEĞİL; tahribatın altındaki her şey MS 256'dan ÖNCEYE aittir. Burada sikkeler, tahribata göre tarihlendirme yoluna gidilmiş olmaktadır. Ancak bunun tam tersi bir mantık da yürütülebilir ve tahribat sikkelere göre tarihlendirilebilirdi. Örneğin, mademki definedeki en geç tarihli sikke Volusianus (MS 251-253) dönemine aittir, o halde sikkeler üzerindeki enkaz/tahribat MS 251-253'ten SONRA olmalıdır; işte o zaman *terminus post quem* teriminin kullanılması gerekirdi ki bu da tahribatın/enkazın MS 251-253'ten ÖNCE olamayacağını gösterirdi.

11) S. 23: I. Maximinus'un iktidar tarihi MS 238-244 olmayıp, MS 235-238'dir (MS 238-244, III. Gordianus'un iktidar tarihidir).

12) S. 29: "Danubian ..." yazılmamalı. Danube, İngilizce bir sözcüktür, doğrusu Tuna olmalıydı. Sondaki –ian birleşik eki aidiyeti bildirir; dolayısıyla İngilizce yalın halı zaten Danube'dir.

13) Katalogda çok yerde referans olarak verilen Spier 1982 adlı yayın, Sear 1982 olmalı (David Sear).

14) Kaynakçada çok önemli bazı yayınlardan yararlanılmadığı görülmektedir. Örneğin, K. Butcher, *Coinage in the Roman Syria* gibi.

15) Sikke lejandlarının okunmasında ve verilmesinde çok fazla hata yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, eksik veya görünmeyen harflerin nasıl gösterildiğine ilişkin doğru yöntemin kullanılmadığı görülmektedir.

· Env. no. 1865: ANTΩNEINO... EB değil, ANTΩNEINOC CEB (iki C çok açık olarak görülüyor).

· Env. no. 279: AYTK... değil, AYT K M...

· Env. no. 243: ANTΩNIINOC değil, ANTΩNEINOC (Çift II olarak okunan, aslında El'dir).

· Env. no. 487: ANTΩNNEINOC değil, ANTΩNEINOC (çift N yoktur).

· Env. no. 824: AYT K... değil, AYT K M A...

· Env. no. 625: AYT K M A... değil, AYT KAI...

· Env. no. 1099: AYT K M ANT... değil, AYT KAI ANT...

· Env. no. 626: AYT K M AN.... değil, AYT KAI ANT...(KAI, yani "ve" sözcüğü yanlış olarak K ve M olarak okunmuştur).

· Env. no. 134: Arka yüz, COS III değil, COS IIII (böylece tarih farklı olur!).

· Env. no. 167: Lejandda okunmayan yerdeki yazının FEL olduğu açıkça görülmektedir. Arka yüzdeki TRP... değil, TR P V'tir.

· Env. no. 1234: Lejandın sonu... ΦΙΛΙΠΠ... değil, ΦΙΛΙΠΠΙΟCCEB olarak sona ermektedir.

· Env. no. 592, 846, 386, 1149, 336, 907 (art arda 6 sikke): EOYHPAN değil, CEOYHPAN olmalı (isim Severa'dır).

· Env. no. 652: Lejand yanlış okunmuştur. Γ OYIB TPEB ΓΑΛΛ AYTOK K OC CEP değil, AYT K Γ OYIB TPEB ΓΑΛΛOC CEBolmalı.

· Env. no. 652, 1064, 1199, 463, 493, 926, 1373, 654, 13, 1340 (art arda) CEP değil CEB olmalı.

· Env. no. 154, tekrar hatalı okuma.

· Env. no, 155: Lejand Latince değil, Eski Yunancadır! AYTOK... şeklinde değil IMPC C VIB ... şeklinde, yani Latince yazılıdır.

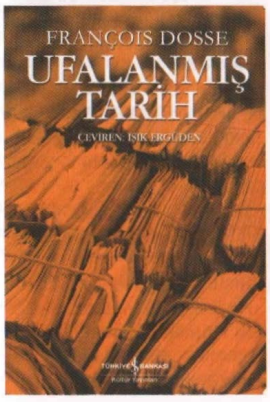
ANNALES OKULU'NUN SOSYAL TARİHİ

FRANÇOIS DOSSE, *UFALANMIŞ TARİH:* ANNALES OKULU'NDAN "YENİ TARİH"E*

ERDEM SÖNMEZ

François Dosse'nin kitabı Fransa'da 1987 yılında yayımlandı. Türkiye'de ise bundan tam yirmi bir sene sonra. Bu gecikmişlik durumunu, çalışmanın içeriği ve Türkiye'de Annales'e olan ilginin sınırlarının dengelediği söylenebilir. Zira kitabın Fransa'da yarattığı tartışma daha çok Annales Okulu'nun Türkiye'de fazla ilgi gösterilmeyen ve/veya görmezden gelinen Braudel sonrasındaki üçüncü ve dördüncü kuşaklar olarak adlandırılan nesillerine ilişkindir.

1898 yılında Fransa'da yayımlanan *Introduction aux études historiques* (Tarih Çalışmalarına Giriş) adlı kitapta, tarih araştırmalarında uygulanan dört aşama kısaca tanımlanır. Bu aşamalardan ilki, tarihçinin belgeleri toplamasına ve sınıflandırmasına yöneliktir. Ardından, toplanan belgeler eleştirel bir şekilde ele alınmalıdır. Üçüncü olarak tümdengelim ve benzeşim yoluyla olgular birbiri ardına bağlanmaya, tarihsel olaylar arasındaki boşluklar doldurulmaya çalışılır. Tarih incelemelerindeki son evre ise mantıksal bir yapı içerisinde olguların dizilimi doğrultusundadır. Tarihin profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıl tarihçiliğine karakterini veren tüm başat tutumları yansıtan bu çalışmaya göre, tarihçinin görevi görünür, verili olanla sınırlıdır; daha doğrudan bir ifadeyle, tarihçi, yazılı belgelerin çizdiği alanın dışına çıkmamalıdır. Tarihyazımına ve tarihçiliğe ilişkin bu yöntemsel çerçeveden varılan sonuçlardan en önemlilerinden biri ise tarihçinin tekil, biricik ve bireysel olaylara yoğunlaşmasıdır. Aynı doğrultuda, tarih disiplininin konusunu askeri ve siyasal olaylar oluşturmalıdır ve tarihçi, bu olaylar arasındaki nedensellik zincirini ortaya çıkarmaktan muaftır. Örneğin, sözü edilen kitabın yazarlarına göre, 19. yüzyıl devrimleri rastlantıdan başka bir şey değildir.[1]

François Dosse'un kitabı Işık Ergüden çevirisiyle Türkiye İş Bankası Yayınları'ndan 2008'de çıktı.

Bu çalışmadan yaklaşık yarım yüzyıl sonra yayımlanan başka bir kitapta, Pierre Nora tarihte parçalanmanın yaşanmakta olduğunu kaydeder. Bu görüşe göre, artık yakın döneme kadar baş harfi büyük ve tekil yazılan disiplin ortadan kaybolmuş; onun yerine küçük harfle ve çoğul olarak yazılan bir saha değil, sahalar toplamı ortaya çıkmıştır. Bundan böyle yönteminden araştırma araçlarına, ilgilendiği konudan öznesine uzanan yelpazede tek bir "Tarih" yok, "tarihler" vardır.[2]

1898 ve 1947 yıllarına ait bu metinlerde tarihyazımına ilişkin açıklanan iki tablo arasında topu topu elli senelik bir zaman dilimi var. 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen süreçte ise tarih tahayyülünün evrimi ikinci tablo doğrultusunda ilerlemiş gibi görünmekte ve gidişat, Leopold von Ranke'nin adıyla özdeşleşen devrimden sonra ortaya çıkan paradigmayla arasındaki mesafeyi giderek açmakta. Peki ama, tarihin kendisini saygın bir akademik disiplin olarak kesin bir biçimde kabul ettirdiği, arşivlerin düzenlenip *Historische Zeitschrift* (1859), *Revue Historique* (1876), *Rivista Storica Italiana* (1884), *English Historical Review* (1886), *American Historical Review* (1895) gibi dergilerin çıktığı, tarihin ilkeleri ve yöntemlerinin yorumlanmaya başlandığı bir dönemden günümüze ne değişti? Marx'ın metaforu kullanılacak olursa, tarihyazımında katı olan her şeyin buharlaşmaya başladığı 20. yüzyılın ilk yarısında olan neydi?

Traian Stoianovich'in bu soruya verdiği yanıt kayda değerdir. Stoianovic, Thomas Kuhn ve G. H. Nadel'a atıfta bulunarak tarihyazımını sistematize etme çabasıyla oluşturduğu şemasında, tarihçilikte birbirini izleyen üç paradigmanın bulunduğunu ve Annales Okulu'nun "hikâye anlatmak"tan kaçınarak problem çözmeyi ve sistematik açıklamayı öne çıkarması nedeniyle

tarihyazımındaki son ve en belirgin paradigmayı oluşturduğunu ve bu özelliğin Annales'i devrimci kıldığını belirtir.[3] Gerçekten de Annales'in geliştirdiği tarih anlayışıyla birlikte tarihin içeriği, öznesinin kim olduğu gibi sorulara verilen yanıtlar büyük oranda değişmiş ve dolayısıyla 19. yüzyıldaki tarih tahayyülü köklü bir biçimde dönüşüme uğramıştır. Denilebilir ki, Annales Okulu Rankegil yaklaşımının tarihin ekonomik ve sosyal olana sıkı sıkıya kapattığı kapıları bir daha kapanmamak üzere ortadan kaldırmış ve 20. yüzyılda ortaya çıkan çok çeşitli tarihçilik anlayışlarının kök salıp filizlenmesine uygun ortamı sağlamak suretiyle tarihyazımını geri dönüşsüz bir biçimde dönüştürmüştür.

Tarihyazımına ilişkin bu sınırlı girizgâhtan sonra, en az tarihin kendisi kadar önemli bir alan olan ve şüphesiz "tarih"ten kopuk olmak bir yana, doğrudan disiplinin önemli bir kalemini oluşturan tarihyazımının Türkiye'de yeterince ilgi görmediği yollu tespiti tekrarlamakta bir sakınca yok. Bu durumun en büyük göstergesi, tarihyazımında böylesine bir dönüşümü gerçekleştirmiş olan Annales Okulu'na olan ilginin Türkiye'de yeni yeni canlanıyor olması. Bu gecikmişlik durumu, Türkiye'deki çağdaş tarihçiliğin Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık gibi önde gelen isimlerin tarih anlayışlarının, tüm avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte, Annales Okulu'nun çizdiği hat ekseninde şekillenmiş olmasıyla beraber okunduğunda, üzerinde daha da düşünülmeyi gerektiren bir hal almakta. Neyse ki Annales Okulu'na mensup tarihçilerin hiç değilse en bilinen eserleri Türkçeye geçtiğimiz yirmi beş yıl içerisinde kazandırıldı. Ali Boratav'ın derlediği *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu'nun İzinde* ve Peter Burke'un *Annales Okulu: Fransız Tarih Devrimi* adıyla tercüme edilen kitabı ise, Türkçede doğrudan Annales'i konu alan yegâne çalışmalardı. Bunlara bir yenisi daha eklendi: *Uğalanmış Tarih*.

François Dosse'nin kitabı Fransa'da 1987 yılında yayımlandı. Türkiye'de ise bundan tam yirmi bir sene sonra. Bu gecikmişlik durumunu, çalışmanın içeriği ve Türkiye'de Annales'e olan ilginin sınırlarının dengelediği söylenebilir. Zira kitabın Fransa'da yarattığı tartışma daha çok, Annales Okulu'nun Türkiye'de fazla ilgi gösterilmeyen ve/veya görmezden gelinen Braudel sonrasındaki üçüncü ve dördüncü kuşaklar olarak adlandırılan nesillerine ilişkindir.

Alman tarihçi Leopold von Ranke, araştırma ve ders verme yöntemiyle Batı'da tarih yazımını etkiledi.

Wikipedia

Tarih incelemelerindeki son evre ise mantıksal bir yapı içerisinde olguların dizilimi doğrultusundadır. Tarihin profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıl tarihçiliğine karakterini veren tüm başat tutumları yansıtan bu çalışmaya göre, tarihçinin görevi görünür, verili olanla sınırlıdır; daha doğrudan bir ifadeyle, tarihçi, yazılı belgelerin çizdiği alanın dışına çıkmamalıdır.

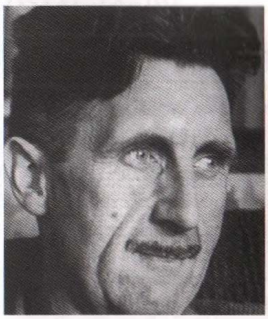
Dosse, Marc Bloch ve Lucien Febvre'in öğrenciliklerinin geçtiği ve aynı zamanda 19. yüzyılda gelişen egemen tarihçilik anlayışına yönelik akademik çevrelerdeki ilk ciddi muhalefetin ortaya çıktığı dönemi, kültürel arka planı ve bu kültürel-politik ortamda şekillenen tarihçiliğe yüklenen siyasi işlevi çerçevesinde ele alarak kitabına başlar. Ardından, *Annales d'Histoire Économique et Sociale* dergisinin Bloch ve Febvre önderliğinde yayın hayatına başlamasıyla birlikte 19. yüzyılın sonunda egemen tarihçilik anlayışına karşı başlatılan muhalefetin nasıl yeni bir boyut kazandığını irdeler. Annales Okulu'na ilişkin bu inceleme ise daha önceki periyodizasyon ekseninde yapılır. Kurucular: Bloch ve Febvre; İmparatorluk: Braudel Yılları ve Braudel sonrası dönem. Belirtilmesi gerekiyor ki, Dosse çalışmasında, Braudel'den Le Goff'a, Le Roy Ladurie'den Febvre'e uzanan bir yelpazede Annales'e mensup önemli tüm tarihçilerin sosyal portreleriyle tarih anlayışlarını birbirine çok iyi yedirilmiş bir biçimde açıklar. Bu doğrultudaki bir açıklama da, incelemeyi, ele aldığı tarihçilerin ve Annales Okulu'nun kuşaklarının hem ürünü oldukları sosyoekonomik ortamla tarih anlayışları arasındaki kesişmeleri hem de tarih anlayışlarıyla tek tek tarihçilerin dünya görüşleri arasındaki bağlantı noktalarını kendi içerisinde oldukça tutarlı bir dizgi içerisinde yansıtıyor.

Bununla birlikte, Annales'in bugünkü krizini sorunsallaştırma derdindeki bir çalışma olan *Uğalanmış Tarih*'in, söz konusu krizin kökenlerini saptayabilmek için okulun birinci ve ikinci kuşaklarında "uzun dönemli" bir iz sürme faaliyeti yürütürken, Annales geleneğinin çevresindeki tarihçilerin sosyal portrelerini çizerken

Annales Okulu üyelerinden, özellikle 12. ve 13. yüzyıl ortaçağ tarihinde uzmanlaşmış Fransız tarihçi Jacques Le Goff. Le Goff, Pierre Nora ile birlikte 1970'li yıllarda Nouvelle histoire akımının önemli isimleri arasında gösterilir.

Wikipedia

Annales Okulu kurucularından Lucien Febvre.

Wikipedia

yakaladığı başarıyı, Annales'e rengini veren ve onu bir "okul" olarak okumayı sağlayan ilkeleri sağlıklı bir biçimde formüle etme konusunda gösterdiğini söylemek güçtür. Örneğin, Annales'in ilk kuşağına ilişkin çok kabaca, esasen siyasete odaklanan bir tarih tahayyülünün yerine, tarihçiliğe sınır çizmesi muhtemel her türlü girişimin dışlanması ve insan etkinliğinin tamamının inceleme kapsamına alınması; araştırma alanı genişleyen yeni tarih algısının insan etkinliğinin tüm kalemlerini içeriyor oluşunun tarih ve diğer sosyal bilim disiplinleri arasında işbirliğini gerektirmesi; toplumsal bilgiye ilişkin diğer disiplinlerle etkileşimin de tarihçilerin kaynaklarına hangi sorularla yaklaşacaklarını ve dolayısıyla tarih çalışmalarında, geçmişteki tekil-benzersiz olaylara yoğunlaşma yerine sorun-odaklı analitik bir perspektifi beraberinde getirmesi şeklinde formüle edilebilecek bir yapısal hatta Dosse'nin kitabında rastlanmaz. Bu konsantre formülasyonda yer alan ilkelerin hepsini tek tek, Dosse'un incelemesinde bulmak mümkündür. Ancak belirtilmeye çalışıldığı gibi, ilkelerin formülasyonuna ne okulun kuruluş döneminde, ne Braudel ne de Braudel sonrası dönemlerinde gidilir. Bu durumun belki de en önemli sebebi, Dosse'un tarihyazımı üzerine olan çalışmalarının "doğal" bir kusuru olarak görülebilecek, "ne yazıldı"ğından ziyade, "nasıl yazıldı"ğına odaklanma handikapından sakınmak için başvurduğu yöntemdir. Zira Dosse, çalışmasında Annales hareketi çevresindeki tarihçilerin çalışmalarına o denli yoğunlaşmıştır ki, kimi zaman bu çalışmaların içeriği, çalışmaların metodolojik kaynaklarını ıskalama gibi bir sonuç verir. Braudel'in tarih tahayyülündeki kavramlar denildiğinde ilk sıraya konması gereken zamanda görecelik anlayışının neredeyse salt Claude Lévi-Strauss ile olan etkileşime indirgenmesi, sözü edilen duruma ilişkin verilebilecek bir örnektir.[4] Oysa 19. yüzyıldaki tarihçiliğin tek bir çizgisel zaman algısının aksine, üç farklı tarih türüne tekabül eden üç farklı zaman algısı anlayışının ortaya konması, Braudel'in deyişiyle, 19. yüzyıl tarihçiliğinin geleneksel biçimlerinden tam anlamıyla bir kopuşu ifade eder.[5] Braudel'in çalışmalarında somutlaşan, tarihsel zamanın, mekân, toplumsal yapı ve birey eksenli koordinat sistemlerine göre incelenmesinin ise Berr'den Febvre'e, Marx'tan Bloch'a uzanan bir yelpazede pek çok yöntemsel kökeni vardır.[6]

Bu ara eleştiriden sonra Dosse'un çalışmasının bir diğer olumlu özelliğine geçilebilir. Türkiye'de Annales Okulu'nun Braudel sonrası dönemlerine ilişkin ilgi eksikliğinden bahsedilmişti. Bu ilgi eksikliği şüphesiz bilgi eksikliğini de beraberinde getiriyor. Dolayısıyla, Dosse'un kitabı çevrilinceye kadar, Türkiye'de Annales hareketine ilişkin literatürde, Braudel sonrası dönemleri anlamayı kolaylaştıracak neredeyse hiçbir kaynağın olmadığı söylenebilir. Annales'in "kurucu babalar" ve Braudel kuşağından mürekkep okunması ise Annales'in gidişatını, hareketin akışını okuyabilmeyi zorlaştırıyor. Bu zorluk da, bizzat Braudel'in Annales'in kendisinden sonraki kuşakları eleştirmesini anlamayı neredeyse imkânsız hale getiriyor.[7] Dosse'un kitabı tam da Annales'in Braudel sonrası seyrini anlatan, Türkçede şimdiye kadarki en yetkin çalışma olduğu için okunmaya değer. Dosse kitabında, Annales'in üçüncü ve dördüncü kuşaklarını bütünsel bir perspektifle ele alır. Ayrıca bu kuşakları, doğrudan okulun bu dönemlerindeki tarihçilerin çalışmalarına odaklanan bir yaklaşımdan ziyade, antropolojik dönemeç, siyasete geri dönüş ve anlatının canlanması olarak özetlenebilecek eğilimler etrafında sorunsallaştırmış olması kayda değerdir. Bu analiz ise "Annales'in krizi"ne ilişkin tezlerle birlikte örülmüştür.

Dosse'un kitabındaki eleştirilerden sonra Fransa'da ciddi bir tartışma başladı. Annales'in yönetici kadrosunun ilk tepkisi, krizin inkârı doğrultusunda oldu.[8] Ancak Annales'in, kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonraki Kasım-Aralık 1989 sayısında dört maddelik bir özeleştiriyi içerdiği göz önünde tutulursa, hem Annales hem de Annales'e yöneltilen eleştiriler üzerine bir kez daha düşünmenin ön açıcı olacağı kaydedilebilir.

ERDEM SÖNMEZ
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

* Kitabın Özgün Adı: *L'Histoire en Miettes des Annales à la "Nouvelle Histoire*, Çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

1 Bu konuda bkz. Charles-Victor Ianglois ve Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Éditions Kimé, Paris, 1992, s. 207-213.

2 Pierre Nora, *Lundis de l'histoire*, France-Culture, Gallimard, 1947'ten aktaran: François Dosse, *Uğalanmış Tarih: Annales Okulu'ndan "Yeni Tarih"e*, Çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 173.

3 Traian Stolanovich, *French Historical Method: The "Annales" Paradigm*, Ithaca, 1977, s. 38. Ayrıca bkz. Traian Stoianovich, "Social History: Perspective of the Annales Paradigm", *Review*, I, 3/4, Kış-Bahar, 1978, s. 19-49. Stolanovich'in yaklaşımının bir eleştirisi için bkz. Gregor McLennan, "Braudel ve Annales Paradigması", Çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu Üzinde*, Der. Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 109-112.

4 Dosse, *age*, s. 99-106.

5 Braudel, "Histoire et Sciences Sociales: La Longue Durée", *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, 13, 1958, s. 726-730.

6 Bu konuda bkz. Gregor McLennan, "Braudel ve Annales Paradigması", Çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu Üzinde*, s. 117-118.

7 Bir örnek için bkz. Dosse, *age*, s. 174.

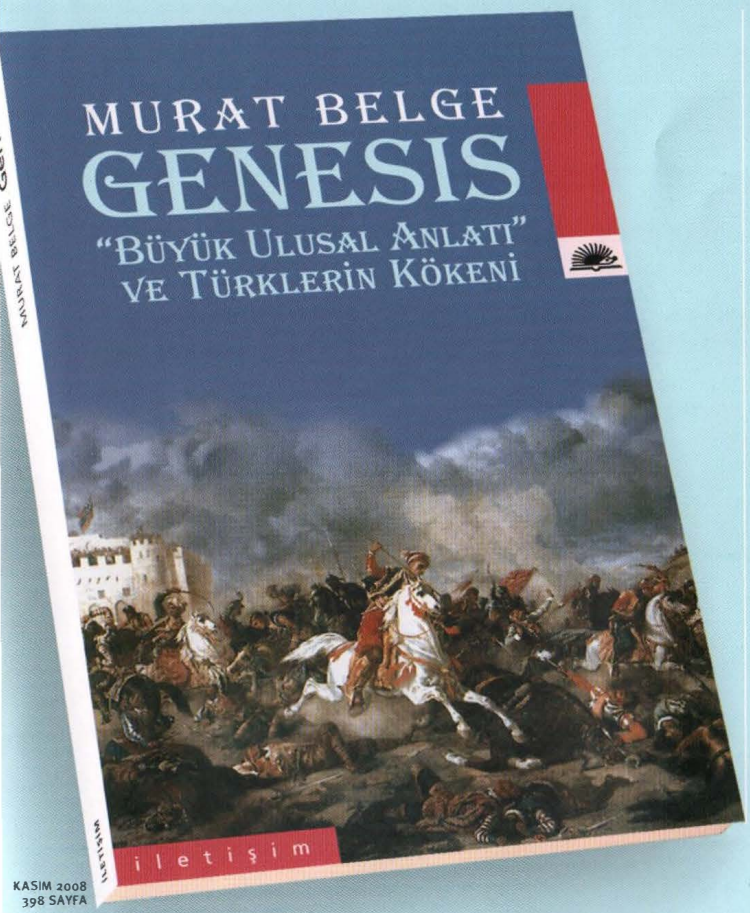
8 Dosse, *age*, s. viii.

İletişim'den

2008
KASIM

Millî bir tarih yaratılırken

Osmanlı'nın çöküş sürecinde hayatı devam ettirmenin, ona sarılmanın bir yolu olarak Türk kimliğinin öne çıkartılması; dilin, Türkçe'nin entelektüel tartışmaların konusu olarak ele alınması, yaşanılan "kaybı" telafi etmeye yönelik çabalardır. Bu çabaların zorunlu kıldığı "millî tarih" ihtiyacı da "Büyük Ulusal Anlatı"lar aracılığıyla giderilir. Tüm bu bağlantıları kendine has üslubuyla ortaya koyan Murat Belge'den milliyetçi, muhafazakâr, İslâmcı yazarların Türklerin tarihî kökenlerini romanda nasıl tefriş ettiklerine dair ufuk açıcı bir inceleme.

KASIM 2008
398 SAYFA

Murat Belge Kitapları

İLETİŞİM YAYINLARI

İSTANBUL GEZİ REHBERİ
423 sayfa

EDEBİYAT ÜSTÜNE YAZILAR
515 sayfa

TARİHTEN GÜNCELLİĞE
477 sayfa

TARİH BOYUNCA YEMEK KÜLTÜRÜ
400 sayfa

BAŞKA KENTLER, BAŞKA DENİZLER - 1
470 sayfa

BAŞKA KENTLER, BAŞKA DENİZLER - 2
517 sayfa

BOĞAZİÇİ'NDE YALILAR VE İNSANLAR
Kuşe kağıda, büyük boy, tamamı renkli
288 sayfa

BİRİKİM YAYINLARI

MARKSİST ESTETİK
368 sayfa

SOSYALİZM, TÜRKİYE VE GELECEK
303 sayfa

TÜRKİYE DÜNYANIN NERESİNDE?
240 sayfa

TÜRKLER VE KÜRTLER: NEREDEN NEREYE?
416 sayfa

YAKLAŞTIKÇA UZAKLAŞIYOR MU? AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE
368 sayfa

www.iletisim.com.tr

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

Genel Dağıtım PUNTO t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com • www.puntokitap.com